

VÄGSKÄLENS KULTURARV – KULTURARV VID VÄGSKÄL

Om att skapa plats för romer och resande i kulturarvet

RED. INGRID MARTINS HOLMBERG

VÄGSKÅLENS KULTURARV – KULTURARV VID VÄGSKÅL

VÄGSKÄLENS KULTURARV – KULTURARV VID VÄGSKÄL

Om att skapa plats för romer och resande i kulturarvet

RED. INGRID MARTINS HOLMBERG

MAKADAM FÖRLAG
GÖTEBORG · STOCKHOLM
WWW.MAKADAMBOK.SE

VÄGSKÄLENS KULTURARV – KULTURARV VID VÄGSKÄL
Om att skapa plats för romer och resande i kulturarvet

Red. Ingrid Martins Holmberg

© respektive författare 2014

© för bilder, se lista s. 262

Omslagsbild © Inga Walde

Tryck Exactaprinting, Malmö 2014

ISBN 978-91-7061-165-0

ISSN 1101-3303

INNEHÅLL

1. OM ROMERS HISTORISKA PLATSER I KULTURARVET 7

Ingrid Martins Holmberg

2. SVENSKA ROMERS PLATSER I GÖTEBORG 1890–1960 –
EN PILOTSTUDIE 28

Erika Persson

3. ARKEOLOGISKA PERSPEKTIV PÅ ROMERS OCH
RESANDES HISTORIA 78

Maria Persson

4. FORSKNINGSÖVERSIKT – ROMER OCH RESANDE I
HISTORIEREPRESENTATION & ROMERS OCH RESANDES
HISTORISKA PLATSER 102

Erika Persson

5. KULTURARVSSEKTORNENS KUNSKAP OM ROMERS OCH
RESANDES HISTORISKA PLATSER 127

EN ÖVERSIKT

Ingrid Martins Holmberg & Sebastian Ulvsgård

6. KULTURARVSPROJEKTET RESANDEKARTAN –
NATIONSÖVERSKRIDANDE PLATSHISTORIA 181

Ingrid Martins Holmberg & Kristian Jonsson

7. KULTURARVSPROJEKTET ROM SAN – ÄR DU ROM? 222

ÅRETS UTSTÄLLNING OCH ÅRETS MUSEUM 2014

Ingrid Martins Holmberg & Kristian Jonsson

8. HERITAGE, TERRITORY AND NOMADISM –
THEORETICAL REFLECTIONS 243

Staffan Appelgren

TACK! 257

OM FÖRFATTARNA 259

BILDLISTA 262

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD,
GÖTEBORGS UNIVERSITET – PUBLIKATIONER I URVAL 263

1. OM ROMERS HISTORISKA PLATSER I KULTURARVET

Ingrid Martins Holmberg

Trots att romers närvaro inom Sveriges gränser har en närmast 500-årig kontinuitet, är kunskapen om deras historia och kulturarv fortfarande skral.¹ Om man tar i beaktande att denna närvaro har inneburit århundradelång marginalisering, ofta orsakad av fattigdom och påtvingad förflyttning, är det måhända inte så märkligt att romers plats- och landskapsbaserade historia är *än* mer obeaktad och osynlig. Men – och det är utgångspunkten för denna bok – romer har hela tiden varit *någonstans*. Det är således angeläget att på allvar återinskriva platsen i romers historia, och på så vis synliggöra deras otvetydiga närvaro. En sådan föresats innebär bland annat att man utmanar en av alla de många myter som kringgärdar romer och som smyger sig in så fort romska frågor behandlas: den myt som Peter Kabachnik (2010) har kallat ”the myth of the placeless Gypsy”.

Den offentliga kulturarvssektorn ansvarar för förvaltning och kommunikation rörande kulturarvet, och det påpekas ofta att dess verksamhet är central för hur medborgare kan identifiera sig med ett gemensamt förflutet och en gemensam framtid. Det påpekas samtidigt ofta att offentlig kulturarvssektor medverkar till att den nationsbaserade historien framstår som en strömlinjeformad framgångssaga, och att den på så vis utesluter både heterogena identiteter och komplexa historiska förhållanden. På lokal och global nivå likformas kulturmiljöer med en uppsätt-

1. En av de saker som påpekades i regeringens betänkande Delegationen för romska frågor (2010) *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (SOU 2010:55) var att det romska kulturarvet behöver ökad uppmärksamhet.

ning attribut som anger att detta är just ett kulturarv och inget annat.

Men är det alltid så? Inom det område som är i fokus i denna rapport är bilden mer komplex. Utan att föregripa några detaljer, visar denna forskningsrapport hur den svenska offentliga kulturarvssektorn under det senaste decenniet kan sägas ha gått i bräschen för att uppmärksamma romers kulturarv. Det har blivit högst angeläget att belysa vad dessa ansatser har kunnat åstadkomma med avseende på en breddad historia och inkludering.

Samtidigt kan man på goda grunder förvänta sig att den offentliga kulturarvssektorn också har kommit att brottas med de svårigheter som framträder då man arbetar med ett ännu inte färdigavgränsat och färdigdefinierat kunskapsobjekt. I en hanteringssituation uppstår nämligen en rad frågeställningar, exempelvis: *Vad ”är” en romsk plats? Hur vet man att en plats är just romsk? Hur kan den i så fall identifieras i fält? Hur ska den tolkas? Hur ska historiska uppgifter om den erhållas? Vad kan den egentligen berätta om? Hur ska den avgränsas? Hur ska den dokumenteras? Hur ska den värderas?* osv. Till detta kommer också en palett av identitetsrelaterade frågor, såsom: *Vem är rom och vem inte? På vilken nivå ska terminologin läggas fast? Hur ska historisk identitet säkerställas? Vilken betydelse ska den få?* osv. Sådana frågor är nödvändiga redskap i den statliga minoritetspolitik som ligger till grund också för kulturpolitiken, men som i kulturarvsarbetet samtidigt kommer att behöva förhålla sig till gruppinternas gränsdragningar och positioner.

Forskningsprojektet Rörligare kulturarv? Kulturarvssektorn och det romska kulturarvets landskapsdimension² (i det följande benämnt Rörligare kulturarv) har undersökt hur denna nya medvetenhet om de romska gruppernas historiska platser har vuxit fram inom kulturarvssektorn, och

2. Forskningsprojektet har pågått under åren 2012–2014 vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet och finansierats genom medel från Riksantikvarieämbetet. I den ursprungliga ansökan benämns projektet Rörligare kulturarv? KMV och det romska kulturarvets landskapsdimension, men då forskningsarbetet har förhållit sig också till den vidare kulturarvssektorn, har denna rapport övergått till att i stället använda namnet Rörligare kulturarv? Kulturarvssektorn och det romska kulturarvets landskapsdimension.

vilken kunskapsstrategi som medvetenheten har lett till. I vilken utsträckning har romers kulturarv helt enkelt adderats på samma villkor som andra mer etablerade kulturarvsföreteelser? I vilken utsträckning innebär kulturarvshandlingen av romska platser något radikalt nytt, det vill säga en förskjutning av kulturarvsförståelsen som i förlängningen kan leda till ett *annorlunda* kulturarv?

För att spegla dessa frågor som rör kulturarvshandling och samtidigt ge romers platser en fördjupad belysning, har forskningsprojektet Rörligare kulturarv gått i klinch med den historieskrivning som kulturarvsprojektet har medfört. Ett grundantagande i detta forskningsprojekt är därför att *själva de kunskapsanspråk* som spelas ut vid handlingen – fakta, berättelser, tolkningar, önskingar, projektioner osv. – utgör noden för det nya kunskapsobjektet. I foucauldiansk anda har projektet alltså försökt ringa in etableringen av detta nya kunskapsobjekt, och studera de villkor under vilka det kan bli till. Vad kan ett landskapsbaserat romskt kulturarv vara?

En aspekt av historieskrivning – här också kallat historierepresentation, se kapitel 4 – handlar om att belysa vilka möjligheter som egentligen står till buds. Förutom att undersöka hur kulturarvssektorns experter har gått tillväga i sin historieskrivning rörande romers platser, har vi därför också företagit en egen exempelstudie som belyser vilken kunskap som egentligen är möjlig att erhålla och vilka tolkningssvårigheter som uppstår. Denna studie, som utfördes utifrån källmaterial rörande staden Göteborg, har medfört en rad frågeställningar såsom: *När har det vi idag kan kalla 'romska' platser existerat? Varför just då och varför just där? Hur är platserna förbundna, hur har de flyttat? Hur kan dessa platser avgränsas? Hur ska de bäst tolkas? Hur har platserna betraktats av omvärlden? Hur ser romer på dessa platser – då och nu? Vad har ägt rum där? Hur vet vi det?* Det blir omedelbart uppenbart att detta kunskapsområde också handlar om *vem* som tillfrågas, vems röst som kommer till uttryck och vem som tolkar. Vår studie har begränsats framförallt till källor samtida med händelserna och kan därför inte besvara hela spektrumet av frågor. Det blir här tydligt att en långt större kunskap om ”romers historiska platser” är möjlig att erhålla, men också att kunskapen *ännu är fragmentarisk*. Inte

minst saknas den viktiga tolkningskontexten som gör att objektet blir satt i olika perspektiv och i sammanhang av varandra (det vi kallar tidigare forskning och kanonisering) och som föreligger kring andra slag av kulturmiljöer som inte heller omedelbart avslöjar sin identitet (exempelvis många fornlämningar).

Den senare aspekten, historieskrivningens villkor, belyses i denna bok också i förhållande till de olika kulturarvssektorsprojekten. Forskningsprojektet Rörligare kulturarv har alltså hanterat två aspekter av detta kunskapsfält: dels hur man överhuvudtaget kan erhålla kunskap om romers historiska platser, dels vad kulturarvshantering av romers historiska platser har medfört.

I denna bok, av tydlig rapportkaraktär, visas hela den bredd av resultat som kommit ur delstudierna inom forskningsprojektet Rörligare kulturarv. De enskilda bidragen (kapitel 2–8) är i första hand att betrakta som rättframma redogörelser för projektets delstudier. Det innebär att bidragen i hög utsträckning har en deskriptiv karaktär och endast i mindre utsträckning utgör bearbetningar av syntetiserande artikelkaraktär. I ett avslutande kapitel diskuteras på ett övergripande plan hur kulturarvisering kan förhålla sig till rörliga kulturarv. I övrigt hänvisas till de forskningsartiklar som projektet har genererat och som inriktar sig på två aspekter: dels hur platsstudier kan indikera en mer komplex integrering och bredare kontaktytor mellan majoritetsbefolkningen och romer under vissa skeden och på vissa platser, dels hur kulturarvshantering kan vara själva platsen för kulturarvsförskjutning *per se* och att därför kulturarvsteori i högre utsträckning bör ta sina utgångspunkter i själva de praktiker som skapar kulturarv.³

TERMER

Forskningsprojektet Rörligare kulturarv utgår på en övergripande nivå från den svenska minoritetspolitiska definitionen av etniska grupper, där

3. Holmberg & Bohlin (u.u.), Holmberg & Persson (u.u).

termen 'romer' används som en paraplyterm för flera undergrupper, bland andra resande.⁴ Projektets syfte har varit att undersöka om och hur denna minoritetspolitiskt definierade grupps historiska platser kan identifieras och har identifierats inom offentlig kulturarvsverksamhet. Även om själva forskningsprojektet har denna utgångspunkt på en övergripande nivå, har de olika bidragen i denna rapport däremot kommit att behöva använda en bredare palett av termer (se vidare nedan). I varje enskilt kapitel där terminologin är central, eller är oklar, anges vilka termer som nyttjas och vad det kommer sig av. Att det ser olika ut i de olika kapitlen har alltså flera orsaker.

I källmaterial och äldre texter återfinns sällan termen 'romer', och det går alltså inte att enkelt likställa eller översätta äldre ordalydelser med dagens. Då studierna hanterar äldre termer, såsom "zigenare" eller "tattare" dvs. termer som idag anses stigmatiserande eller exonymer (dvs. majoritetssamhällets sätt att definiera en grupp), har dessa termer markerats med citattecken för att tydliggöra att de inte är författarnas ordval. Det kan också nämnas att personnamn förekommer ytterst sparsamt, men att de vid behov av anonymisering har ersatts med "NN". Ibland används termen 'romer' ensam. I dessa fall kan termen ange den svenska minoritetspolitiska nivån men den kan också ange en mer generell nivå som avser att sammanfatta alla världens romska grupper.⁵

I flera textpassager ställs termen 'romer' (i såväl svensk som generell betydelse) bredvid den något mer sammansatta lydelsen 'de romska grup-

4. I regeringens betänkande Delegationen för romska frågor (2010) *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (SOU 2010:55, s. 81) görs en uppräknig av de romska grupperna som ingår i den nationella minoriteten romer. Med romer, avses grupperna svenska romer, finska romer, de utomnordiska grupperna och de nyanlända romerna. Till minoriteten räknas även gruppen resande/resandefolket som i sin tur innefattar dels resande som definierar sig som romer, dels resande som inte identifierar sig med den nationella minoriteten romer.

5. Jämför hur forskningsfältet Romani Studies (ibland Romany Studies) kan omfatta studier som rör alla romska grupper i ett internationellt och globalt perspektiv.

perna'. Detta kommer sig av att många forskare inom Romani Studies, däribland forskare som själva är romer, påpekar att också termen 'romer' är en exonym och att den riskerar att förstärka den etablerade diskursen där romer homogeniseras. Därför talar man i stället om 'de romska grupperna', och visar därigenom på att det finns många olika romska grupper och att de är sinsemellan olika, dvs. man anger en intern komplex identitetsdefinition. Samtidigt framför vissa forskare och romska representanter som alternativ till termen 'de romska grupperna' att de enskilda romska gruppernas egna namn, så långt möjligt är, bör komma till användning.

Projektets olika studier har till allra största del berört svenska förhållanden. I undersökningen av den svenska kulturarvssektorns kunskap och romers historiska platser speglas därför sektorns terminologi. Det blev mycket snart tydligt att det inte fungerade att ställa frågor till tjänstemän inom kulturarvssektorn om "romers historiska platser", utan för att få relevanta svar fick frågan formuleras som "romers *och resandes* historiska platser". Bland kulturarvssektorns tjänstemän visade sig alltså medvetenheten vara större kring gruppintern identitetsavgränsning, än kring statliga minoritetspolitiska definitioner. Allt eftersom projektarbetet fortskredit har det blivit allt mer uppenbart att en distinktion mellan 'romer' och 'resande' är mycket vanligt förekommande: den omfattas – med enfaset – av delar av gruppen resande, men är allmän också bland majoritetsbefolkningen. I många av rapportens kapitel förekommer därför formuleringen 'romer och resande' som här, i förening, när en annan tolkningsnivå än den minoritetspolitiska avses. Alternativet har varit att använda den term eller de termer som speglar fenomenet och kunskapsobjektet. I denna rapport blir speglingen tydlig, exempelvis i kapitlet om urbana historiska platser där termen 'svenska romer' har använts i enlighet med gruppintern definitioner, eller i kapitlet om sektorsprojektet Resandekartan, där termen 'romer' av förklarliga skäl inte är adekvat. Att terminologin är komplex och inte helt befäst avspeglas emellertid i texterna.

BEGREPP OCH PERSPEKTIVERING

Det finns många relationer mellan begreppen 'plats', 'landskap' och 'kulturmiljö', men också 'historia' och 'kulturarv'. Med 'plats' avses här de rumsliga och materiella utsnitt som är behäftade med mening, en mening som kan skapas på en rad upptänkliga sätt men som vanligen innefattar både användning och avgränsning. Platser kan således anta vilken form eller karaktär som helst men det är viktigt att beakta hur de alltid består av relationer och är del av flöden, med avseende både på innebörd och på rumslighet och materialitet. Begreppet 'landskap' har inte en lika grundläggande betydelse för studierna, men har kommit till användning för att tydliggöra platsers relationer med varandra, de olika förbindelserna och den omfattande utbredningen. Inom den verksamhet som studerats används ofta begreppet 'kulturmiljö' för att omfatta båda dessa.

Begreppet 'historia' anger här det förflutna, dvs. allt som har hänt och varit: historia är en tidsdimension och riktning för undersökning. 'Historiska platser' betyder alltså 'platser som har funnits förr i tiden', utan närmare specificering. Relationen mellan historia och kulturarv har vi hanterat på följande vis: när 'något som minner om en förgången tid' kommer att omfattas av offentligt kulturarvssektorsbaserat intresse är det per definition 'kulturarv'. För att tala med Foucault kan man säga att kulturarv kommer till stånd genom legitimerande urvalsprocesser inom en diskursiv formation som har offentliga institutioner som en central part. Urvalsprocesserna handlar om kunskapsanspråk, och inom forskningsfältet Heritage Studies benämns idag allmänt dessa specifika anspråk "authorized heritage discourse" (AHD) (Smith 2006). Vad som kan kvalificera sig som kulturarv och hur detta går till är därmed en grundläggande forskningsfråga – men också hur kulturarvsförståelser utmanas och förskjuts. Begreppet 'kulturarv' har också en mer alldaglig och normativ användning som tydligare tar fasta på 'det *värdefulla* historiska'. Ibland har denna alldagliga förståelse av kulturarv smugit sig in i rapportens texter.

När man i en undersökning sammanför tid och rum (här i termer av 'historiska platser') med grupper som har en subaltern position, dvs. har

en lång historia av marginalisering, behöver man genast ta itu med en rad specifika komplikationer. Den första av dessa är själva avsaknaden av traditionellt källmaterial (vilket mest effektivt har förklarats av Spivak som ett komplett osynliggörande inom ramen för en kolonial eurocentrisk modernistisk epistemologi), men det andra är att alla källor och uppgifter är starkt ideologiskt färgade (vilket mest effektivt har förklarats av Said genom begreppet 'orientalism': alla som avviker blir 'andrefierade' och reduceras till stereotyper). För detta projekt har dessa förhållanden yttrat sig i att det är mycket svårt erhålla historiska uppgifter om romer, men också i att de uppgifter som finns behöver granskas, värderas och avklädas på ett särskilt sätt.

Det sägs ofta att det vi vet om romers generella historia är baserat på antingen *romantisering*, dvs. historiska uppgifter riskerar att reduceras till representationer av en exotisk men attraktiv vilde, ofta av honkön, eller på *stigmatisering*, dvs. historiska uppgifter riskerar att vara färgade av myndighetutövandets behov att svartmåla sina objekt. Som kunskapsområde betraktat, möter studier av romers platshistoria därmed en serie alldeles särskilda utmaningar: den knappa befintliga kunskapen behöver outhärligt sättas i perspektiv som medger att tillkomstkontexten kan beaktas. Allt detta gör emellertid behovet av en vidgad och, inte minst, platsbaserad romsk historia ännu större.

Med fokus på *plats* kan öppna frågor ställas och komplexa förhållanden speglas; plats utgör således en produktiv utgångspunkt för inkludering – både då och nu. Det handlar inte bara om addering av en romsk historia – det handlar om att anlägga ett pluralistiskt perspektiv på den svenska historien, och i förlängningen om att i normkritisk anda syna både sig själv och de maktstrukturer som inkluderar och exkluderar individer och grupper. Betraktat från ett annat håll, kan det faktum att romer har levt sina vardagsliv på platser i Sverige under lång tid utgöra en unik möjlighet att utforska romsk historia också vid sidan av och utanför frågor om stereotypisering, stigmatisering och reglering. Vi kan förutsätta att romer avsatt också *andra slag* av spår, både immateriellt som avtryck i det kollektiva minnet, och materiellt som lämningar i landskapet. Dessa spår är inte

mer objektiva än de ovan nämnda, men de kan i princip vara *annorlunda* än dessa och vittna om andra aspekter.

För att uppmärksamma sådana spår behöver rådande kunskapsregimer överskridas. Det framförs ofta att vägen till ett nytt paradigm för kulturarvsverksamhet går genom att en vidgad bas för historieskrivning – att fler röster måste höras, att marginaliserade grupper behöver synliggöras. Även om sådana perspektiv ständigt kan hämta sin näring ur historisk kunskap och att de på så vis erbjuder möjlighet att ”arbeta sig förbi essentiella föreställningar om ursprung och hemvist” (Högberg 2013, s. 17) behöver fokus också fästas på hur kulturarvet kommer till existens och förhandlas ”på verkstadsgolvet”, dvs. i det konkreta kulturarvsarbetet. Det är här som förändring kan ske, och sker, och det är här som kulturarvsteori bör hämta sin näring.⁶

Kontexten för de enskilda kulturarvsprojekt som står i fokus i denna rapport är just den pågående diskussionen kring mångfald och delaktighet inom svensk kulturarvssektor. Dessa projekt utgör alltså ett strategiskt område för undersökning av vad det nya paradigmets kan medföra: hur har dessa projekt förändrat kulturarvspraktiken och kulturarvsideologin?

Det kan också behöva påpekas att perspektiveringar (delaktighet, mångfald osv.) av detta slag – fast med andra förtecken och benämningar – har en mycket längre kontinuitet inom den svenska kulturarvssektorn än vad som vanligen uppmärksammas. Redan flera decennier innan Storstadsprojektet, Det moderna samhällets kulturarv, Agenda kulturarv och Kalejdoskop lanserades för att fördjupa det framtidsorienterade kulturarvsperspektivet, förde Sverker Jansson en kritisk diskussion i boken *Kulturvård och samhällsbildning* (1974) om den då etablerade ideologin inom kulturminnesverksamheten och dess konsekvenser. Han menade bland annat att disciplinuppdelningarna inom kunskapsproduktionen medförde fragmentisering och motverkade helhetssyn, hävdade att kulturarvsobjektets nutida roll behövde uppmärksammas i högre utstäckning (exempelvis det vi idag kallar kulturarvsstudier) men menade också att

6. Holmberg & Bohlin (u.u.).

själva hanterings- och utvecklingsaspekten krävde större omsorg. Jansson myntade för allt detta begreppet ”kulturvård”. Vid publiceringen möttes visserligen Janssons bok, frukten av lång erfarenhet som kulturhistorisk expert inom kulturarvsförvaltningen, av viss tystnad. Hans diskussionsinlägg låg i linje med samtida förändringar, som inrättandet av länsantikvarier 1972 och att kulturmiljöintressena blev del av den fysiska riksplaneringen under parollen ”bevara och levandegöra äldre tiders historia”, dvs. att kulturmiljöer *som sådana* sattes i fokus och inte i första hand sågs som representanter för en *viss* historia. Också på utbildningsfronten inom universitetet skedde genomgripande förändringar i den tvärdisciplinära och problemorienterade riktning som Jansson hade efterlyst (Lagerqvist et al. 2014, Holmberg 2006).

Att i detta sammanhang lyfta fram Sverker Jansson som exempel på en långvarig intern ideologidiskussion inom kulturarvssektorn om vad man bör ägna sig åt, hur det ska ske, och hur verksamheten behöver utvecklas, lägger en grund för tolkning av detta forskningsprojektets resultat. Kulturarvssektorns projekt rörande romers historiska platser har varit ett ämne först under de senaste tio åren, men en intern normkritisk diskussion har pågått igång längre än så, dock under andra rubriker och med andra frågor. Häri skiljer sig måhända den svenska kulturarvssektorn från andra länder och även från internationellt kulturarvsarbete (se kapitel 3, 4 och 8 i denna volym).

På många sätt är det just denna diskussionstråd som vi håller vid liv när vi pekar på att demokrati, synliggörande och kunskap hänger så intimt ihop att det inte går att lägga teori- och perspektivbaserade ansatser åt sidan. Kulturarvsverksamhet behöver alltid både hantera det etablerade kulturarvet *och* gå vid sidan av det uppenbara och självklara, genom att hantera partiskhet och göra konsekvensanalyser för vad ett visst ställningstagande kan medföra i framtiden. Denna rapport behandlar på så vis hur kulturarvsverksamheten brottas med sig själv.

KULTURARVSSEKTORSPROJEKT OM ROMER OCH RESANDE I SVENSK OCH INTERNATIONELL BELYSNING

Romer och resande har en lång historia av stigmatisering, utanförskap och förföljelse. Även om den historiska situationen skiljer sig åt mellan de två nämnda grupperna, kan man generellt säga att de som grupp är osynliga i traditionella historiska källmaterial.⁷ Det har vidare varit vanligt att kulturella representationer har reducerat resande och romer till stereotyper, samt sammantaget att deras kopplingar till platser är av ett relativt efemärt slag. Allt detta är generella faktorer som påverkar möjligheten att erhålla kunskap om romers och resandes historiska platser. Särskilt intressant är det då att romers historiska platser har uppmärksammats inom hela drygt tio kunskapsprojekt inom den svenska offentliga kulturarvssektorn. De enskilda projekten beskrivs utförligare i kapitel 3 och 5; vissa av dem ges en egen behandling, se kapitel 6 och 7.

De svenska projekten är: Romerna, vägarna, platserna (2002), Snarsmon (2004), Romska spår – vägar, platser, berättelser (2005), 500 år – romsk närvaro i Stockholm (2009), Den skandinaviska resandekartan (2010), Krämarstaden – plats och berättelser (2010), Romernas samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län (2010), Ett annat Stockholm (2013), Romer i Västernorrland (2014), ”Möt resandefolket!” (2012), Rom samman – är du rom? (2013) och Romska röster (2013)⁸. Som synes är ett par av dem utställningar.

Denna lista visar att romers kulturarv och historiska platser har fått en ständigt ökande uppmärksamhet inom ramen för en svensk offentlig kulturarvsverksamhet under de senaste lite drygt tio åren. Det har varit en jämn ström av aktiviteter, vilka också varit geografiskt utspridda.

7. Sverige har heller ingen officiell registrering på basis av entitet eller ras, vilket gör att det är individers självidentifikation som räknas, och det leder i detta sammanhang till att många traditionella källmaterial inte kan belysa romers historia om inte individerna är kända – en problematik som belyses i Svensson 1993.

8. Sektorsprojektet Romska röster, Upplandsmuseet, har inte analyserats närmare i detta forskningsprojekt.

För att sätta den svenska kulturarvssektorns arbete med romers historiska platser i en vidare internationell kontext av kulturarvsaktiviteter som rör romer, kommer avsnittet nedan att presentera några av de kulturarvssektorsinitiativ utanför Sveriges gränser som har uppmärksammat romers historia. Genomgången gör inte anspråk på att vara komplett, men framför allt tar upp sådana verksamheter som har offentlig finansiering (några exempel på privata initiativ nämns också). Med undantag för ett nordamerikanskt initiativ härrör samtliga från Europa.

Till att börja med måste konstateras att det internationellt sett endast finns ett fåtal exempel på kulturarvssektorsaktiviteter relaterade till romers historia, och att de som finns är utställningar. Tre av dessa är fasta och de återfinns i östra Europa: museet i Tärnow i Polen, Muzej Romske Kulture i Belgrad i Serbien, Museet över romsk kultur (Muzeum romské kulture) i tjeckiska Brno, samt även delar av minnesplatsen och museet Auschwitz-Birkenau. Utanför Östeuropa kan nämnas Museo Etnológico de la Mujer Gitana, i Granada i Spanien, som är inriktat mot att visa den kvinnliga delen av romers kultur i Andalusien.

Inom den offentliga kulturarvsverksamheten är annars tillfälliga utställningar eller samlingar det vanligaste sättet att presentera romer. Exempel på detta är The Robert Dawson Romany Collection vid Museum of English Rural Life, University of Reading i Storbritannien samt A Roma Journey, en online-utställning som är producerad av The European Library Exhibitions, och som under 2005–2010 visade källor till romsk kultur och historia, såsom uppslagsverk, sånger, familjefoton med mera.

Det finns en rad privata museer och samlingar i Europa som har mer eller mindre permanenta utställningar tillägnade romsk historia och kultur.⁹ Här kan nämnas The British Gordon Boswell Romany Museum vars samlingar består av vagnar, tält och föremål, The Lyme Regis Museum som har en mer lokalhistorisk inriktning, samt The Wardown Park Museum i Luton.¹⁰

9. I Sverige finns Romska kulturcentret i Malmö, som startats och drivs av romer, "Sveriges enda nationella romska institution" (www.rkcmalmo.se, 2014-11-13).

10. Att Storbritannien har flera museer som initierats av romska grupper själva,

På en övergripande europeisk nivå har Europarådet sedan 2010 haft en särskild sektion för romers rättigheter. Genom projekt och aktiviteter sammanförs regeringsrepresentanter, EU och romer i denna sektion. Vissa EU-finansierade projekt syftar till att öka medvetenheten kring romers historia och kulturarv i Europa (Council of Europe 2014). Projektet *Route of Roma Culture and Heritage* (2010–2012) utfördes i samverkan mellan offentliga museer och företrädare från romska intresseorganisationer i Storbritannien, Tyskland, Slovenien, Rumänien och Grekland. Syftet med projektet var att i respektive land främja och informera om romskt kulturarv genom utställningar och aktiviteter som visade olika delar av romsk kultur som dans, teater, måleri/fotografi, berättande och musik (Liégeois 2012, s. 158–161). Projektet *Teaching the Roma Genocide* hade i stället som syfte att arbeta för hågkomsten av den romska förintelsen. Projektet har producerat läromaterial om den romska historien och kulturen, organiserat möten och andra aktiviteter och arbetar med en hemsida till minne av de händelser som romer utsattes för under andra världskriget (Liégeois 2012). I ett annat EU-finansierat projekt undersökte *The Surrey History Centre* i Storbritannien hur romskt kulturarv i form av föremål, dokument och historia representerades i museum, bibliotek och arkiv i Surrey (Bowers 2006).

Det är värt att notera att det finns romska grupper på samtliga kontinenter. Utanför EU har romsk historia och kulturarv också beaktats av offentliga organ, om än i en utsträckning som är svår att uppskatta. Ett intressant exempel utgörs av *The United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad* som har publicerat rapporten *Roma Historical and Cultural Heritage Sites in Poland* (Gruber 2009) som redogör för polska platser av betydelse för romsk historia: pilgrimsorter, minnesplatser för den romska förintelsen, museer med privata samlingar, boplatser, begravningsplatser och även platser förknippade med martyrskap och kända romska personer.

beror på att de känt sig bortglömda av de offentliga kulturarvsaktörerna (Bowers 2006).

PRELIMINÄRA RESULTAT

I det följande dras några av forskningsprojektets resultat samman. För fördjupning hänvisas till rapportens kapitel.

Undersökningar visar att kulturarvssektorns kunskap om minoritetsgruppen romers historiska platser är bred och man har förstått dessa platser utifrån ett dynamiskt platsbegrepp. Den generiska platskategorin 'bosättning' har ofta tolkats i termer av 'lägerplats' men denna är kompletterad med platser som representerar också exempelvis näringsbaserad vistelse (marknad, tivoli eller liknande) eller tvångsbaserad vistelse (institution, barnhem eller liknande). I viss mån har även mer permanenta bosättningar uppmärksamats, som i projekten Snarsmon och Krämarstan, vilket sammantaget ger en imponerande bredd. Också sett till enbart antalet platser, idag över hundra stycken, är kännedomen anmärkningsvärt hög.

Med avseende på de berättelser som platserna tolkas utifrån har flera projekt tagit det historiska resandet/förflyttningen som bas (i mindre utsträckning har dock själva rummet för förflyttning inkluderats i antingen platsurval eller berättelse). I den historiska delen av Göteborgs stadsmuseums utställning om romer målar man med stora penseldrag – fokus ligger på den historiska vandringen genom Europa. Man menar att romer idag är okunniga om sin historia. Utställningen innehåller emellertid ytterligare en historisk del, där romer förankras till platser lokalt i Göteborg.¹¹ Resandekartan, en webbaserad redogörelse för resandeplatser i sydöstra Norge och sydvästra Sverige, har i stället haft 'näringsbaserad förflyttning' som övergripande tyngdpunkt i berättelsen.

När det har gällt permanenta bosättningar har berättelsegrunden i allmänhet varit knuten till gruppen resande och deras perspektiv. Andra berättelser som identifierats handlar om förföljelse (romer såväl som resande) och om vardagsliv. I viss mån har också platser för möten med majoritetssamhället uppmärksamats.

11. Denna del baseras i huvudsak på Erika Perssons examensarbete i kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program, Göteborgs universitet.

Även om vissa projekt har haft som syfte att producera helt ny kunskap om romers historiska platser, behöver det påpekas att den nya kunskapen om dessa platser inte i första hand baseras på primärkällor i traditionell källkritisk bemärkelse (även om det förekommer). Anmärkningsvärt är att man antingen har tagit tillvara sådant ”man har hört av någon” eller sådant ”man har läst nånstans”, dvs. det verkar som om själva uppmärksamheten (och benägenhet att gå utöver de färdiga svaren på vad en kulturmiljö innehåller) har varit det mest fruktbara.

Därutöver har romer och resande i hög utsträckning varit inblandade i projekten. Kulturarvssektorsprojekten har varit organiserade så att arbetet har utförts tillsammans med representanter för minoritetsgruppen ifråga, och romska representanter har varit involverade i själva identifieringen av platserna. Dessutom har tolkningen av uppgifter också passerat dessa instanser: representanter har kunnat påverka exempelvis lämpligheten i att sprida vissa uppgifter, eller anonymiseringsfrågor.

Själva perspektivet (att platser kan rymma spår av romer) har också överförts till andra kulturarvsprojekt och sammanhang och där kunnat bidra till att andra resultat uppnåtts.¹²

Det är uppenbart att kulturarvssektorns hantering av romers historiska platser har inneburit en osäkerhet. Kunskapsobjektet är inte fullt ut etablerat. Frågor som: *Hur vet man att en plats är just romsk? Vad ”är” en romsk plats? Hur kan den identifieras i fält? Hur ska den tolkas? Hur ska historiska uppgifter om den erhållas? Vad kan den egentligen berätta om? Hur ska den avgränsas? Hur ska den dokumenteras? Hur ska den värderas?* osv. är långtifrån färdigbesvarade. När man har nått gränsen för fast mark har de identitetsmässigt berörda, romer och resande, fått fälla avgörandena.

Man verkar inte heller ha en entydig linje kring identitetsfrågorna (*Vem är rom och vem inte? På vilken nivå ska terminologin läggas fast? Hur ska historisk identitet säkerställas? Vilken betydelse ska den få?*). Medan vissa kunskapsprojekt har valt den minoritetspolitiska indelningen har andra valt att tydligt särskilja resande från romer. Det är en intressant

12. Jfr Holmberg & Bohlin (u.u.).

iakttagelse, men det går inte att sia om vilka konsekvenser sådana ställningstaganden får på längre sikt.

De mer övergripande frågorna som detta forskningsprojekt har ställt har varit *I vilken utsträckning har romers kulturarv helt enkelt adderats på samma villkor som andra mer etablerade kulturarvsföreteelser?* och *I vilken utsträckning innebär kulturarvshantering av romska platser något radikalt nytt, det vill säga en förskjutning av kulturarvsförståelsen och i förlängningen ett annorlunda kulturarv?* Svaren på dessa stora frågor låter sig inte enkelt formuleras. Det finns dock mycket som tyder på att hanteringen ännu inte har handlat om egentlig addering, dvs. att romers eller resandes historiska platser skulle skyddas på samma sätt som kulturarvsobjekt i övrigt. I mindre utsträckning har kunskapen om romers och resandes historiska platser kommit att föras över till kulturmiljövården, dvs. att platserna eventuellt kan komma att få skydd på grundval av denna historiska identitet.¹³ Snarsmon och Krämarstan har dock fornminnesstatus, se kapitel 3 denna volym.

Vad denna rapport visar är i stället hur uppmärksamhet och incitament i form av projekt har medfört en ny medvetenhet inom sektorn om att det finns platser som kan kopplas till romers och resandes historia, samt att sektorn har genomfört dessa projekt genom ett stort mått av delaktighetsarbete. Eftersom kulturarv ofta förstås som en monolit och kulturarvisering som en homogeniseringsprocess, har de interna förskjutningarna inom officiell kulturarvsförståelse och kulturarvshantering hitintills ofta förbisetts.¹⁴ Det som rapporten alltså pekar ut är själva den omformering av kulturarvsförståelsen som *just nu* pågår inom kulturarvssektorn – en förskjutning som ännu inte är fullt ut etablerad men som pekar ut en bredare och mer komplex förståelse av historisk identitetsmässig heterogenitet.

Inom forskningsprojektet Rörligare kulturarv har ytterligare två frågor

13. Diskussioner har förts både i Göteborg och Uddevalla.

14. För studier av kulturarvsförskjutning också i andra kontexter, se Holmberg (2006) och Holmberg (2008).

hanterats: dels romers historiska platser i ett stadslandskap, dels forskningsfronten kring romers historiska platser. Den första frågan, romers historiska platser i ett stadslandskap, har i en exempelstudie lett till identifiering av hela 14 platser genom analys av Göteborgsbaserade sekundärkällor. Diskussionen rör villkoren för platsernas placering, stadsmarginalens betydelse, och i synnerhet hur reglering av rörlighet har påverkat nämnda placering.¹⁵

Forskningsfronten har belysts i tre delstudier. Den ena levererar en översikt över arkeologisk verksamhet riktad mot romska grupper i internationell belysning, men visar framförallt vad som har skett i Sverige. En annan studie levererar en översikt över forskning om kulturarvsaktiviteter beträffande romer. Den tredje studien tar de kritiska frågorna ett steg längre i ett teoretiskt utforskande av mötet mellan två ojämlika enheter: dels en internationell kulturarvshantering i Unescos snitt, vilken i en strävan mot soliditet och stabilitet spelas ut genom socio-politiska territorieanspråk (genom institutioner, experter, praktiker, diskurser, kunskap och teknologier), dels ett nomadiskt subjekt (men också nomadism och nomadiskt tänkande) med relevans för de socio-politiska kategorierna de-territorialisering, mobilitet och genomsiktighet.

De forskningsfrågor som med denna bok lämnas vidare handlar dels om platserna som sådana, dels om kulturarvssektorns hantering av dem. När det gäller platserna som sådana ser vi som en nyckelfråga hur kunskapen om och läsningen av dem ska bli mer systematisk och initierad. Först och främst är det en perspektivfråga: vad krävs för att kunskapen om romers historiska platser ska vinna legitimitet? Är en etnisk tolkning den mest strategiska? Vad skulle ett mer pluralistiskt perspektiv kunna ge?

Sedan handlar det om kulturarvssektorns två roller – myndighetsutövning respektive dialog – där denna rapport visar att uppmärksamheten

15. I Holmberg (2010) diskuterades tätläger i relation till stadsutveckling mer generellt. I en kommande forskningsartikel (Holmberg & Persson u.u.) diskuteras dessa fynd i relation till stadsutveckling men framförallt också vad ny kunskap om bredden i upplåtelseformer tillför.

mot romers historiska platser har skett inom ramen för, eller i kölvattnet av, särskilda satsningar (Kalejdoskop m.fl.). Ofta har sektorsprojekten varit samverkansprojekt mellan exempelvis länsstyrelser och museer, och det har funnit mycket lite fokus på hur kunskapen i förlängningen eventuellt ska kunna implementeras i det reguljära kulturmiljöarbetet.

Detta medför att de identifierade platserna hitintills i mycket liten utsträckning kommit att bli överförda och upptagna i myndighetsutövning. Också detta kan behövas för att vinna legitimitet. Men för att åstadkomma detta, behöver också vissa epistemologiska grundfrågor konfronteras. Vem identifierar platserna och på vilka grunder sker detta? Vilken roll ges romer och resande i detta arbete? Hur ska den nyvunna kunskapen föras vidare bland kulturarvssektorns experter? Hur ska omvärlden få dela erfarenheterna och kunskapen? Frågan om historisk kunskap, identifiering, tolkning och legitimitet genom myndighetsutövning hänger alltså tätt ihop.

RAPPORTENS DELAR OCH UPPLÄGG

Denna forskningsrapport presenterar de delstudier som har genomförts inom projektet Rörligare kulturarv. Rapportens upplägg följer projektets två teman med en gradvis tyngdpunktsförskjutning mellan aspekterna *kunskap om romers historiska platser* och *analys av kulturarvsaktiviteter*.

Genom de första tre bidragen hanteras den förstnämnda aspekten, *kunskap om romers historiska platser*. Kapitlet ”Svenska romers platser i Göteborg 1890–1960 – en pilotstudie” av Erika Persson visar hur användandet av nya källmaterial och inte minst kombinationer av källmaterial erbjuder en hittills okänd urban geografi: svenska romers platsanvändning under perioden sent 1800-tal till 1960-tal. I kapitlet ”Arkeologiska perspektiv på romers och resandes historia” beskriver Maria Persson de internationellt sett fåtaliga arkeologiska bidragen till ämnet, och fördjupar diskussionen kring de svenska grävningarna av romers och resandes platser. I ”Forskningsöversikt: Romer och resande i historierepresentation & Romers och resandes historiska platser” bidrar Erika Persson med en kommenterad bibliografi över framförallt internationell forskning om

vad som händer när romer i allmänhet, och romers historiska platser i synnerhet, har hanterats inom offentlig kulturarvsverksamhet såsom i museiutställningar. Kapitlet använder för detta ändamål begreppet historierepresentation. Dessutom rymmer kapitlet ett avsnitt om de viktigare bidragen till forskningsområdet ”romers historiska platser”.

I det därpå följande kapitlet, ”Kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes historiska platser”, behandlar Ingrid Martins Holmberg och Sebastian Ulvsgård den andra aspekten, *analys av kulturarvsaktiviteter*. Här presenteras en kartläggning av kulturarvsaktiviteter och kunskap om romers och resandes kulturarv vid svenska kulturarvsinstitutioner. Det framgår att kulturarvssektorn idag (2014) har kunskap om över 100 sådana platser, samt att ett tiotal projekt om romers och resandes kulturarv startats. Detta kapitel glider också vidare in i frågan om hur kulturarvssektorn kan hantera och producera ett romskt landskapsbaserat kulturarv. Holmberg och Ulvsgård visar här hur kunskapen är beskaffad och karaktären på identifierade platser. I kapitlena ”Kulturarvsprojektet Resandekartan – nationsgränsöverskridande plats historia” och ”Kulturarvsprojektet Rom san – Årets utställning & Årets museum 2014”, båda av Ingrid Martins Holmberg och Kristian Jonsson, fördjupas denna fråga i analyser av de två hittills största kulturarvsprojekten. Här ligger fokus på kunskapsanspråken respektive projektorganisationen, med särskild uppmärksamhet på hur de båda är betingade av varandra. I det sista kapitlet hanteras också frågan om hur rörliga kulturers kulturarv kan förstås och hanteras i relation till gängse kulturarvsbegrepp. Under rubriken ”Heritage, Territory and Nomadism – Theoretical Reflections” diskuterar Staffan Appelgren några av de teoretiska implikationer som följer av kunskapsområdet för detta forskningsprojekt.

Denna forskningsrapport rör sig således mellan polerna ”vägskälens kulturarv” och ”kulturarv vid vägskäl”. Den första polen, ”vägskälens kulturarv”, anger att det kulturarv som här identifieras utgörs av ett rumsligt och konkret flödesrum, med allt vad det innebär med avseende på ambivalent position och marginalisering i förhållande till kulturella monument (som placeras precis i foden av en väg), medan den andra polen, ”kulturarv vid vägskäl”, anger att just sådana positioner medger en möjlighet för den of-

fentliga kulturarvsverksamheten att vika av från huvudleden och fortsätta på en mer okänd – men likaledes nödvändig – väg.

REFERENSER

- Andersson, Bodil (2008). *Snarsmon. Resandebyn där vägar möts*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Andersson, Bodil (2012). *Slutrapport. Den skandinaviska resandekartan 2010-2013*. Internet: <http://reisendekartet.no/wp-content/uploads/2013/04/SluttrapportResandekartan.pdf>
- Bowers, Jake (2006). "The sound of silence". *Museums Journal*, 2006, vol. 106, nr 8, s. 18–19
- Delegationen för romska frågor (2010). *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige. Ett lands behandling av dess romska befolkning är ett lackmustest för det civila samhället och dess demokrati. Betänkande (SOU 2010:55)*. Stockholm: Fritze. Internet: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/15/00/25/66e467ad.pdf>
- Gruber, Samuel D. (2009). *Roma Historical and Cultural Heritage Sites in Poland*. United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad. (Surface. The Face of Syracuse University Research, Religion 2009:1.) Internet: <http://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=rel>
- Hansen, Eva & Johnson, Emily (2012). "People need to know such stories to remind us about human value". *Museum Identity Magazine*, 12, s. 13–28
- Holmberg, Ingrid M. (2006). *På stadens yta. Om historiseringen av Haga*. Diss., Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, Göteborg & Stockholm: Makadam förlag / Göteborgs stadsmuseums förlag
- Holmberg, Ingrid M. (2008). "Historisering av Malmberget", i *Malmberget. Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser. En fallstudie*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Holmberg, Ingrid M. (2010). "Sites of amnesia. Politics of remembrance and forgetfulness concerning roman camps in the city centre of Gothenburg", i Holgersson, H., C. Thörn, H. Thörn & M. Wahlström (red.). *Re-searching Gothenburg*. Göteborg: Glänta produktion
- Holmberg, Ingrid M. & Erika Persson (u.u.). "Ephemeral urban topographies of Swedish Roma. On dwelling at the mobile-immobile nexus". Special Issue "Mobility of dwelling", i Frank, Sybille & Meier, Lars (red.). *Cultural Studies*. London: Routledge
- Holmberg, Ingrid M. & Anna Bohlin (u.u.). "Vagrant dwelling. An inquiry into the 'limes' of national heritage politics", i *Theorizing Heritage*, red. L. Smith, W. Logan & H. Silverman / IJHS.

- Högberg, Anders (2013). *Mångfaldsfrågor i kulturmiljövården. Tankar, kunskaper och processer 2002–2012*. Lund: Nordic Academic Press
- Janson, Sverker (1974). *Kulturvård och samhällsbildning*. Nordiska museets handlingar, 83. Stockholm: Nordiska museet
- Kabachnik, Peter (2010). ”England or Uruguay. The persistence of place and the myth of the placeless Gypsy”, *Area*, 42(2), s. 198–207
- Lagerqvist, Bo, Holmberg, Ingrid M. & Wetterberg, Ola (2014). ”Integrated Conservation of Built Environments. Swedish Reflections from Three Decades of Program Development”, i *Preservation Education. Sharing Best Practices and Finding Common Ground*, red. Barry L. Stiefel & Jeremy C. Wells. Hanover & London: University Press of New England
- Liégeois, Jean-Pierre (2012). *The Council of Europe and Roma 40 years of action*. Strasbourg: Council of Europe Publishing
- Persson, Erika (2012). *Romers kulturarv i Göteborg. En landskapsdimension*. Kandidatuppsats. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. <http://hdl.handle.net/2077/30284>
- Smith, Laurajane (2006). *Uses of Heritage*. New York: Routledge
- Svensson, Birgitta (1993). *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Stockholm: Nordiska museet

2. SVENSKA ROMERS PLATSER I GÖTEBORG 1890–1960 – EN PILOTSTUDIE

Erika Persson

Detta kapitel presenterar resultatet av en pilotstudie om förekomsten av stadsnära historiska platser vilka, tillfälligt eller under längre perioder, kan förknippas med svenska romer. Studien har identifierat 14 platser i Göteborg som periodvis från slutet av 1800-talet till mitten av 1900-talet – dvs. innan medborgarskap och mantalsskrivning medförde att de romska grupperna blev bofasta – har använts av svenska romer. De flesta platser som identifierats är lägerplatser som använts med viss kontinuitet. Gemensamt för nämnda platser är att de låg i vad som vid den aktuella tidpunkten var stadsrand eller lågexploaterade platser i centrala staden. Dessa platser kan inte ge en heltäckande bild av det platsbaserade romska kulturarvet i Göteborg, men kan däremot bidra till förståelsen av betydelsen av detta slags platser, genom att visa hur de har kunnat utgöra yta för utbyte och kommunikation mellan romer och majoritetssamhället.

Gruppen svenska romer kom till Sverige framför allt under andra hälften av 1800-talet och kallades förr ’zigenare’¹, en term som idag är ur bruk, men det är denna förlegade term som återfinns i studiens källmaterial. Idag ingår de svenska romerna som en av totalt fem grupper i den svenska statligt definierade minoritetsgruppen romer. I denna studie används termen ’romer’ växelvis med termen ’svenska romer’ utan att avseende fästs vid eventuell begreppsöverlappning. I den mån termen ’zigenare’ används i denna text är det med referens till en äldre formulering i källorna och då inom citattecken.

1. <http://www.varromskahistoria.se/vad-hande-i-sverige/svenska-romer> (referens hämtad 2014-09-01).

I detta kapitel presenteras först studiens källor och en diskussion av de tolkningssvårigheter som uppkommer i relation till dessa, därpå redovisas de samhällsstrukturer och regleringar som satt ramarna för romers vistelse i Sverige i allmänhet och på vissa orter i synnerhet, sedan presenteras studiens resultat med avseende på platser i Göteborg, och sist diskuteras vilken betydelse detta resultat har för en vidgad kulturarvsförståelse.

BAKGRUND, KONTEXT OCH SYFTE

År 2000 blev, som ovan nämnts, romerna erkända som en av fem nationella minoriteter av den svenska staten. Minoriteten romer är en heterogen grupp som innefattar flera grupper som levt i Sverige olika länge och har språkliga, religiösa och kulturella variationer (SOU 2010:55 s. 81, 113, 138). De romska grupperna har liksom de andra minoriteterna en lång historia i Sverige, och år 2012 uppmärksammades att det då var 500 år sedan den första kända noteringen gjordes av romers ankomst till Sverige i Stockholm stads tänkebok.

Som grupp har romer (oavsett grupptillhörighet) både stigmatiserats och marginaliserats inom det svenska majoritetssamhället, ibland genom särskilda statligt sanktionerade insatser. Lösdriveri- och invandringslagstiftning har historiskt kriminaliserat kringresande individer och grupper och tillfälliga bosättningar. Detta har särskilt drabbat de svenska romerna som har tvingats leva under mer eller mindre nomadliknande förhållanden. Romerna har med jämna mellanrum fått byta plats när deras närvaro inte längre varit önskvärd. Runt andra hälften av 1800-talet låg många tältläger i utkantssområden, där familjerna kunde leva förhållandevis ostört men ändå ha kontakt med staden och bedriva hantverk och handel. Att bo i tält och vagnar var vanligt bland svenska romer ända till mitten av 1900-talet.

I Sverige finns idag en minoritetspolitik med syfte att säkerställa minoritetsgruppers rättigheter i samhället. Minoriteters rättigheter är en del av de mänskliga rättigheterna, som bygger på idén om alla människors lika värde. I Sverige innebär det att den romska minoriteten tillerkänns sin kultur och sitt språk och inte diskrimineras på grund av sin romska

tillhörighet (SOU 2010:55, s. 87–89, 109–110). Den statliga offentliga utredningen *Romers rätt* från 2010 behandlar bland annat romers rättighet till sin kultur och sitt kulturarv. Den kringresande tillvaron kan ha bidragit till att det immateriella kulturarvet blivit en så stor del i den romska kulturen, men också till förståelsen av romsk identitet, där sång, musik och dans genom historien varit viktiga delar i den romska traditionen.

Ett materiellt kulturarv, dvs. föremål men också platser och landskap, är i romernas fall svårt att identifiera och därmed att hantera. *Romers rätt* anger att romers materiella kulturarv i mycket liten grad är bevarat och dokumenterat och att det sällan inkluderas i kulturmiljövårdens arbete (SOU 2010:55, s. 469–471, 483). Marginaliseringen av romer i samhället har blivit en marginalisering som återspeglas också i kulturarvsverksamhet. Sålunda skapas en vit fläck i förståelsen av det romska kulturarvet, ett tomrum som på samma gång är en vit fläck i förståelsen av det nationella kulturarvet. Det finns alltså flera skäl att vända blicken mot historiska romska platser.

Mot bakgrund av nämnda problematik syftar denna studie till att lyfta fram en romsk historieskrivning som fokuserar just ett materiellt, platsbundet kulturarv på det sätt som vanligen görs med avseende på majoritetsbefolkningen. Detta är emellertid inte alldeles enkelt. Dels finns ingen variabel i svensk folkbokföring som gör att en viss person entydigt kan identifieras som tillhörande en viss etnisk grupp, dels har romer i mindre utsträckning än andra varit folkbokförda. Till detta kan läggas att romer ofta inte levt på ett sätt som ger avtryck i det källmaterial som kan ge en kunskap om platserna (såsom uppgifter om markindelning och olika former av ägande, uppgifter om nyttjande, eller om vilka som har vistats där), och att det därför finns väldigt lite arkivmaterial att tillgå.

Förenklat kan man säga att det som inte fastnar på papper eller blir spår i den fysiska miljön är svårt att beskriva. Man kan inte skriva en platsbaserad romsk historia i termer av bebyggelse eftersom tält och läger i allmänhet varit relativt tillfälliga och dessutom lokaliserade i mellanrum. De har inte efterlämnat lätt identifierbara fysiska spår som enkelt kan införas i ett konventionellt materiellt kulturarv. Detta är en problemställning

som inverkar på romers anknytning till och förståelse av sin egen historia, men också på förståelsen av den nationella historien och kulturarvet.

Tidigare forskningsprojekt om romer och materiellt, platsbundet kulturarv använder sig av begreppet *kulturmiljö* för att komma åt problemet. Det aktuella forsknings- och utvecklingsprojektet Rörligare kulturarv? Kulturarvssektorn och det romska kulturarvets landskapsdimension använder i stället begreppet *landskap*, ett brett inkluderande begrepp som innefattar alla slag av landskap, även staden.

Genom att geografiskt lokalisera platser och områden som har en koppling till romsk historia i staden Göteborg, vill denna studie lämna bidrag till kunskapen om landskapsdimensioner av det romska kulturarvet. Resultatet diskuteras i termer av strukturella faktorer såsom stadsbyggnad, reglering av rörlighet och möjligheter till utkomst. Avslutningsvis diskuteras även begränsningar och möjligheter med avseende på kulturarvisering av detta slag av platser.²

Studien utgår från det faktum att romer är en del av staden Göteborgs historia, och syftar till att undersöka vilka platser som kan identifieras men också till att diskutera vad för slag av historiebeteckning som är möjlig att upprätta utifrån dessa. Detta görs utifrån en genomgång av spår efter romer i ett brett källmaterial (spår på fysiska platser, lokalhistorik, utredningar, intervjuer). De frågor som ställts är följande:

- Var i Göteborg har romer historiskt sett uppehållit sig?
- Varför just dessa platser?

2. Denna text är baserad på kandidatuppsatsen *Romers kulturarv i Göteborg. En landskapsdimension* inom Bebyggelseantikvariskt program, Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet år 2012. Uppsatsen har tillkommit inom ramen för forskningsprojektet Rörligare kulturarv. Kulturarvssektorn och det romska kulturarvets landskapsdimension. Delar av uppsatsresultatet presenterades i utställningen "Vi är romer – möt människorna bakom myten" på Göteborgs stadsmuseum, invigt år 2013. Uppsatsens studie har i denna bearbetning kompletterats med ett par platser som senare efterforskningar har gett kännedom om. Arbetet utfördes under 2012 och 2013.

- ▶ Hur såg platserna ut?
- ▶ När var dessa platser i bruk?
- ▶ Vilka typer av källmaterial finns?
- ▶ Vad kan källmaterialet berätta och vad kan det inte berätta?
- ▶ Vilka samhällliga förutsättningar fanns som kan förklara varför romer historiskt uppehållit sig där de gjort?
- ▶ Vad kan dessa platser berätta om romer och möten mellan romer och majoritetsbefolkningen?

SVÅRIGHETEN ATT VETA

Redan i artikelns problemformulering påpekas källmaterialets begränsningar och de svårigheter som följer av att undersöka det romska kulturarvets landskapsdimension. Hur kan då en sådan historiebeteckning ändå göras, hur kan platser av betydelse för romers uppehälle undersökas och vilken är platsernas karaktär och kontext i staden?

Undersökningens källmaterial har insamlats brett och varit av skiftande slag. Vi vet sedan tidigare att förekomsten av källmaterial om romer är rikligast i myndighetsarkiv, exempelvis utredningar, polisförhör och domstolsarkiv. Arkivalier som upprättats av myndigheter och som specifikt behandlar romer i Göteborg är bland annat arkivet för Länsarbetsnämnden i Göteborg och Bohus län, samt kommunala handlingar. Dessa myndighetshandlingar är från mitten av 1900-talet, då ”zigenarfrågan” var en socialpolitisk fråga. Dessa arkivalier har främst använts som en källa till namn på platser där romer bott eller uppehållit och ger endast begränsat underlag för denna studie. I stället bygger en stor del av studien på källmaterial av mer alldaglig karaktär, såsom lokalhistoriska skildringar, topografisk litteratur och Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivets i Göteborg (förkortat DAG, hädanefter kallat Folkminnesarkivet) samlingar, dvs. källmaterial som kunnat visa vad man allmänt visste om

dessa platser och vilka föreställningar som var knutna till dem. Källmaterialet har således valts strategiskt för att spegla inte bara myndigheters utan framför allt majoritetsbefolkningens kunskaper om platserna, men har också försökt fånga romers erfarenheter och minnen. Med avseende på det sistnämnda fångar studien emellertid endast glimtvis sådana erfarenheter, minnen och kunskaper som kan sägas vara ”romers egna”.

I *Romers rätt* hänvisas till rapporten *Efterlyst: det romska kulturarvet* från Romskt kulturcentrum i Stockholm när utredarna menar att källmaterial med romsk anknytning är ”sällsynt, svårtillgängligt och enfaldigt” (Milia 2008). Enfaldigheten, i betydelsen enahanda, kommer sig av att det nästan uteslutande producerats av majoritetsbefolkningen, ofta i sammanhang då romer varit i kontakt med myndigheter på något vis, exempelvis som föremål för utredningar. Detta senare har sin grund i förföljelser m.m. (se nedan). Källmaterial om romers svenska historia som utgörs av romers egna vittnesbörd är mycket sällsynt på nationella arkivinstitutioner; i den mån det finns sägs det vara inom privata samlingar (SOU 2010:55, s. 483–485).

Det är utifrån premisser som dessa som det romska kulturarvets landskapsdimension här ska undersökas. Som ingång till källmaterialet används de (oftast nedsättande) benämningar som majoritetssamhället använt: ”zigenare” och i mindre mån ”romer”. Detta ger en del material, men det leder också till att uppgifter som inte är kategoriserade på detta sätt utelämnas. Därför har dessa ingångar kompletterats med undersökning av vilken roll de platser som förekommer i materialet har under respektive tid. Platserna som sådana avser på så vis att belysa förutsättningarna för romers vistelse i staden.

I Sverige finns en lång historia av att registrera befolkningen genom bland annat kyrko- och mantalsskrivning för skatteindrivning och exempelvis militärtjänstgöring. Sveriges mantalsskrivningshistoria gör att många idag kan spåra sina släktingar långt ner i 1600-talet. För en rad olika ändamål behövde man alltså hålla reda på var folk var bosatta, och här uppstår genast en skillnad mellan möjligheterna att finna spår efter romer och spår efter andra. Eftersom romer historiskt sett inte varit bofasta

utan förhållandevis rörliga och dessutom inte var folkbokförda, innehåller dessa arkiv endast i undantagsfall uppgifter om dem.

För att komma åt romers historiska närvaro i Sverige måste i stället en rörlig historia spåras, men också en historia som placerar rörligheten i rummet, dvs. på platser. Även en rörlig historia är platsbunden. Därför behöver en studie av romers platser i Göteborg både förhålla sig till stadens fysiska historia och till hur denna har tillkommit genom reglering. Historiska stadsplaner och byggnadsstadgor återspeglar regleringen av stadsmarkens användning och utformning. Men en sådan studie får också förhålla sig till att en romsk historia rimligen bör befinna sig i skarven och i gränssnittet mellan det tillåtna /sanktionerade och det otillåtna /överträddelsen (Holmberg 2010, s. 184; Svensson 1993).

Fotografier som tagits i samband med tidningsreportage har både varit en källa till platsnamn och kunnat ge en fördjupad bild av hur de platser där romer uppehållit sig sett ut. I detta fall är fotografierna tagna av media i ett visst syfte, men ett fotografi är sällan entydigt – det ger också andra berättelser som ligger utanför det omedelbara syftet med bilden. De flesta fotografierna i undersökningen är från bildbyrån Kamerareportage som idag är Västsveriges största bildbyrå. Deras arkiv innehåller dels eget bildmaterial men även negativ från *Göteborgs-Tidningen* och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* samt *Göteborgs-Postens* samtliga bilder.

Studien har också använt historiska fotografier från Stadsmuseet i Göteborg. På Polstjärnegatans arkivdepå finns en box märkt ”zigenare” som innehåller fotografier från *Göteborgs Morgonpost* (senare *Aftonposten*), en konservativ tidning som gavs ut fram till 1956.

Tidningsreportage har varit ytterligare en källa till platsnamn. Av det använda källmaterialet är det just tidningsreportage som ger de mest levande skildringarna av romers liv i Göteborg, men dessa representationer är som alla andra tillkomna i en viss kontext och har ett visst format. Tidningsreportage om romer har visat sig ofta reproducera föreställningar såsom ”den exotiske och frie zigenaren” eller ”den oansvarige vagabonden”. Ett tidningsreportage blir av naturliga orsaker till när någonting speciellt inträffat; i romernas fall handlar det om när gruppen anlät till staden, när

polisen besöker dem eller när det är bröllop. På det sättet är tidningsartiklar ett material som visar vilka typer av representationer av romer som var möjliga i Göteborg, och i samhället i stort vid den här tiden, snarare än skildringar som försöker nå fram till en representation av den komplexa och motsägelsefulla verkligheten.

Ett viktigt källmaterial finns på Folkminnesarkivet. I arkivet finns över en miljon uppteckningar från hela Västsverige om människors liv och leverne från 1800-talet fram till idag, och bland dessa finns också frågelistor där informanter beskriver minnen de har av ”zigenare”. Deras utsagor ger ett utifrånperspektiv som visar den tidens syn på romer, men det ger också här värdefull information om var romer historiskt uppehållit sig. I detta källmaterial är de flesta informanter födda mellan 1850 och 1870 och frågelistorna har tillkommit under 1940-talet. Informanterna beskriver således sannolikt en tid någon gång från 1800-talets sista decennier till början av 1900-talet.

Ett annat material utgörs av lokalhistoriska skildringar, så kallad Göteborgiana, där personliga och målande beskrivningar av platser och människor ofta tecknas. Sådana skildringar kan komma åt sådant som ligger utanför den mer officiella historieskrivningen. Lokalhistorisk litteratur kan på så vis ge ögonblicksskildringar av just platser och områden där romer uppehållit sig. Skildringarna förklarar vad platserna har för betydelse och meningsinnehåll i förhållande till den omgivande staden, och inte minst vilka föreställningar som finns om dessa platser. Det är således mycket intressant att ställa lokalhistoriska skildringar bredvid annat källmaterial. Dessa utsagor kan sammanföras i tid och rum, men som ger helt olika bilder av staden. I artikeln används en del av den stora mängd Göteborgiana som finns tillgänglig. Urvalet har skett med hänseende till om litteraturens beskrivningar på ett eller annat sätt har med undersökningens platser under relevant tid att göra.

Ett exempel på inflytelserik Göteborgiana ska här nämnas. C. R. A. Fredberg skrev som 50-åring en omfattande bokserie i tre delar med titeln *Det gamla Göteborg*. Här blandar han både fakta och anekdoter efter eget huvud, en blandning som ”inbjuder läsaren på en vandring genom

staden” där Fredberg som ciceron berättar allt sevärt och minnesvärt i kåserande form (Fredberg 1919–1921, s. 9–12). Hans skildring av Göteborg rör tiden decennierna före 1920 och är i stort sett geografiskt heltäckande, vilket gör den till en tillgång i föreliggande undersökning, speciellt för de tidiga perioderna.

Uppgifter om platser där romer uppehållit sig har alla tolkats i relation till samtida kartor och stadsutveckling. Fördelen med att arbeta med kartor är att rimligheter och sannolikheter kan diskuteras. Uppgifter från ett sammanhang kan ställas mot uppgifter från ett annat. Ett exempel är uppgifter från Folkminnesarkivet om att romer uppehållit sig på ett ställe, men där det är oklart när det kan ha inträffat. Genom att jämföra en sådan uppgift med bebyggelseutvecklingen i Göteborg har det ändå blivit tydligt när det rent faktiskt kan ha varit möjligt för exempelvis ett tätläger att finnas på en viss plats.

Platser där romer historiskt uppehållit sig har även förts in på en karta från 1923 som bildar underlag för sammanställningen av hela studien (se figur 1). För att illustrera hur platsernas lokalisering förändrats över tid presenteras de i tre perioder: decennierna före förra sekelskiftet, runt 1920-talet och runt 1950-talet. Genom kartarbetet avser studien att besvara frågan om det romska kulturarvets landskapsdimension i staden Göteborg, en geografi över platser och tidpunkter.

MYNDIGHETSUTÖVNINGEN OCH ROMERS PLATSER

Myndighetsutövningens inverkan på romernas liv har historiskt varit stark. Romerna har stämplats som lösdrivare och genom lagstiftning har de antingen utsatts för assimilering eller tvingats till ett fortsatt kringflackande (SOU 2010:55, s. 137–172). Myndighetsutövningen gentemot romer är alltså en central samhällelig förutsättning för det som kom att bli romers historia.

Mobilitet och rörlighet har emellertid inte varit förbehållet endast romer. Många människor i det förindustriella samhället var mobila. Vanligt var att framförallt unga människor, tjänstefolk såsom pigor och drängar

eller skördefolk, gav sig av från hemorten på s.k. arbetsvandringar, vilka delvis var säsongsbetonade. Men rörligheten kan också relateras till utbildningsväsendet inom hantverk där lärlingssystemet förutsatte vandringar och där även själva den etablerade näringsverksamheten krävde geografisk spridning av kompetensen. Det fanns också en ambuleringhandel med varor, vilken skedde dels på särskilda marknader, dels genom kringvandrande försäljare såsom gårdfarihandlare eller luffare. En grupp värd att nämnas är också gruppen jord- och medellösa utan släkt som kunde hysa dem och som kunde komma att bli antingen rotehjon eller kringresande. Även om den reglerades noga, var rörligheten bland befolkningen under förindustriell tid ändå betydande och varierande. Det var alltså inte ovanligt att se kringströvande sällskap på landsbygden (Tervonen 2010, s. 52–53) och dessa var i sig själva inte heller illa sedda.

Under 1800-talet och den tidiga industrialiseringen skedde förändringar som ändrade synen på och reglerade livet för de kringströvande. Nationalstatsetableringarna är en faktor som gjorde att medborgarskapet fick en viktig funktion för att skilja på vilka som var en del av gemenskapen och vilka som inte var det. Nationalstatsidentiteten, i detta fall svenskhet, byggde främst på lojalitet men också på en mer eller mindre etnisk aspekt. Nationalstaten främjade på så vis idén om befolkningens likformighet, och samtidigt sattes en gräns mot ”de andra”. Idealet var den hårt arbetande odalbonden som hade starka band till den jord han brukade (Montesino Parra 2002, s. 87–88; SOU 2010:55, s. 137–138, 174). Med odalbonden som modell och norm kom den icke platsbundne kringresande medborgaren att hamna utanför normen. Applicerat på just romer kan man säga att om bondens strategi varit att tillverka så mycket föda som möjligt och förflytta sig så lite som möjligt, har romernas strategi varit det motsatta: minimal produktion och maximal mobilitet (Tervonen 2010, s. 19).

Industrisamhällets framväxt medförde i hela Europa ökad statlig kontroll över mobilitet, arbete och fattigvård. Handel och produktion av varor blev allt mer organiserade och bundna till en plats. Under det tidiga 1800-talet var den bofasta befolkningen beroende av kringresande handelsmän som kunde sälja varor och tjänster, eller säsongsarbetare när

arbetsbördan ökade. Tidigt 1900-tal hade det behovet till stor del försvunnit – nu fanns lanthandel, postorderkataloger och industrier som både producerade varor och tjänster, och även förutsatte att de anställda var bofasta (Tervonen 2010, s. 35, 52; SOU 2010:55, s. 139).

Mot den bakgrunden blev ”zigenarna” tillsammans med exempelvis ”tattarna” och andra rörliga grupper inlemmade i en ny kategori: ”lösdrivare”. Detta begrepp formades under 1800-talet och betecknade människor som var ”ekonomiskt onyttiga och socialt hotfulla”. Definitionen av lösdrivare var någon som inte kunde uppvisa ”laga försvar”, vilket betydde att man saknade anställning eller resurser att klara sin försörjning. Hit räknades exempelvis säsongarbetare, gårdfarihandlare, tiggare och kringvandrande artister. Det var alltså inte bara ”zigenare” som benämndes lösdrivare; dit räknades personer vars gemensamma nämnare var fattigdom och rörlighet (Montesino Parra 2002, s. 88; SOU 2010:55, s. 139).

Syftet med 1800-talets alltmer omfattande lösdriverilagstiftning var att kontrollera fattiga, kringvandrande människor och göra dem till ”nyttiga medborgare” som hade jobb inom industri eller jordbruk (Montesino Parra 2002, s. 89; SOU 2010:55, s. 140–141). Lösdriverilagen från 1885 gällde ända fram till 1964 då den efter att ha utsatts för stark kritik slutligen avskaffades. Under den tid då lagen var i kraft kriminaliserades den människor som inte hade en fast boplats och som inte strävade efter att bli anställda. På det sättet stigmatiserades fattiga som saknade territoriell anknytning (Montesino Parra 2002, s. 89–92).

För socknarna var intresset det motsatta, dvs. att behålla ”lösdrivare” på resande fot. Man ville hålla potentiellt kostnadskrävande människor utanför sockengränsen, eftersom man tvingades ansvara för försörjningen av de som befanns sig inom socknen. Fattigvårdsförordningen från 1871 gjorde det möjligt för socknarna att inrätta kontrollanter som kunde övervaka gränserna och registrera eventuella ”lösdrivare” (Tervonen 2010, s. 35).

Det finns exempel på hur lagen ledde till att socknarna kunde bötfälla de personer som gett mat eller husrum åt ”lösdrivare”, men generellt sett fördelades konsekvenserna av lösdriverilagen ojämnt. Med sina hästar och stora vagnar stack romerna ut där de drog fram på den agrara lands-

bygden, tydligt identifierbara som ”lösdrivare”. I de mildaste fallen blev följden för de som drabbades av lagen att de hölls på resande fot; i de hårdaste fallen blev ”lösdrivaren” förhörd och tvingad till straffarbete eller militärtjänstgöring. Kontakterna med ordningsmakten blev för romerna regelbundna inslag genom hela livet, erfarenheter som fördes vidare genom många generationer.

Om man blickar utanför Sverige blir romers sårbara position ännu tydligare. Under 1800-talet började åtgärder vidtas i Sverige och övriga Europa för att säkra nationsgränserna och lättare kunna kontrollera invandring av fattiga utlänningar. I Sverige vid sekelskiftet 1900 målades en bild upp om hotet från massinvandringen av fattiga och farliga utlänningar (Montesino Parra 2002, s. 92–94). Den första invandringslagen från 1914 ville reglera invandring för utlänningar som kunde bli en belastning för fattigvården och vara en risk för den allmänna ordningen. ”Zigenare” var den enda folkgrupp som specifikt utpekades, tillsammans med utländska tiggare, kringresande musikanter, kriminella och prostituerade. Som flera forskare har påpekat användes termerna ”zigenare” och ”tattare” i stort sett synonymt av myndigheterna från 1600-talet till en bit in på 1800-talet (Montesino Parra 2002; Tervonen 2010). 1914 års invandringslag uppvisar för första gången tydligt den begreppsåtskillnad som skedde från och med andra hälften av 1800-talet, då man från myndighetshåll började se ”tattare” som etniskt svenska ”lösdrivare”, medan ”zigenare” ansågs vara utlänningar. ”Tattare” skulle assimileras in i det svenska samhället medan ”zigenare” skulle hållas utanför landets gränser (Montesino Parra 2002, s. 95–96; SOU 2010:55, s. 140–141; Tervonen 2010, s. 87).

Lagen fick stora konsekvenser för romer eftersom den fastställde ett invandringsförbud för ”zigenare”, ett förbud som kom att gälla ända fram till 1954 och som medförde att svenska romer var isolerade från sina släktingar och vänner i Europa. Under andra världskrigets förföljelser av romer medförde inreseförbudet att dessa människor inte fick en fristad i det neutrala Sverige. Samma år som invandringslagen kom utfärdades en annan lag som förbjöd utlänningar att bedriva gårdfarihandel, handel och försäljning av annat slag (SOU 2010:55, s. 140–141; Tervonen 2010, s. 87).

DEN SOCIALPOLITISKA "ZIGENARFRÅGAN"

Fattigvårdslagstiftningen från 1923 medförde att en särskild paragraf fick införas i kommunernas ordningsstadga. Paragrafen praktiserades i vissa kommuner ända in på 1970-talet och den fick stora konsekvenser för landets romer. Där den tillämpades, förbjöd den "zigenare" att vistas mer än tre veckor på samma ort eller kommun. Därefter kunde polisen eller kommunledningen förpassa dem till annan ort. Reglerna, som skiljde sig något från kommun till kommun, var på vissa håll så hårda att "zigenare" inte ens fick vistas i kommunen. På andra håll var man mer överseende (SOU 2010:55, s. 142).³

En som har personliga erfarenheter av ordningsstadgan är Hans Caldaras, rom och känd som författare och musiker. I sina memoarer berättar han om hur han som pojke under tidigt 1950-tal under en period levde med familjen i ett läger i Göteborg. Ett starkt minne från den tiden, som han påminns om varje gång han ser en polis, är när familjen efter en tid fick beskedet att de inom ett par dygn var tvungna att lämna platsen.

Att flytta med så kort varsel innebar alltid problem. Lastbilar skulle hyras [...] och all packning med bohag och tillhörigheter skulle få plats på järnvägsagnar. Tälten var blöta av allt regn som hade kommit [...] det gick inte att riva tälten och packa ihop dem.

När Hans morbror bad kommunen att få stanna ett par dagar till fick de beskedet att om de inte var borta från platsen inom 24 timmar skulle polisen se till att de försvann. "Sent nästa kväll fylldes lägret av intensivt tjutande sirener. Ut ur bussarna rusade poliser med batonger i högsta hugg [...]. De var aggressiva, skrek rasistiska slagord, paniken var fullständig." Hans och hans bror gömde sig tillsammans med sin mamma i en av hus-

3. Denna studie har dock inte lyckats hitta någon uppgift om en paragraf i ordningsstadgan för Göteborgs kommun som innehåller föreskrifter om lokala restriktioner för romer att vistas inom kommungränsen.

vagnarna. ”Vi skakade av rädsla medan vi hörde fasansfulla skrik och gråt utifrån.” En polis slog in dörren och krossade alla fönster och inventarier med sin batong. Han drog ut dem på gårdsplanen och in i polisbussarna för att köra dem och resten av lägerinvånarna till arresten. ”Där låstes vi in medan lägret forslades bort till en skogsdunge några mil längre bort” (Caldaras 2005, s. 87–88).

Hans Caldaras erfarenheter ger ett inifrånperspektiv av de konsekvenser som kunde drabba romer på grund av lösdriverilagen och den kommunala ordningsstadgan. Det visar även på den motsägelsefullhet som fanns i lagsystemen: å ena sidan var det straffbart att vara ”lösdrivare”, å andra sidan förbjöds att bli ”alltför bosatt”.

Från och med 1940-talet började statens hantering av ”zigenare” att förändras. Den äldre föreställningen om social avvikelse som något nedärvt och oförbätterligt började allt oftare förklaras som något socialt strukturellt betingat som därför kunde behandlas. I den sociala frågan sammanmälte en rad delfrågor: fattigdomsfrågan, arbetarfrågan och lösdriverifrågan (Montesino Parra 2002, s. 103; SOU 2010:55, s. 150).

”Zigenare” blev en målgrupp för socialpolitiska åtgärder vid mitten av 1900-talet. Man började se dessa individer inte bara som ”lösdrivare”, utan som fattiga i behov av hjälp för att kunna leva ett modernt liv. År 1952 blev romer erkända av socialministern som svenska medborgare med samma skyldigheter och rättigheter som alla andra. De ansågs alltså inte längre vara utlänningar som vistades i landet. Från myndighetshåll framstod det nu som nödvändigt att assimilera ”zigenarna” in i det svenska samhället. I ”1954 års zigenarutredning” *Zigenarfrågan: betänkande* (SOU 1956:43), uttrycks för första gången i myndighetssammanhang statens ansvar för romernas situation, deras begränsade läs- och skrivkunnighet och deras ofrivilliga avsaknad av fast bostad. Under 1960-talet inleds en period av rekordår i svenskt bostadsbyggande, vilket bidrar till att förverkliga ambitionerna att ordna fasta bostäder åt de romer som ännu inte hade det (SOU 2010:55, s. 150–153). I Göteborg tillsätts en beredning 1959 kallad ”Stor-Göteborgs Zigenarberedning”. Den hade till uppgift att samordna arbetet med romernas assimilering vilket grundade sig på bostad, utbildning och

arbete (GLA, FIVg:1). Carl-Herman Tillhagen, etnolog och sakkunnig i SOU 1956:43, genomförde under utredningsarbetet en inventering som avsåg att kartlägga hur många ”zigenare” som bodde i Göteborg i mars 1955, vilka de var och var de levde. Fyra år senare genomfördes ytterligare en liknande inventering i Göteborg, nu på uppdrag av Arbetsmarknadsstyrelsen. Inventeringarna kom båda fram till att det vid aktuell tidpunkt fanns närmare 50 ”zigenare” i Göteborg. Förutom standarduppgifter finns utlåtande för varje person med avseende på personlighet, arbetsförmåga och förväntad mottaglighet för assimilering. Inventeringarna innehåller personliga kommentarer som exempelvis ”han verkar vara en utmärkt far [...]. En familj som rimligtvis skulle kunna växa sig in i vårt samhälle”, men också utlåtanden som ”hysterisk” eller ”deprimerad” (GLA, FIVg:1). De statliga ”zigenarutredningarna” innehöll ”z-register” där hela landets inventeringar av ”zigenare” sammanställdes. Varje individ hade ett ”z-nummer” och varje familj ett ”z-familjenummer”. Registren innehöll uppgifter om namn, födelsedatum, yrke och sysselsättning, civilstånd, vistelse- eller bosättningsort och eventuell mantalsskrivningsort. Inventeringarna genomfördes ofta som polisrazzior och för de utfrågade var det givetvis en djup kränkning av deras mänskliga och medborgerliga rättigheter (Caldaras et al. 2005, s. 66–73).

I februari 1957 yttrar sig Göteborgs bostadskommitté i en skrivelse till Drätselkammaren angående utredningen i SOU 1956:43. Här konstateras att ”zigenarna” i Göteborg ska behandlas som andra medborgare i kommunen och att kommunen därför har skyldighet att hjälpa ”de ambulerande zigenare som önskar fast bostad, antingen för hela eller endast för vinterhalvåret”. De anser vidare att det ”icke kan vara önskvärt att åstadkomma en kategoribebyggelse för zigenarna” utan att kommunen ska försöka ordna fasta bostäder i den vanliga bebyggelsen. Bostadskommittén fortsätter med att rekommendera kommunen ”att iordningställa ändamålsenliga lägerplatser till förfogande med tillgång till vatten, elektrisk ström och sanitära anordningar” (SRA, Kommunfullmäktiges handlingar 1957:12).

Vid början av 1960-talet hade de flesta romer i Göteborg en fast bostad, men för de som inte hade det genomfördes en akut åtgärd i bostadsfrågan.

På uppdrag av Kungl. Maj:ts skrivelse 1959 hade Arbetsmarknadsstyrelsen bemyndigande att ”i den mån bostadsplacering av zigenare inte skett på annat sätt, anskaffa och uppföra provisoriska bostäder i överenskommelse med vad som tillämpats beträffande arbetslösa”. Länsarbetsnämnden i Göteborg och Bohus län upplät från och med då några provisoriska lägenhetshus på platser där redan befintliga läger fanns – i den första etappen vid Gamla Rambergsvägen och Polstjärnegatan och senare även på fyra andra platser. Bostadskommitténs påbud från några år tidigare om att inte uppföra någon kategoribebyggelse efterlevdes därmed inte (GLA, FIVg:1).⁴

ROMERS HISTORISKA BOSTADSFÖRHÅLLANDEN – EN ÖVERSIKT

Före 1960-talet var romer generellt inte bofasta, utan flyttade med jämna mellanrum och bedrev handel med bland annat hästar, textilier och annat hantverk. Vissa romska släkter vandrade hela året, andra lyckades få bostad under vintern eller delar av året. Graden av bofasthet har antagligen varit högre för resandefolket än för andra grupper av romer (Lindholm 1995, s. 110). Det verkar som att romer haft återkommande kontakt med vissa bönder på landsbygden vars mark de visste att de kunde slå läger på, eller där de kunde hyra en bostad under en period, kanske i utbyte mot betalning eller någon form av tjänst (Tervonen 2010, s. 54).

När romer har rest har man burit sitt hem med sig och slagit läger på en lämplig plats. Då läkaren och professorn John Takman år 1976 intervjuade romer i Sverige om deras bostadsförhållanden under levnadsförloppet hade de allra flesta över sju år levt i tält eller vagn, alltifrån periodvis till större delen av livet. Bland de äldre i målgruppen hade man bara i undantagsfall inte levt i tält eller vagn (Takman 1976, s. 68). Det finns

4. Också andra områden var aktuella, såsom skolan. Eftersom många romer vid den här tiden inte gått i folkskola startade vuxenutbildningar i hela landet för att förbättra skriv-, läse- och räknekunskaper. I Göteborg startades en sådan vuxenutbildning, så kallad ”Zigenarskola”, år 1965. Elevernas närvaro, prestationer, lämplighet för yrke och personliga egenskaper bokfördes noggrant av läraren (SRA, FIX:4 ”Rambergets Rektorsområde, Zigenarskolan, Hisingstadsskolan 1970–1974”).

ett fåtal nedtecknade uppgifter som kan berätta hur ett läger kunde se ut i Sverige. Katarina Taikon skriver i sin bok *Zigenare är vi* att ett läger var organiserat som en cirkel, så att tält- eller vagnsdörröppningarna var riktade inåt cirkelns mitt. Närmast mitten placerades vagnarna medan de som hade tält fick ställa dessa längre ut. Lägreets samlings- och arbetsplats var i cirkelns mitt där man hade den centrala eldstaden som gav värme och ljus till lägreets invånare. Det fanns dessutom mindre eldar närmare tälten och vagnarna där maten lagades (Taikon 1967, s. 19, se även Demetri et al. 2010, s. 62).

Den äldsta typen av tält var ett mindre s.k. trettoppstält, senare fanns större lådformade tält och vagnar. Det lådformade tältet var ungefär 4 x 4 meter (Demetri et al. 2010, s. 3, 14, 62–63). Trettoppstältet förekom långt in på 1900-talet, men vissa familjer hade råd att låta bygga finare hästdragna vagnar redan under slutet av första världskriget. Både tidpunkten för övergång från tält till vagn och boendestandarden i tältlägren varierade beroende på respektive familjs ekonomiska förutsättningar. De familjer som ägde exempelvis ett tivoli hade större möjligheter att skaffa sig vagn tidigare. Även standarden på tältet kunde variera mycket. Vissa hade flera tält av bättre kvalitet som var jämförelsevis varma och torra med trägolv och noggrant förseglade tältdukar. Andra familjer ägde endast ett litet tält och sov direkt på marken (Takman 1976, s. 62–63). Katarina Taikon, född 1932, skriver i sina memoarer att det nästan bara fanns trettoppstält när hon var liten och att det senare blev vanligare med lådformade tält (Taikon 1963, s. 25).

De flesta romer spenderade även vintern i tält eller vagn (Takman 1976, s. 67–68). Innan tältet restes fick man skotta och lägga ut en halvbädd på platsen. Fanns träplankor till hands lades de inne i tältet som golv, annars använde man halm även här. I taket fanns ett hål där röret från oljekaminen gick upp (Demetri et al. 2010, s. 40–41). En romsk kvinna i 70-årsåldern som intervjuades 2010 berättar om familjens bostadssituation när hon var liten: ”Vi bodde inte i hus [...]. Vi bodde i tält och sedan [...] när jag väl var en sju eller åtta år, då byggde de specialgjorda vagnar som vi fick bo i. Men riktiga bostäder fick vi inte för vi var ju statslösa i vårt eget födelseland” (Demetri et al. 2010, s. 12).

En beskrivning av en bevarad romsk vagn i Danmark visar hur en vagn av mer påkostad karaktär kunde se ut. Den är byggd i trä med längd 710 cm, bredd 250 cm och höjd 350 cm. På varje kortsida finns dörrar och på vardera långsida fyra fönster. Från trappan kommer man in i köket, där innanför ligger vardagsrummet och sedan sovrummet. Vagnen är målad i silver med rödbruna knutar och även rummen och köksskåpen är dekorativt bemålade. Utanför är krokar uppspikade på väggen där man hängt husgeråd (Demetri et al. 2010, s. 66–67). Många vagnar hade dock en något enklare karaktär, med färre rum och mindre utsmyckning (Taikon 1963, s. 25).

Många romer har beskrivit den gemenskap som fanns i lägren, hur man hjälptes åt och arbetade tillsammans som ett kollektiv. Kvinnorna hade som uppgift att vara ute och spå och att passa barn i lägret, medan männen arbetade med handel eller var ute och spelade musik under dagen. På kvällen träffades alla i lägret och delade med sig av det man tjänat under dagen (Demetri et al. 2010, s. 12, 63).

ROMERS URBANA HISTORIA

Från och med andra hälften av 1800-talet skedde en stark urbanisering i Sverige och det är från denna period som romers närvaro i Göteborg har gjort avtryck som är möjliga att identifiera idag. I undersökningen framkommer att romer historiskt uppehållit sig i det som, för perioden, varit ytterområden kring staden Göteborg.

Spridd stadsrandsbebyggelse är i Sverige dokumenterad sedan tidig medeltid (Qviström 2005, s. 97). Innan den industriella revolutionen och den kraftiga urbaniseringen tog fart under 1800-talet, var gränsen mellan stad och land förhållandevis tydlig och staden i egentlig mening bestod av tät bebyggelse.

När urbaniseringen tog fart expanderade staden med oerhörd hastighet runt den täta staden. En annan typ av stad med industrier, råvaruhandtering, arbetarbostäder eller infrastruktur m.m. började växa fram utanför stadsgränsen där marken inte reglerades av byggnadsstadgor. Städerna fick

en mer spridd bebyggelse och blev på så vis allt mer upplösta och rumsligt oorganiserade. Gränsen mellan stad och land suddades allt mer ut (Eriks-son 1990, s. 227–228; Saltzman 2009, s. 9–11). Stadsranden är alltså ingen ny företeelse även om den har sett lite olika ut under olika tider.

I dagens forskning beskrivs stadsranden som områden som fyller en viktig funktion genom att ge plats åt det oprövade och annorlunda. Stadens utkanter är förhållandevis stora gränzoner där staden möter omland och landsbygd, och där många olika funktioner, verksamheter och intressen samsas. Dessa områden är ofta stadda i kontinuerlig omvandling, och innehåller platser som mer eller mindre tillfälligt ”blivit över” och som inte har en given eller reglerad användning (Saltzman 2009, s. 7–8). Å andra sidan kan stadsranden hysa företeelser som inte får plats eller har svårt att hitta utrymme inom stadens gränser (Saltzman 2009, s. 12). Den beskrivningen kan sägas vara giltig även för den historiska stadsranden, så som den såg ut under andra hälften av 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Denna zon, mellan landsbygd och stad, kunde användas friare och mer oplanerat, och för tillfälligt bruk såsom romska tätläger (Holmberg 2010, s. 184).

I avsnittet nedan redovisas resultatet av undersökningen över vilka platser i Göteborg som historiskt kan kopplas till gruppen svenska romer. I figur 1 är samtliga platser projicerade på en historisk karta från 1923 som även illustrerar hur lokaliseringen av platser har skiftat över den undersökta tidsperioden. I texten har varje plats ett nummer inom parentes som hänvisar till ett område på kartan.

ROMSKA PLATSER I GÖTEBORG UNDER ANDRA HÄLFTEN AV 1800-TALET

Göteborgs bebyggelse var i mitten av 1800-talet till största delen belägen innanför vallgravarna, men sedan fästningsvallarna hade raserats några decennier tidigare hade det börjat byggas så smått även utanför. Västerut, längs med hamninloppet, hade bebyggelse funnits sedan 1600-talet. Stadsdelarna Haga och Masthugget hade växt fram ur sjönäringen och fungerade som små förstäder (Kaelas & Söderpalm, 1984, s. 12–15, jfr Holmberg

2006). Innan Vasastaden byggdes kallades området söder om Vallgraven Flygarns Haga eller Hagaheden, och bestod av öppna fält och spridd, låg träbebyggelse. En bäck ledde från Landalabergen ned till den yttre vallgraven (Fredberg 1922, s. 204–210).

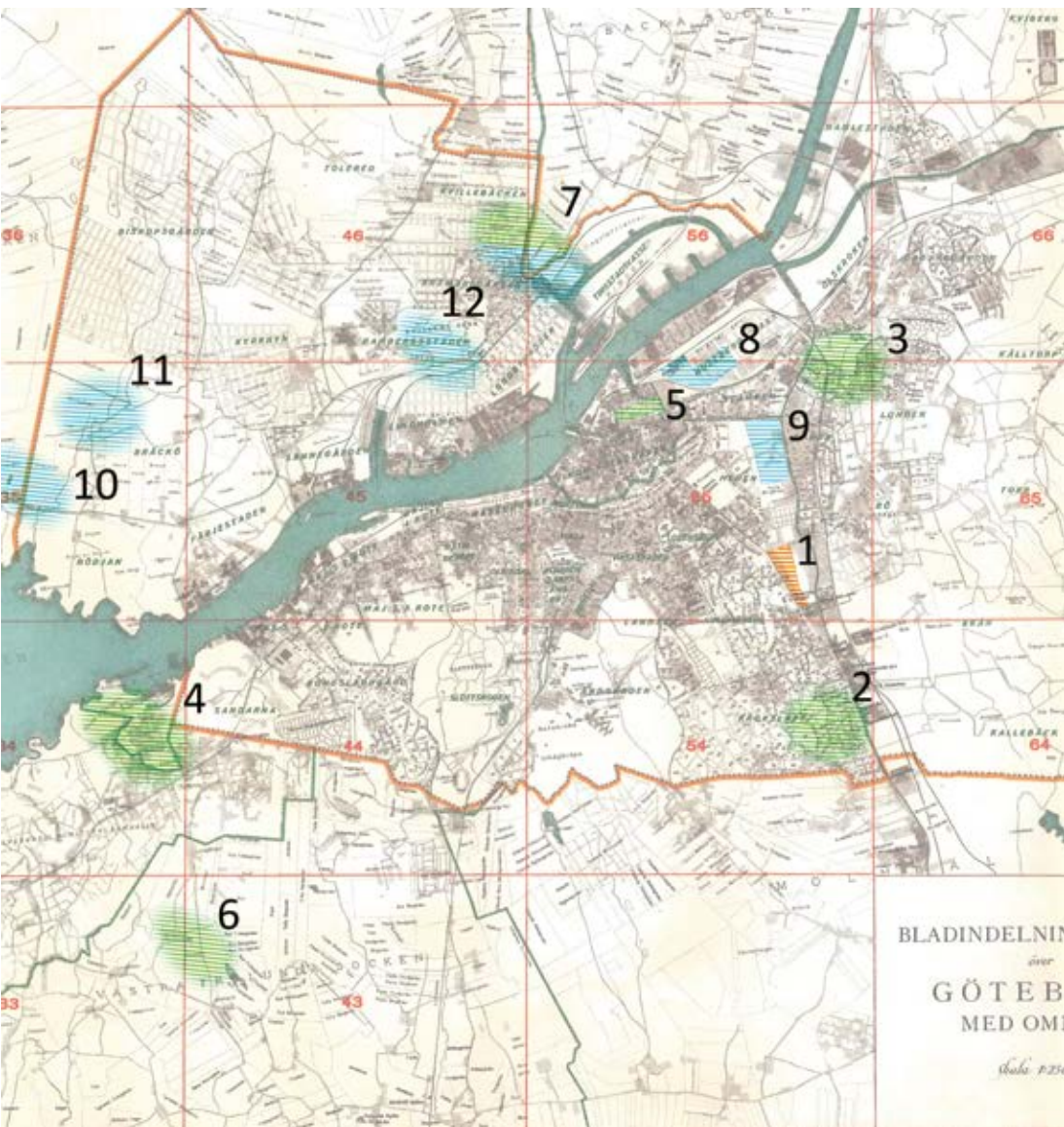
År 1868 införlivades Majorna och Kungsladugård i staden Göteborg, och 1883 följde så Tingstadvass, Landala och Gibraltar. År 1866 lades en ny stadsplan som möjliggjorde bebyggelse i det som idag är Vasastaden. Därefter ökade bebyggelsen och folkmängden kraftigt i Göteborg. Störst expansion skedde i Vasastaden som under 1870-talet började byggas med kvarteren närmast Nya Allén och sedan fortsatte att expandera söderut under de närmast följande årtiondena. Andra stadsdelar som också genomgick en snabb bebyggelseutveckling var Olskroken, Stampen, Bagaregården, Heden, Majorna och Masthugget. Bara mellan åren 1880 och 1890 hade befolkningen ökat från 76 000 till 104 000. Värt att notera i detta sammanhang är att fler bodde utanför än innanför Vallgraven (Kaelas & Söderpalm 1984, s. 12–15).

Getebergsäng (1)

Två informanter i Folkminnesarkivet berättar att ”zigenare” slog läger på Getebergsäng, och i samband med denna uppgift nämns också att ”zigenare” uppträdde på Lorensberg inne i staden (DAG, IFGH 4608:45; IFGH 4611:6). Kartor visar att Getebergsäng är bebyggd 1890 (SBK, karta 1890) vilket innebär att ett läger kan ha funnits på platsen någon gång före det året. Det framgår inte exakt vilken tidpunkt som uppgifterna om romer på Getebergsäng hänvisar till, men det finns anledning att skissera platsens karaktär och förutsättningar för tältläger under de decennier det kan handla om.

Getebergsäng kallas en äng strax väster om Liseberg, där Världskulturmuseet och Universeum idag ligger. Ängen tillhörde Göteborgs stad i egenskap av landerimark och har en lång historia. Från 1700-talet betades den av hästar som användes vid muddring, s.k. mudderprämshästar, och därefter utarrenderades ängen i tjuoårsperioder till de landerier som hade sin mark runt omkring (Wilhelmsson u.å.). Detta pågick till år 1862 varpå

2. Svenska romers platser i Göteborg 1890–1960 – en pilotstudie

Figur 1. Karta över Göteborg från 1923. Platser där romer historiskt bott eller uppehållit sig är numrerade från 1–12 och markerade med skrafferade områden. Platserna har organiserats i tre tidsperioder där orange markering visar platser som kan härledas till andra hälften av 1800-talet, platser runt 1920 är markerade med grönt och platser runt 1950 är markerade med blått. I de fall där den exakta platsen är oklar och platsnamnet hänvisar till ett större område har detta tydliggjorts genom att markeringen tonas ut. Gränslinjen som omger staden visar dess utsträckning så som den var 1921. Före 1922 hade ännu inte de östra stadsdelarna inkorporerats i Göteborg, vilket innebär att nummer 1, 2 och 3 – som nyttjades före detta årtal – var belägna utanför eller i närheten av dåvarande stadsgräns. Nummer 7 och 8 markerar områden som hänvisar till fler än ett platsnamn. Nummer 7 innefattar två platser som har härletts till olika tidsperioder. Nummer 5 markerar en gata. (Grundkarta 1923: ©Lantmäteriet, redigerad med grafik av författaren.)

ängen stadsplanelades inför exploatering. En karta tio år senare, från 1872, visar emellertid dels att endast några få tomter i norra delen av Getebersäng är bebyggda, dels att de södra tomterna (alldeles intill stads- och länsgränsen) ännu står obebyggda: de anges som ”öppen plats”. Även området runt omkring ängen är vid detta tillfälle sparsamt bebyggt. Närmaste bebyggelse ligger vid Korsvägen och uppe på berget på andra sidan om vägen (SBK, Karta 1872). Intill ängen går Mölndalsvägen söderut, en handelsväg som förbinder Göteborg med både Mölndals kvarnby och Halland. Längs denna väg låg många världshus och krogar (Krantz 1943, s. 25–32). Buråsberget, beläget på andra sidan Mölndalsvägen, kom att bebyggas under 1920-talet och beskrevs då i dagspress som ”en förslummad obygd i storstaden” (*Göteborgs-Tidningen*, 1924-02-09).

Getebersäng var under det sena 1800-talet också platsen för marknader. Kreatursmarknaden, en av fem återkommande marknader och festligheter som ägde rum i staden, flyttades år 1863 från Heden till Getebersäng. Detta var alltså året efter stadsplaneläggningen men sannolikt innan byggnationen i ängens norra del (se ovan). Krantz berättar att det då uppstod pittoresk tillfällig bebyggelse där man sål-

de mat och brännvin, och att ”[h]ästskojare [ofta] voro i farten, och det hände, att publiken fick bevittna gratisuppträdanden av berusade hästar, dvs. hästar, som av sina samvetslösa försäljare trakterats med brännvin för att bli pigga och livliga”. I samband med Larsmässan (som Krantz kallar ”göteborgarnas karneval”) exploderade nöjesutbudet med akrobater, cirkusar och trollerikonstnärer och på Lorensbergs värdshus spelades musik (Krantz 1943, s. 25–27, 32).

Lorensberg, som också nämndes av Folkminnesarkivets informanter, var beläget nära dagens Götaplatsen. Kring mitten av 1800-talet hade de vidsträckta tobakspanlagerna på platsen omvandlats till både värdshus, kätgelbana, tivoli med teaterlada och en hästdragen karusell. Något senare hade också en park tillkommit och 1885 byggdes Lorensbergs cirkus (nuvarande teater byggdes år 1916). Det är inte omöjligt att tänka sig romskt musicerande bland någon av alla aktiviteterna på Lorensberg under dessa decennier.

ROMSKA PLATSER I GÖTEBORG RUNT 1920

Runt 1920 har staden Göteborg förändrats mycket, inte minst genom inkorporeringar av angränsande områden. Många romer slog sig ner i skarven mellan dessa områden. Samtidigt verkar det som om centrala staden och i synnerhet Östra Nordstaden invid Centralstationen också var en plats där romer hade möjlighet att bo under längre eller kortare perioder.

Fredriksdal (2)

I närheten av Getebergsäng (se ovan) finns även ytterligare uppgifter om romska läger vid ett senare tillfälle. I en statlig offentlig utredning från 1923, *Förslag till lag om lösdrivares behandling m. fl. författningar*, uppges att romer som uppehöll sig i Fredriksdal fått tillstånd att bedriva nöjesverksamhet med bland annat karusell och skyttebana (SOU 1923:2, s. 370). Fredriksdal är beläget i Krokslätt, strax söder om Getebergsäng.

Gubberoparken (3)

En plats som det finns tidiga uppgifter om som romsk lägerplats är Gubberoparken, strax söder om dagens Olskrokstorget. En informant som intervjuas 1942 för Folkminnesarkivet i Göteborg har berättat om sina barndomsminnen av romer i Göteborg: ”Zigenare bodde ofta i Gubberoparken i min barndom. De bodde i tält. De stal inte men tiggde. De var hästhandlare och hästbytare och det tjänte de tillräckligt på [...]. Ibland höll zigenarna till i parken en hel månad” (DAG, IFGH 4655:1).

Namnet kommer från landeriet Gubbero som låg på denna plats fram till 1939 då det revs för att ge plats åt en ny biograf och ett handelscentrum (*Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 1939-08-11). Till landeriet hörde då den stora Gubberoparken som 1924 i pressen beskrivs som ”idyllisk, men lite förvuxen” med sina stora träd, igenvuxna gångar och gräsmattor (*Göteborgs-Tidningen* 1924-11-14). Den förvuxna parken kan alltså rimligen ha utgjort plats för läger.

Samma informant (jfr ovan, DAG) berättar om flera detaljer. En är att dessa ”zigenare” försörjde sig på att spela upp ”zigenarbröllop” och vara ute och spä. En annan är att det vatten som lägret dagligen behövde hämtades ur en källa som tillhörde ett av husen i Redbergslid (nuvarande Danska vägen). Denna hågkomst antyder att vattenarrangemanget kan ha varit stabilt, dvs. en överenskommelse mellan husägare och romerna. I så fall kan det i sin tur eventuellt öppna för att överenskommelsen kan ha varit av återkommande karaktär.

Sagesmannen påpekar även i detta sammanhang att Redbergslid inte varit något ”tattartillhåll” eftersom dessa inte sades våga sig dit. Personen minns speciellt en händelse när ”tattare” kommit till parken och då ”fått stryk av zigenarna” (DAG IFGH 4655:1). Uppgiften är den enda som återfunnits i Folkminnesarkivet som antyder att det ska ha funnits osämja mellan dessa grupper. Samtidigt har s.k. gängkrig mellan olika stadsdelar och gruppstillhörigheter varit vanligare förr och det är därför svårt att värdera denna uppgift.

Nya Varvet (4)

Figur 2.
Midsommar-
firande 1914
vid Nya Varvet.
Bildtexten lyder:
"Zigenare på
Nya Varvet".
Foto: Kamera-
reportage.

Ett fotografi ur Kamerareportage bildarkiv visar en sommaräng från 1914 med midsommarstång och en stor samling människor på håll (se figur 2). Bildtexten lyder "Zigenare på Nya Varvet" (KR, BbankG129761).

Nya Varvet ligger vid västra hamninloppet, mellan Sandarna och Älvsborg, i närheten av berget Stora Billingen. En karta från 1923 visar att stads- och länsgränsen går mellan Sandarna och Nya Varvet. Det finns inga ytterligare uppgifter om detta tillfälle, men det bör noteras att det handlar om en belägenhet i stadsranden och invid en stadsgräns.

Postgatan (5) och Grimmered (6)

I den statliga offentliga utredningen från 1923, *Förslag till lag om lösdrivares behandling m.fl. författningar* (SOU 1923:2) hittades de första uppgifterna om att romer försökt hitta husrum över vintrarna, vilket således visar att det inte varit ovanligt att de hyrde in sig privat, eller att de nyttjade hotell eller liknande inrättningar.

I SOU 1923:2 rapporterar att romer hyrde rum på olika hotell på Postgatan, Östra Nordstan, men också om att romer sök uppehålle i Christinae församling belägen alldeles intill. Uppgifterna gäller 1910- och 20-talen och uppgifter av detta slag förekommer ändå fram till 1942.⁵ Postgatan, som löper från Centralstationen och in mot Västra Nordstaden, var vid denna tid välkänd för att vara en av de viktigaste gatorna i Östra Nordstaden för alla de emigranter som passerade Göteborg innan resan västerut. Östra Nordstaden var fullt av hotell, värdshus, rum för resande, vandrarhem, kaféer och emigrantkontor (se figur 3) (Lönnroth 2003, s. 444). Särskilt längs den östra delen av Postgatan låg enkla hotell (Krantz 1943, s. 150). Emigranter som väntade på nästa amerikabåtsavgång, eller de som väntade på ankommande resenärer, sökte ofta sådana enkla övernattningsmöjligheter under kortare och längre perioder i just detta stadsområde. C. R. A. Fredberg beskriver området på följande vis:

Gatorna är mörka och trånga, husen ålderdomliga, gårdarna ofta usla. Bönder och emigranter passerar genom kvarteren. I området uppträder en särskild typ av individ tydligare än någonstans: vagabonden. Ingenstädes får man en rikare provkarta på vagabondtyperna än här: bondfångare, klockskojare, supare, lättingar, föredettingar – en del med föredettingens halvelegans, en del trasiga, många med rovfysionomien mer eller mindre utpräglad (Fredberg 1921–1922, s. 410).

Fredberg är inte nådig mot området och dess nyttjare.

En romsk familj som övernattade på hotell i Postgatans östra del bestod av ett par med nio barn, men på adressen vistades också ytterligare närmare tio namngivna personer i olika åldrar (SOU 1923:2, s. 371): En annan familj bestående av makar och två barn sägs ha vräkts från sitt boende på Postgatan där de vistats under bara några veckor om vintrarna. Villkoren för ännu en romsk familj presenteras mer i detalj:

5. Det finns också senare uppgifter om att Postgatan bebotts av romer, såsom i en dagspressartikel 1942 (*Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 1942-05-05).

Hästhandlanden M. K. Hiller, katolik och född 1808 i Schlesien, samt dennes hushållerska A. E. Winkler, född 1868 i Oppeln, Ober-Schlesien, inflyttade den 1 februari 1916 till Kristine församling, huset n:r 41 Postgatan, och avflyttade till Bans socken, Malmöhus län, den 2 januari 1920.

Om dem meddelas vidare:

De hade den 12 januari 1915 anlänt till hotell Victoria tillsammans med sina 7 barn [...]. Som anledning till vistelsen i Göteborg hade uppgivits, att de reste omkring och utförde musik. Den 6 maj 1915 hava samtliga nu nämnda personer lämnat hotellet under uppgift, att de ämnade sig till Uddevalla. Senare hava medlemmar av familjen bott på samma eller andra hotell i Göteborg. Efter den 27 mars 1917, då M. K. Hiller en dag bodde å Thorells Privathotell i huset nr 53 vid Postgatan, har icke någon medlem av den förenämnda zigenarfamiljen Hiller-Winkler anmälts vara boende här i staden. Förutom M. K. Hiller och dennes förenämnda hushållerska A. E. Winkler synes icke någon av sällskapets medlemmar hava varit kyrkoskrivna här. Under tiden de bott i Göteborg hade den äldre Hiller rest omkring å marknader och idkat handel med hästar. Alla familjemedlemmarna hade skött sig synnerligen väl och icke givit anledning till anmärkning. Två av döttrarna hade gått i skola från den 14 april till den 15 maj 1915, i s. k. hjälpklass, ene sonen hade varit läs- och skrivkunnig. Vid något tillfälle i början av år 1915 hade Hiller, som uppehållit sig här i landet sedan cirka 15 år tillbaka, bosatt sig i huset n:r 41 vid Postgatan i Göteborg, där han omedelbart låtit mantals- och kyrkoskriva sig, samt därefter huvudsakligen vistats i sagda stad till hösten 1915. Därefter hade Hiller i sällskap med en zigenare vid namn K. A. Johansson under cirka två år rest omkring å landsbygden i mellersta Sverige och bedrivit hästhandel samt därunder icke uppehållit sig på någon plats längre än cirka 14 dagar. Under denna tid hade Hiller ofta besökt Göteborg, men icke stannat där mer än ett par dagar varje gång. (SOU 1923:2, s. 372)

Figur 3. Postgatan i Östra Nordstaden år 1938 med sina många hotell för emigranter. Foto: Kamera-reportage.

Rapporten använder stort utrymme till att berätta om sådant som ger en vidgad bild av romernas position under denna tid och som därmed ger

ett viktigt bidrag till förståelsen av de många olika relationer som romer kunde ha med majoritetsbefolkningen.

Postgatan har ur detta perspektiv spelat en väsentlig roll som möjliggörare av romers boende i stadens centrala delar. Här är romer som folk är mest: vissa betraktas med misstänksamhet, andra blir välkomnade. Det finns också andra uppgifter som tyder på att de romer som figurerar i dessa sammanhang har en solidare social position än kanske väntat: en romsk man som omnämns som norsk hästhandlare anges som köpare av en fastighet på Ånäs vägen invid Redbergsplatsen år 1920, där familjen också registrerades i församlingen (SOU 1923:2, s. 372). Trots att detta är en sällsynt uppgift behöver den lyftas fram som ett exempel på romers position och att vidare forskning om detta behövs (Holmberg & Persson u.u.). Samma statliga utredning innehåller ytterligare uppgifter om att romer varit periodvis varit bofasta. En familj som vid tillfället bodde en bit utanför Göteborg i Grimmered rapporteras bo i tält under sommaren och under vintern i husvagnar, eller vid extrem kyla i en hyrd bostad (SOU 1923:2).

Kvillebäcksvägen (7)

Två foton ur Kamerareportages bildarkiv tagna i december 1923 visar ett romskt tältläger vid Kvillebäcksvägen (se figur 4). Kvillebäcksområdet är beläget på ön Hisingen, strax norr om broförbindelsen mellan centrala Hisingen och Göteborgs stad. På en karta från 1923 går Kvillebäcksvägen från Frihamnen på Hisingen, vidare norrut längs Kvillebäckskanalens västra sida som i höjd med Kvilletorget övergår i Kvillebäcken. På andra sidan om bäcken, sett från Kvilletorget, ligger det som idag kallas Backaplan.

År 1923 går stads- och länsgränsen vid bäcken och den öppna, obebbyggda marken precis på andra sidan stadsgränsen skulle rimligen kunna vara den plats där fotona är tagna (SBK, Karta FIa 43; SBK, karta 1923). Fotona visar ett öppet fält där tre enkla treetoppstält är resta. Marken är stenig och några buskar växer här och var. Vid platsen mellan tälten har många människor samlats i ring och de tittar intresserat på två små barn.

ROMSKA PLATSER I GÖTEBORG RUNT 1950

Under 1950-talet hade stadens bebyggelse brett ut sig ytterligare och randzonen mellan stad och land var större och under kraftig omvandling. Stadsdelarna utanför centrum hade blivit till riktiga förstäder. De romska platser vi har fått kännedom om som rör denna period är till en början belägna i Centralstationens närhet, särskilt norr och söder om järnvägsområdet, och senare belägna i och kring centrala Hisingen.

I den lokalhistoriska skildringen *Göteborg* (1948) skriver författaren Ebbe Linde om områdena vid järnvägsstationen såsom man möter dem när man färdas in till staden med tåg:

Den som kommer till Göteborg med tåg, antingen det sker söderifrån, österifrån eller norrifrån, kommer in till stan så att säga genom köksingången, bakifrån. Han far genom förstäder i ordets mest ostädade och bakgårdsmässiga betydelse, industriområden, skrotplatser, brandgavlar och gyttjediken [...].

Figur 4. Läger vid Kvillebäcksvägen på Hisingen 1923. I bildtexten till fotot står: "Zigenare på Kvillebäcksvägen". Foto: Kamera-reportage.

När besökaren stiger av tåget och kommer ut på Drottningtorget, skriver Linde, då är man i staden, på framsidan av järnvägsstationen (Linde 1948, s. 9–10).

Industrietableringar och andra ytkrävande verksamheter förlades under första halvan av 1900-talet utanför stadskärnan. Dessa områden som tidigare legat utanför staden, inlemmades i stadsväven allteftersom staden breddade ut sig. Ibland tedde inlemmandet sig naturligt och utan motstånd, ibland däremot uppstod kollisioner, friktioner och mellanrum som var svårgräpbara och svårplanerade. Här fanns det plats för oplanerad användning. Hisingen hade vid 1950-talet fortfarande karaktären av landsbygd, men industriområdena hade etablerats längs Göta älv (Fog & Westerlind 1979, s. 229–237).

Kruthusgatan (8)

I november 1944 gör *Sveriges Television* ett reportagebesök hos en romsk familj som bor i husvagn och tält vid Kruthusgatan bakom Centralstationen (se figur 5). Kruthusgatan leder mellan järnvägsspåren, från Centralstationen i riktning mot Skansen Lejonet. I inspelningen syns Skansen Lejonet på ganska långt avstånd och man kan av detta dra slutsatsen att lägret måste ha varit beläget relativt nära järnvägsstationen.

I inspelningen uttrycker reportern förvåning över de romska vagnarnas faciliteter och att de ger ett städat intryck, en reaktion som i sig antyder att något helt annat var förväntat. Romerna och deras bostäder presenteras som en sevärdhet:

Ett zigenarläger brukar i regel inte precis vara något mönster i fråga om prydlighet, men herr överzigenare [...] Taikon har beslutat en ändring i det förhållandet. Vid Kruthusgatan i Göteborg, inte uthusgatan, har han slagit upp sina bopålar för sig och sin klan, för närvarande cirka tjugo personer. Och det Taikonska lägret tål minsann även en ganska närgående sanitär granskning. Man bor i nybyggda husvagnar, med mycken både trivsel och komfort. Titta bara på köket med diskbänkar i rostfritt stål, elegant lackerade vedspisar av nyaste konstruktion och rymliga skåp.

Ekipagen går på gummihjul, man har elektriskt ljus, radio och både rull- och vanliga vita gardiner. Vagnarna är byggda i Skåne och kostar åtskilliga tusenlappar stycket. I Göteborg tänker Taikon och kompani hålla till över våren, sen bär det av någon annan stans. Och vart man kommer blir lägret säkert en sevärdhet alldeles som vanligt, men av en ny anledning. Tänka sig ett zigenarläger med snygghet och trivsel, i stället för den lika sotiga som tvivelaktiga romantiken. Ja jag säger då det! (SVT 1944-11-13)

Reportaget visar ett läger där vagnar och tält är uppställda på den gatstensbelagda vägen. På den öppna planen som bildas i mitten leker barn och inne i en av vagnarna står en ung kvinna vid köksbänken och ler mot kameran. Vagnarna är plåtbeklädda med tre fönster på vardera långsida, och har både vardagsrum och kök. I lägret syns även lådformade tält där tyget är uppspänt på träramar som har både fönster och dörr. Vyerna runt lägret är öppna och ödsliga. I bakgrunden syns järnvägsledningarna och godståg.

Levgrens äng (9)

Ett par år senare finns uppgifter om en annan romsk plats i området kring järnvägsstationen. Det gäller Levgrens äng, där idag Nya Ullevi ligger. Ett fotografi från Kamerareportaget taget i februari 1949 visar två mindre husvagnar och ett tält vid allén intill Levgrens äng (se figur 6). Några barn står på trappan utanför vagnen och på ett annat foto lutar sig ett äldre par ut genom husvagnens fönster.

Levgrens äng har sitt ursprung i 1600-talslandskapet Stora Katrinelund med sina stora ängar, men själva namnet fick ängen först under 1800-talet efter en av sina ägare. Under 1800-talet var ängen mycket stor och begränsades i norr av Fattighusån, i öster av Mölndalsån, i söder av Sturegatan och i nordväst av Ullevi Idrottsplats. År 1897 inlöste Göteborg stad landeriet Stora Katrinelund, men ängen bebyggdes inte förrän långt senare. C. R. A. Fredberg skriver på 1920-talet i *Det gamla Göteborg* att Levgrens äng förr i tiden var en osäker plats:

Stadens oroselement höllo nämligen till här i förra delen av 1800-talet

Figur 5. Husvagnar längs Kruthusgatan i närheten av Centralstationen. I bildtexten till fotot står att "zigenare bor i husvagn vid i husvagn vid Kruthusgatan". Foto: Kamera-reportage.

och senare med förresten. När terrängen utanför de forna stadsportharna i söder och öster lades under kultur och inte längre gav fristad åt bovar och banditer flyttade de till gamla knektkyrkogården [...] vilken skyddes av andra. (Fredberg 1922–1924, kap. 12)

Då ängen fortfarande under 1940- och 50-talen till stora delar var obebyggd, kom dess framtid att bli föremål för en livlig debatt i dagspressen. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* skriver år 1947 att ängen är en vit fläck på stadens karta: "en plats fylld med bråte [...] ännu inte planerad för framtiden" (*Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 1947-02-20). Då Nya Ullevi byggdes 1958 fick ängen slutligen den användning som efterfrågats. Därmed begränsades också användningsmöjligheterna till just denna enda – tältläger var inte längre möjliga.

Figur 6. Husvagnar på Levgrens äng 1949. Bildtexten till fotot lyder: "Zigenarläger på Levgrens äng". Foto: Kamera-reportage.

Bergslagsparken (8)

I början av mars 1952 vråks en romsk familj från sitt läger i Bergslagsparken invid Bergslagsbanans järnvägsstation, belägen några hundra meter från Centralstationen. Om händelserna på denna plats och om själva platsen vet vi lite mer, då Singoalla Millon har berättat om den i antologin *Ett fördrivet folk* (Caldaras et al. 2005).

Singoalla Millon och hennes familj bodde i Bergslagsparken. Familjen hade tidigare bott på Hisingen, men fått tillstånd att stanna i parken invid Bergslagsbanan på villkoret att barnen gick till skolan varje dag. Det var anledningen till att det hade givits tillstånd för ett läger på en såpass central plats. Om livet i parken berättar Singoalla Millon: "I BJ-parken fanns inga träd, inget att elda med. Och någon ved hade vi inte. Men där fanns gamla järnvägsvagnar, så vi kunde bryta loss gamla bräder från järnvägsvagnarna

Figur 7. Läger i Bergslagsparken 1952. Polisen är på plats för att verkställa vräkning. Bildtexten berättar att "[r]omer besöker Göteborg vid Bergslagsstationen. Polisen hälsar på". Foto: Kamera-reportage.

för att ha något att elda med” (Caldaras et al. 2005, s. 30). Singoalla Milon berättar i boken också om sin skolgång, från vilken hon har få goda minnen. Ett exempel på bemötandet är hur hon och hennes syskon hade försökt börja i en skola på Hisingen, men att lärarinnan hade sagt åt dem att gå ut, för ”jag vill inte ha några zigenarungar här”. Även om ambitionen fanns att lära sig läsa och skriva var skolgången inte enkel och smidig (Caldaras et al. 2005, s. 29).

Singoalla Millons berättelse speglar myndigheternas assimileringssök från och med 1950-talet. Lägre fick tillåtelse att ligga på den centrala platsen enbart om romerna samtidigt rättade sig efter kraven på skolgång. Samtidigt pekar lärarinnans inställning till romer att det trots myndig-

heternas önskan om skolgång var ett komplext problem. Varför utreds inte, men det står klart att familjen blir vräkt från parken.

Om en vräkning från Bergslagsparken rapporteras även i *Aftonposten* (se figur 7). Vräkningens ordern verkställdes av två stadstjänare, sex poliser och två chaufförer med lastbilar. Tidningen beskriver familjens uppträdande under vräkningen på följande vis: ”Vågrade i det längsta lämna jättebolstrarna med motiveringen, att man inte gillade att bli väckt så tidigt – klockan var då halv tio.” Fadern i familjen ska först ha varit arg och sedan ”uppriktigt ledsen” (*Aftonposten* 1952-03-11).

Bergslagsbanans park hörde till Bergslagsbanans järnväg, en privat järnvägslinje som på 1870-talet förband Falun med Göteborg med det pampiga stationshuset och parken som slutstationen. Denna trafik gjorde Bergslagsbanans park till en central och viktig plats i staden med glansdagar under tidigt 1900-tal. I samband med järnvägens förstatligande runt 1930 flyttades all persontrafik till Centralstationen (Bebyggelseregistret), och stationsområdet runt Bergslagsbanan hamnade därmed i skymundan. Vid tidpunkten för lägret hyste stationen alltså inte längre persontrafik och resenärer besökte inte längre platsen – alla anledningar som kanske gjorde att myndigheterna kunde tillåta ett läger just här.

Backaplan (7)

Efter polisvräkningen av romer från Bergslagsparken i mars 1952 (se ovan) blev dessa hänvisade till en plats bakom dåvarande Calverts fabriker vid Backaplan, och tillbringade där sedan hela sommaren.

Calverts fabriker hade legat på Backavägen sedan 1905 (Lychou 1998, s. 84). I en artikel i *Aftonposten* om vräkningen står att här, på den nya platsen i Backa, ”ska bopålarerna få stå kvar” och att det här finns tillgång till både vattenpost och busshållplats. Enligt artikeln ska de vräktas romerna emellertid ha varit mindre nöjda med den nya platsen: ”Ska ni ha oss mitt i urskogen [...] vi som bott i Göteborg många år och skött oss bra. Oss kastar ni precis hur som helst” (*Aftonposten* 1952-03-11).

Enligt artikeln fanns några hundra meter bort ytterligare ett romskt läger, och dess invånare sägs inte vara nöjda med att få romska grannar.

Figur 8.
Vagnar
på Backaplan.
Foto: Nordiska
museet.

Detta läger sades ligga invid ”Rosenbergs” fabriker (se figur 8), men då något sådant företag inte verkar ha funnits i Backa vid denna tidpunkt, har vi dragit slutsatsen att det är en felskrivning för Rosengrens kassaskåpsfabrik på Backavägen (*Svensk industrikalender, 1953*).

Dessa läger väcker journalisternas intresse. Några månader senare gör samma tidning ett längre reportage från det nytilkomna lägret invid Calverts fabrik. Reportern bor i lägret under ett dygn och rapporterar att han känner sig hjärtligt bemött. Lägret innehåller tre tält, uppställda runt en blå husvagn, och en öppen plats framför. Reportern berättar gärna om de för honom exotiska inslagen i lägerlivet: kvinnornas fotsida klänningar och spådom. Lägrets romer beskrivs som bohemiska, en aning disträa och med ett lynnigt humör: ”En zigenare höjer alltid rösten så snart han blir det minsta upprörd.” Ett ämne i artikeln är romernas förhållande till tid. Detta verkar fascinera artikelförfattaren särskilt och han skriver om hur alla under kvällen samlas i ett tält, umgås, leker med barnen – och glömmar bort tiden: ”Tiden har ingen betydelse för dem. Brådska vet de knappt

vad det är. Först vid tvåtiden på natten börjar de fundera på att lägga sig.”

Reportern ställer frågor till en av männen i lägret om hans upplevelse av Göteborg: ”Vi trivs bra här. I sju år har vi varit i Göteborg och lärt oss tycka om staden. Folk här är hyggliga emot oss, inte som på andra orter, där man ofta är misstänksam och stänger dörrarna framför näsan på oss, eller – som det hänt ett par gånger – kör iväg oss från våra lägerplatser fast vi haft kontrakt” (*Aftonposten* 1952-07-31).

Uppgifterna om vräkningen i Bergslagsparken och det faktum att det nu låg hela två läger invid Backaplan, synliggör en uppenbart medveten myndighetsstrategi i placeringen av romska lägerplatser. Några år senare, 1957, föreslår Bostadskommittén i en skrivelse till Drätselkammaren att man bör ”iordningställa ändamålsenliga lägerplatser” i staden. Tre år senare, 1960, upplät Fastighetskontoret formellt mark till romska husvagnsläger på samma platser i Backa: på ”tippen” vid Rosengrens fabrik och bakom Calverts fabriker (GLA, FIVg:1).

Backaplan var uppenbarligen en plats som ansågs lämplig för romska lägerplatser. Det låg på andra sidan älven, på behörigt avstånd från centrala staden, och var omgivet av industrier (inte bostäder), vilket gjorde att majoritetsbefolkningen och romerna ömsesidigt hade möjlighet att undvika kontakt när sådan inte önskades.

Ängen vid Koppartrans (10)

I februari 1954 publicerar *Aftonposten* ett mindre reportage från ett ”zigenarbröllop” på ”ängen vid Koppartrans” (spalten *I Vimlet*, se figur 10). Enligt reportaget är det ett av de största bröllopen på många år och festligheterna ska vara i fyra dagar. Det nämns också att Koppartrans äng sägs i normala fall bebos av ungefär 20 romer (*Aftonposten* 1954-02-09).

Koppartrans byggdes 1949 och är ett oljeraffinaderi med stora cisterner på sydvästra Hisingen i närheten av Skarvik vid Älvsborgsbrons fäste (Jonasson 1957, s. 677, 686) (se figur 9). Redan under 1950-talet får man betrakta området som ett industriområde, dock med en kvarvarande lantlig prägel. Det fanns många fabriker och andra företag etablerade längs hela älven på Hisingssidan och eftersom de stora bostadsområdena vid

Figur 9.
Koppartrans
cisterner
1949. Foto:
Göteborgs
stadsmuseum.

Biskopsgården ännu inte byggts vid den här tiden är det ett område som i högsta grad låg i utkanten av staden. År 1948 fanns två namngivna ängar i närheten av Koppartrans: dels Halvorsäng, en äng som fortfarande idag ligger norr om raffinaderiet, dels Torpängen, belägen strax västerut (SBK, karta 1948). ”Zigenarbröllopet” som reportaget tar upp kan alltså ha ägt rum på någon av dessa två ängar.

Också festplatsen beskrivs i artikeln: ”Svenska flaggan vajade över det jättstora bröllopståltet som dagarna till ära blivit festligt dekorerat och fått två kaminer för uppvärmningen.” Under kvällen spelade en av gästerna saxofon och därtill bjöds på soppa, höns och kalkon. Reportern beskriver att kvinnorna på festen ”i sina färggranna, fotsida klänningar och dito schalar” utgjorde den mest ”högkoncentrerade anblick Vimlaren upplevt”. Barnen på festen nämns i artikeln som storögda, mörklockiga och uppspelta. Även polisen är närvarande, tre konstaplar körde regelbundet ut med radiobil till ängen för att ”inspektera under kvällens lopp. Men något bråk skulle det naturligtvis inte bli, förklarade samtliga med en mun, varpå polismakten tryggt drog sig tillbaka” (*Aftonposten* 1954-02-09).

Reportaget – ett ”vimmelreportage” – är på många sätt ett typiskt tidsdokument för 1950-talets syn på romer, där de bohemiska och fria

Figur 10. *Aftonposten* rapporterar från bröllopsfest på ängen vid Koppartrans 1954.

sidorna av romernas liv står i fokus. Bröllopet och lägret är inte beskrivet som en olägenhet, men samtidigt vittnar skribenten om att det finns polis närvaro i även de mest privata av förehavanden. Det finns även ett slags myndig ton i beskrivningen som lyser igenom när det anges att festens gäster ”med en mun” förklarar att ”något bråk skulle det naturligtvis inte bli”. Gästernas försäkran blir för tidningens läsare ett i sammanhanget motsägelsefullt uttalande. Artikeln tar upp tre teman som dyker upp i flera artiklar om romer under 1940- och 50-talen: kvinnor i färgglada kjolar, storögda barn och poliser.

Utanskogsgatan (11)

Ett år senare 1955 gör *Aftonposten* ett besök i ett annat romskt läger, denna gång vid Utanskogsgatan. Egentligen handlar reportaget om romers skolgång – ett ämne som var högaktuellt på 1950-talet då romers assimilering blivit en fråga – men i samband med detta besöks också romska hem. I reportaget sägs gatan ligga ”långt ut på västra Hisingen”. Utanskogsgatan finns inte kvar idag men kan spåras till gården Sannegårdens utmarker, vid lägenheten Utanskog i Kyrkbyn, Bräcke (Lindstam 1986, s. 295).

Enligt reportaget kom romer till Utanskogsgatan varje höst och bodde i husvagnar längs vägen över vintern. När reportern besöker lägret ställer han frågor om skolgång. Barnen får gå i en halvtimme för att komma till skolan i Bräcke. Väl där, får de förutom läs- och skrivkunskaper också ta del av andra förmåner som inte finns i lägret, såsom att bada och äta god mat. När läraren i

Wimlet
På äkta zigenarbröllop

Oskar Eriksson står för en höllsmåstare, medan brudparet i bakgrunden verkar stift och bekräftar över gästernas apt.

En zigenarbröllop är sammantaget ängen vardagligt här i Göteborg, men i går kväll började de stora festligheter, med vita klänningar mellan Sonja och Josef Tallon och brudparet. Det är enligt festligheterna egen utrop, det stora bröllopet inom den väkande Tallon-skålan på de senaste 20 åren och när det därtill är bröllopet som, som gifter sig, kommer bröllopsfestligheterna att vara i flera (4) hela dagar ute i zigenarläget på det öppna fältet mitt emellan Koppartrans.

Svenska Högans
valde över det ännu gamla bröllopsläget, som dagarna till ära blivit festligt dekorerat och förs ut i kamrarna för uppmaningen. Bruderna förklarar Måtti och Lina Tallon liksom bröllopet 10-åriga Carl Tallon och hans maka Marie passerade ämne brudparet vid en bänk av läghuset, medan utmärkta hundstasat glädes sitt och stift i stift allieringen de till sig, då inte alla kunde gå på vägen.

Från Stockholm
hade sensationen Jack Dixi kommit för att övervara bröllopet liksom Lina Millem med sin hustru.

Så är gemmal
är också Margitta Tallon, som med ett finger i munnen och med stora runda, mörka ögon betraktade bröllopet. Vackrare uppsett! Och lika förvånade men samtidigt uppsluppna var alla de andra mållösliga ättlingarna, som satte extra ögon på festligheterna genom att svära rakare och kvällstalar.

Rödgrön rosett
I kapphällen hade samtliga skvare, både av det mestliga skott, vilde dragglänsa Olof Millem förklarade att en gammal symbol inom zigenarskålan för att markera något skändligt begrip, vilken ännu är i bruk av Oskar Eriksson, som tillsammans med maken Ruth höll till – alla glädde och mest uppsluppna glattarna. Och rosetten blev förstås med skändligt ansett av lägen öga rika 20 medlemmar.

Ny deckarbiljetton
Sam Spade
-privatdetektiv

Följ Dashiell Hammetts världsbildande deckarbiljetton på hans äventyr!

Skaparen på Girl Pat på nya äventyr
Med Doc Corduroy på hans spännande äventyr i skarpa spår mot kriminalitet!

Lektör
På 20

skolan uttalar sig om barnen säger han att de klarar sig bra och har god disciplin, även om de kommer lite sent ibland på grund av den långa resvägen. Artikelförfattaren tillägger emellertid och tillsynes helt utan sakligt skäl att ”exakta tider passar förresten inte ihop med zigenarnas kynne. Den väckarklocka de tycker bäst om är solen” (*Aftonposten* 1955-05-05).

Ramberget (12)

I Länsarbetsnämndens arkiv finns det uppgifter om ett romskt läger år 1959 också på de tre hisingsgatorna Inlandsgatan, Gamla Rambergsvägen och Polstjärnegatan. Uppgifterna nämns i samband med en utredning om uppförandet av provisoriska bostäder för romer, och gäller en samling husvagnar (GLA, FIVg:1). De tre gatorna ligger nära varandra vid Rambergets sydvästra fot, en bit norr om Lindholmen på Hisingen. Läget bör ha legat på Gamla Rambergsvägens västra del nära Inlandsgatan, möjligtvis på den plats som vid den här tiden kallas Rambergsängen. Fastighetskontoret hade år 1960 även upplåtit mark för läger på Inlandsgatan, som ligger i direkt anslutning (GLA, FIVg:1).

Bakgrunden till detta är att Fastighetsnämnden av Stor-Göteborgs Zigenarberedning fått i uppgift att upplåta mark som ”boplats för fyra zigenarfamiljer om sammanlagt 23 personer” i oktober 1959. Detta gällde platsen Gamla Rambergsvägen. Arrendekontraktet angav ”att upplåtelsen gällde tills vidare och [skulle] vara ett provisorium över vintermånaderna; att zigenarna skulle hålla rent på och omkring området och ej störa de närboende samt att antalet boende på området ej finge ökas utan markägarens tillstånd”. Ett annat villkor för upplåtelsen gällde att barnen skulle delta i skolundervisning.

Upplåtelsen av marken på Gamla Rambergsvägen hade sin bakgrund i en händelse som hade inträffat i Källered i grannkommunen Mölndal. En grupp romer hade slagit läger där, men ”markägaren av härvarande länsstyrelse med stöd av byggnadsstadgans bestämmelser ålades vid vite att avröja området”. De drabbade romerna flyttade då till det s.k. rasområdet i Surte (i annan grannkommun) där de blev avhysta, men skulle alltså därefter få tillåtelse att slå läger vid Gamla Rambergsvägen (GLA, FIVg:1).

Inte heller lägret vid Ramberget var väl sett. I november samma år som upplåtelsen ägt rum skickar en grupp hyresgäster på Herkulesgatan (i anslutning till Gamla Rambergsvägen) ett brev till Fastighetskontoret där de uttrycker sin upprördhet över lägret och dess invånare:

Det kan inte vara okänt hur zigenarbyn ser ut, och det ska inte vara okänt att vi inte orkar med den otrevliga syn vi är utsatta för. Vi skäms att bjuda hit folk, barnen vill inte gå ensamma vägen till Inlandsgatan [...]. Vi är tvungna att dagligen se deras vagnar och deras tvätt som hänger mellan träd och buskar [...]. Därtill kommer zigenarkvinnorna med sin konstiga klädsel, barnen som roar sig med att kasta sten på fåglar och män som skriker på sina pojkar för att ge dem stryk [...]. Fanns det ingen annan plats dit zigenarna kunde placeras än den mitt utanför ett bostadshus med 22 familjer? Zigenarna ska leva, de är människor, men alla känner till deras sätt att leva, hur de har det. Alla undviker att komma i närmare kontakt med dem [...] men genom stadens anordningar blir vi tvingade till det. (GLA, FIVg:1)

Även om brevets innehåll naturligtvis inte kan tala för alla, ger det ändå en inblick i hur majoritetsbefolkningen vid denna tid kunde uttrycka sin syn på placeringen av ett romskt läger, men också i synen på romer. Brevskrivarna ger uttryck för ett invariant tankesätt inför det som är annorlunda: det annorlunda blir automatiskt ett hot. Man menar att romer visst ska få bo, men att de inte ska bo i just deras närhet. Värt att notera är också de boende på Herkulesgatan upplevde sig som offer för offentlighetens beslut över deras huvuden. Det är inte otroligt att det var en upplevelse de delade med romerna i lägret – men de sistnämnda kom inte till tals i studiens källmaterial.

En helt annan bild av en romsk lägerplats, sannolikt samma, ges i ett par fotografier från Kamerareportage. Fotografen har dokumenterat ett besök år 1959 av Stora Teaterns ensemble från uppsättning av *Zigenarbaronen*. Det står inte angivet vilket läger utanför Göteborg som avses, men att döma av omgivningen och dateringen ser besöket ut att äga rum

Figur 11. Läger vid Ramberget 1959. Stora teaterns sätter detta år upp pjäsen "Zigenarbaronen" och i bildtexten står att fotot är taget när ensemblen "besöker ett zigenarläger utanför Göteborg". Foto: Kamerareportage.

vid Ramberget. Fotografen har fångat hur ensemblen, utklädda i typiska kläder, poserar med autentiska romska tält och vagnar i bakgrunden. Det är mycket dubbelbottnade ögonblicksbilder (se figur 11).

ROMSKA PLATSER I PERSPEKTIV AV KOLLEKTIVT MINNE OCH MATERIELLT KULTURARV

Undersökningen har resulterat i lokaliseringen av fjorton platser i Göteborg där romer historiskt uppehållit sig från slutet av 1800-talet till mitten av 1900-talet. Dessa platser har det gemensamt att de legat i det som varit Göteborgs stadsrand under respektive tidsperiod.

Platserna har delats in i tre perioder: decennierna före förra sekelskiftet, runt 1920 samt runt 1950. Karaktäristiskt för platserna som identifierats rörande de två första perioderna är att de dels har varit belägna på eller strax intill stads- och länsgränsen, dels att de legat invid eller nära ett vattendrag. Dessa platser var utspridda runt omkring staden, framför allt söder om stadskärnan. Lokaliseringsprinciperna för de platser som identifierats för den senare perioden (runt 1950) verkar ha varit andra än stadsgränsen och vattentillgång. Snarare går det att identifiera två motsatta principer: avsides belägna platser (Hisingen) och mycket mer centrala platser (runt Centralstationen). Den förra principen är i överensstämmelse med hur lägren lokaliserades under de två första perioderna fast med avsaknad av en stadsgräns att förhålla sig till. Den senare principen – valet av centralt belägna platser – verkar ha haft andra orsaker. Ett gemensamt drag för de centrala platserna är att de har varit omgärdade av snarlika föreställningar, dvs. uppfattats som ruffiga, stökiga och förknippade med oordning. Man kan därför spekulera i om detta i praktiken varit platser med lägre grad av kontroll, vilket kan ses som en betydande faktor i valet av dem. Som källmaterialet i studien visar, har romer i Göteborg utstått mycket uppmärksamhet av ordningsmakten och till och med blivit vräkta från platser där de varit oönskade.

Undersökningen visar sammantaget att två större områden i Göteborg – runt Centralstationen, respektive området runt Backaplan på Hisingen

– kontinuerligt har brukats av romer under den undersökta perioden, men också att långt fler områden och platser använts för tältläger. Platserna har alltså dels funnits i den rörliga stadsranden, dels mycket centralt i staden.

I inledningen ställdes frågan om man över huvud taget kan veta något om romers platsbundna historia och vilka källmaterial som i så fall kan användas. Som undersökningen visar går det att till viss del lokalisera historiska romska platser, framförallt genom foton, men det har också framkommit att källorna oftast presenterar majoritetsbefolkningens perspektiv – med allt vad det innebär.

Konsekvenserna av romers marginalisering i samhället avspeglas även i en osynlighet inom kulturarvssammanhang. För att uppnå en högre grad av inkludering behöver spår efter romers historiska närvaro också uppmärksammas inom de instanser och institutioner där det kollektiva minnet skapas och upprätthålls. Misztal (2003) diskuterar i sin bok *Theories of Social Remembering* den betydelse som det kollektiva minnet har för skapandet av identiteter och för förståelsen av vår egen tid. Det kollektiva minnet är inte bara en summa av alla individuella minnen, utan utgörs snarare av ett gemensamt överindividuellt förflutet som alla i ett samhälle förhåller sig till som ett minne. Människan har ett behov av att ingå i ett större sammanhang för att skapa förståelse för sina egna handlingar och för upplevelsen av den egna existensen. På det sättet får det kollektiva minnet enorm betydelse som just detta större sammanhang. Men det kollektiva minnet kräver ett språk, en ”röst”, så att berättelser kan skapas och föras vidare som en gemensam historia (Misztal 2003, s. 9–11). Misztal pekar på fyra institutioner i en nations samhälle som har makt att skapa det kollektiva minnet: staten, det juridiska systemet, museet och massmedia (Misztal 2003, s. 27–30, 46–48).

Misztal för också fram betydelsen av minnesstöd för det kollektiva minnet i form av materiella ting, såsom byggnader, platser och monument. Berättelser om det förflutna länkas till ting och blir på så vis en hjälp att fortsätta minnas (Misztal 2003, s. 13, 16). Detta har uppmärksamats i relation till romer av Holmberg (2010) som, precis som Misztal påpekar

att makten över det kollektiva minnet skapas i ojämlika relationer som ger företräde åt vissa grupper. Sådana företräden tenderar att naturaliseras och betraktas som självklara (Holmberg 2010, s. 184).

Genom exemplet med det romska tätlägret som år 1952 fanns vid Bergslagsparken invid Bergslagsbanans stationshus diskuterar Holmberg vad som skapar legitimitet som kollektivt minne och vad som inte gör det. Holmberg diskuterar två aspekter av hur det kan komma sig att romska tätlägre utelämnas från stadens minne och självbild. Det handlar dels om berättelser om den byggda miljön och hur dessa konstrueras, dels om hur den byggda miljön *i sig* sätter ramarna för självbildens form och uttryck.

Själva stationshuset har skydd som byggnadsminne, och den kulturhistoriska bedömningen som ligger till grund för detta baserar sig på arkitekturhistoriska uppgifter samt på stationens funktion som ankomst- och vänthall. Inom kulturarvssektorn blir det byggda kulturarvet huvudsakligen uttytt utifrån dess avsedda huvudfunktion och ges en stilhistorisk inplacering. I synnerhet gäller detta i samband med byggnadsminnesstatus. Utöver sådant ges sällan uppgifter om en byggnads eller en plats betydelse; oftast utelämnas exempelvis sådant som relaterar till oplanerade och oönskade användanden (Holmberg 2010, s. 187–188). Det är alltså ett mycket snävt urval av en byggnads eller en plats berättelsepotential som nyttjas i dessa sammanhang, vilket också kan ses som ett utslag av de tolknings- och handlingsregimer som dominerar inom kulturarvssektorn. Detta kallas AHD, *authorized heritage discourse* (Smith 2006).

Holmberg (2010) uppmärksammar också att stadens och bebyggelsens materialitet *i sig* kan ”diktera de former genom vilken staden skapar minnet om sig själv” (s. 188). Man kan se staden som ett materialiserat kollektivt minne, som förstenade presentationer av maktförhållanden, intressen och förhandlingar. Stadens mark har alltid varit indelad i olika former av nyttjande och ägande. De individer, grupper och sociala skikt som inte varit bofasta eller ägt fast egendom, har därför heller inte efterlämnat några materiella spår i staden – deras liv och intressen har inte materialiserats. Stadsplaneringen har sört för att intressen vägs mot varandra. Därför har plats avsatts för bostäder, handel, industri och kommunikation, eller nöjen

såsom lekplatser och parker – men det har aldrig avsatts utrymme för romska tältläger (Holmberg 2010, s. 184–187).

Utifrån detta resonemang blir det uppenbart att redan själva existensen av en landskapsdimension av det romska kulturarvet står i ett beroendeförhållande till stadsutveckling, exploatering, expansion, stadsplanering och annan reglering – man kan alltså påstå att landskapsdimension av det romska kulturarvet *i sig* är en produkt av industrisamhällets urbanisering, modernisering, rationalisering och funktionsuppdelning. Det som idag kan hittas av materiella spår efter detta landskap är knappt.

Också genom lagar, såsom exempelvis 1885 års lösdriverilag, 1914 års invandringslag och de lokala ordningsstadgorna efter 1923, har staten inskränkt romers frihet att bo eller vistas på platser, och att röra sig vidare – dvs. allt sådant som är en grundval för medborgarnas liv. De platser romer har haft möjlighet att nyttja är framförallt de som blivit över, glömts bort, eller som legat i träda i väntan på exploatering. De överblivna randplatserna har på så vis en central roll för en fördjupad förståelse av ”landskapsdimensionen av det romska kulturarvet”: hur detta har kommit till existens, hur det har förändrats och hur det också har utplånats. Men exemplet Postgatan kan ge en annan och fördjupad bild som visar hur den täta komplexa stadsväven också kan hysa denna kapacitet. Men det Östra Nordstaden som vi möter i materialet och som har denna kapacitet, är idag utplånat till förmån för en enda funktion, nämligen köpcentrumets (Nordens största, invigt 1974).

Undersökningen visar att romer på olika sätt varit en del av stadens liv och att spåren finns. Det som undersökningen visar mycket tydligt är att det stora problemet snarast är utträngningen av romers platser ur det kollektiva minnet. Detta sker alltså genom dels vissa specifika berättelsenormer (som inte tillåts eller kan förmå omfatta dessa), dels genom själva stadsutvecklingen och stadsplaneringen (som medger och styr hur intressen materialiseras). De romska historiska platser som denna studie har identifierat är knappast imponerande (de är snarast anspråkslösa och i princip utplånade), men det platserna och kunskapen om platserna kan representera är därför desto viktigare.

REFERENSER

- Aftonposten*, 1952-03-11. ”Sorg hos zigenarna vråks av nazister”
- Aftonposten*, 1952-07-31. ”Zigenarlägret som anlitar telefonväckning”
- Aftonposten*, 1954-02-09. ”Vimmel på äkta zigenarbröllop”
- Aftonposten*, 1955-05-05. ”Oskolade zigenarföräldrar vill ge barnen utbildnings-chans”
- Bygghusregistret. GÖTEBORG GULLBERGSSVASS 703:61 – husnr 1, <http://www.bygghusregistret.raa.se/bbr2/byggnad/visaHistorik.raa?byggnadId=2140000208182&page=historik>
- Caldaras, Hans (2005). *I betraktarens ögon*. Stockholm: Pan
- Caldaras, Hans, Jansson, Karl-Axel & Schmid, Ingemar (2005). *Ett fördrivet folk. Antologi om förtryck och diskriminering av romer / zigenare / resande*. Stockholm: Forum för levande historia
- Demetri, Mikael, Dimiter-Taikon, Angelina & Rodell Olgaç, Christina (2010) *Kelderashgruppens historia och kulturarv i Sverige – en intervjustudie för Delegationen för romska frågor*. Tillgänglig på Internet: http://arkiv.minoritet.se/romadelegationen/www.romadelegationen.se/dynamaster/file_archive/100408/88da0316e43ce0c7e4d8f03b47bceff3/KELDERASHGR_HISTORIA_2010-03-31.pdf
- Eriksson, Eva (1990). *Den moderna stadens födelse. Svensk arkitektur 1890–1920*. 1. uppl. Stockholm: Ordfront
- Fog, Hans & Westerlind, Ann Mari (1979). *Göteborg. Stadskärna – region, framväxt – framtid*. Stockholm: Byggnadsnämnden
- Fredberg, Carl Rudolf A:son (1919–1921). *Det gamla Göteborg. Lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturdrag*. D. 1. Göteborg
- Fredberg, Carl Rudolf A:son (1922–1924). *Det gamla Göteborg. Lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturdrag*. D. 3. Göteborg
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 1939-08-11 [okänd rubrik]
- Göteborgs Handels och Sjöfartstidning*, 1942-05-05. ”Kors i ring under deklarationsblanketten!”
- Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, 1947-02-20 ”Stadens vita fläckar”
- Göteborgs-Tidningen*, 1924-02-09 [okänd rubrik]
- Göteborgs-Tidningen*, 1924-11-14 [okänd rubrik]
- Holmberg, Ingrid Martins (2006). *På stadens yta. Om historiseringen av Haga*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet
- Holmberg, Ingrid Martins (2010). ”Amnesins platser. Romska tältläger i minnespolitikens kraftfält”, i Holgersson, Helena (red.). *Göteborg utforskat. Studier av en stad i förändring*. Göteborg: Glänta produktion

- Holmberg, Ingrid Martins & Erika Persson (u.u.). ”Ephemeral Urban Topographies of Swedish Roma. On Dwelling at the Mobile-Immobile Nexus”, i Frank, S. & Meier, L. (red.). *Cultural Studies*. London: Routledge
- Jonasson, Olof (1957). *Industriutveckling och industrilokalisering i Göteborg i jämförelse med motsvarande förhållanden i Stockholm, Malmö och riket / Development and Localization of the Industries in Goteborg in Comparison with the Industries in Stockholm, Malmo, and Total Sweden*. Göteborg: [Göteborgs stads statistiska byrå]
- Kaelas, Lili & Söderpalm, Kristina (red.) (1984). *För hundra år sedan. Skildringar från Göteborgs 1880-tal*. Göteborg: Göteborgs historiska museum
- Krantz, Claes (1943). *Idyll och sensation i 1800-talets Göteborg*. Göteborg: Gumperts
- Linde, Ebbe (1948). *Göteborg*. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Lindholm, Gunborg A. (1995). *Vägarnas folk. De resande och deras livsvärld*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet
- Lindstam, Carl Sigfrid (1986). *Göteborgs gatunamn*. 3. uppl. Göteborg: Göteborgs kommuns namnberedning
- Lychou, Kerstin (1998). *Backa socken. Återblickar*. Göteborg: Tre Böcker
- Milia, Mirella (2008). *Efterlyst: det romska kulturarvet. En sammanställning av en enkätundersökning*. Underlag till SOU 2010:55. Stockholm: Romskt kulturcentrum i Stockholm
- Misztal, Barbara A. (2003). *Theories of Social Remembering*. Buckingham: Open University Press
- Montesino Parra, Norma (2002). *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*. Diss. Lund: Lunds universitet
- Qviström, Mattias (2005). ”Väntans landskap. Om studier av stadsranden och dess morgondag” i *Nordisk arkitekturforskning* (2005). Göteborg: Nordisk förening för arkitekturforskning
- Saltzman, Katarina (red.) (2009). *Mellanrummens möjligheter. Studier av föränderliga landskap*. Göteborg & Stockholm: Makadam
- Smith, Laurajane (2006). *Uses of Heritage*. New York: Routledge
- SOU 1923:2. *Förslag till lag om lösdrivares behandling m.fl. författningar*. Stockholm: Socialdepartementet
- SOU 1956:43. *Zigenarfrågan: betänkande*. 1954 års zigenarutredning (1956). Stockholm: Socialdepartementet
- SOU 2010:55. *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige. Ett lands behandling av dess romska befolkning är ett lackmestest för det civila samhället och dess demokrati: betänkande*. Delegationen för romska frågor (2010). Stockholm: Fritze. Tillgänglig på internet: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/15/00/25/66e467ad.pdf>

- Svensk industrikalender* (1953). Stockholm: Industrilitteratur
- Svensson, Birgitta (2003). *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Enskede: TPB
- SVT, 1944-11-13. Reportage. Tillgängligt via internet: <http://www.svtplay.se/klipp/132649/lager-med-nybyggda-husvagnar>
- Taikon, Katarina (1963). *Zigenerska*. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Taikon, Katarina (1967). *Zigenare är vi*. Stockholm: Tiden
- Takman, John (1976). *The Gypsies in Sweden: A Socio-Medical Study*. Diss. Uppsala: Univ.
- Tervonen, Miika (2010) 'Gypsies', 'Travellers' and Peasants. *A Study on Ethnic Boundary Drawing in Finland and Sweden, ca 1860–1925*. European University Institute. DOI: 10.2870/23715
- Wilhelmsson, Sven Alrik (u.å) *Getebergsängen historik*. Göteborg

Arkiv

- Kamerareportage (KR): sökord "romer" och "zigenare"
- Landsarkivet i Göteborg (GLA) Göteborg och Bohus läns länsarbetsnämnds arkiv 1940–1976. F IV g. 1: "Handlingar rörande utlänningsärenden – zigenare" 1957–1964
- Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG) Folkminnesarkivet, sökord "zigenare"
- Stads- och Regionarkivet i Göteborg (SRA)

3. ARKEOLOGISKA PERSPEKTIV PÅ ROMERS OCH RESANDES HISTORIA

Maria Persson

Detta kapitel kommer att ge en enklare översikt över arkeologisk verksamhet som fokuserat på romer och resande, men också presentera några exempel på vad ett arkeologiskt perspektiv och arkeologiska metoder kan bidra med då romers och resandes historia undersöks. Syftet är inte att analysera och utvärdera dessa insatser utan att kortfattat redogöra för det befintliga kunskapsunderlaget kring romer och resande ur arkeologiskt perspektiv.

METOD, MATERIAL OCH URVAL

Den här studien är framställd genom en inledande inventering där tillgängligt material både ur svenskt och europeiskt perspektiv inhämtades. Underlaget inhämtades genom sökningar på internet, genom personliga kontakter och medelst genomgång av projektets dokumentationsarkiv. Studien är ämnad att täcka både ett svenskt och ett internationellt perspektiv. Det stod snart klart att arkeologiska studier med fokus på romer och resande endast genomförts i mycket ringa omfattning. Detta kan tolkas som ett resultat i sig. Dock framstod snart de svenska arkeologiska studier som gjorts (framförallt projektet kring resandeboplatsen Snarsmon) som tämligen unika studier, även ur ett europeiskt perspektiv. Fokus ligger därför på svenska sammanhang.

Urvalet av vad som räknats in som arkeologisk verksamhet med koppling till romer och resande har gjorts utifrån förekomsten av två kompo-

nenter: dels en uttalad arkeologisk infallsvinkel, dels ett uttalat fokus på just romer och/eller resande. I texten nämns enstaka projekt som möjligen inte uppfyller båda dessa krav. Ett arkeologiskt arbetssätt, perspektiv och metodik behöver inte innefatta arkeologiska undersökningar i form av utgrävningar. Även kartstudier, inventeringar, landskapsanalyser och andra studier av materiell kultur och landskap omfattas av ett arkeologiskt perspektiv. Också sådana studier har räknats med i den inventering som har gjorts för föreliggande studie. Trots det framkommer ett mycket ringa underlag. Att det i stort sett inte utförts någon arkeologisk forskning rörande romer och resande har påtalats tidigare från arkeologiskt håll (Bánffy 2013, Parker & McVeigh 2013). Arkeologen Eszter Bánffy har påtalat detta faktum i sin artikel ”The Nonexisting Roma Archaeology and Nonexisting Roma Archaeologists (2013). Hon skriver ur ett central-europeiskt (främst ungerskt) perspektiv och fokuserar i sin artikel på post-socialistiska länder och sammanhang. Hon menar att arkeologi med fokus på romer inte existerar (Bánffy 2013). Bánffy analyserar inte bara detta ur ett samtidsarkeologiskt perspektiv utan påtalar även att inte heller romernas äldre historia har undersökts arkeologiskt. Hon menar, att trots att ett flertal senmedeltida och tidigmoderna byar och städer i Centraleuropa har undersökts arkeologiskt under senare år, lyser romerna med sin frånvaro vid avrapporteringen av undersökningarna. I rapporterna finns inga spår av att lämningar har kopplats samman med romer, även om de borde återfinnas där. Bánffy menar därför att det finns en potentiell men outnyttjad arkeologi med koppling till romska grupper. Den forskning som har bedrivits kring romer, menar Bánffy, har omfattat forskning kring språk, musik, myter och vidskeplighet. Den materiella kulturen är däremot utforskad, framför allt ur ett arkeologiskt perspektiv (Bánffy 2013). Arkeologen Greig Parker och antropologen Clare McVeigh (2013) har påtalat detsamma, ur ett engelskt perspektiv. I Storbritannien har forskning kring romer fokuserat på socialpolitik, hälsa och utbildning. Arkeologiska studier är däremot mycket ovanliga: ”[...] archaeological research has been limited to a small number of cemetery studies” (Parker & McVeigh 2013, s. 293).

I ARKEOLOGISK KULTURMILJÖVÅRD

Bristen på uppmärksammande av romer och resande inom arkeologin, både ur ett svenskt och internationellt perspektiv kan vid första påseende tänkas ha att göra med kombinationen arkeologi som platsbunden disciplin och romer och resande som mobila, dvs. inte platsbundna. Denna förklaringsmodell håller dock inte. Även om romer och resande har varit mobila långt fram i tiden, finns det ett otal platser i landskapet som kan kopplas samman med dessa grupper. Snarare har det att göra med förutsättningarna för arkeologisk kulturmiljövård kopplad till senare tidsperioder. Det är först under de senaste decennierna som den arkeologiska disciplinen har börjat intressera sig för kontexter rörande senare historiska perioder. Lämningar och platser med koppling till romer och resande faller under de arkeologiska forskningsområdena historisk arkeologi och framför allt samtidsarkeologi (se ex.vis Burström 2007, Persson 2014). Att undersöka platser från dessa tidsperioder möter dock ett juridiskt hinder i Sverige. Enligt Kulturmiljölagen, den lag som styr kulturmiljövården i Sverige (SFS 1988:950) räknas inte lämningar tillkomna efter 1850 som fornlämningar. Endast fornlämningar undersöks inom exploateringsarkeologiska undersökningar, vilka utgör lejonparten av den arkeologi som bedrivs i Sverige. Det innebär att sentida lämningar i stort sett uteslutande kan bli föremål för arkeologiskt intresse i form av forskningsgrävningar (för vidare diskussion kring förhållandet mellan sentida lämningar och kulturmiljölagen, se Persson 2014, s. 92–93). Detta är inget specifikt problem då det kommer till platser med koppling till romer och resande. Det berör alla slags lämningar som tillkommit efter 1850, vilket placerar all samtidsarkeologi utanför de exploateringsarkeologiska ramarna. Då det kommer till romer och resande finns det dock fler aspekter att ta i beaktande, liksom det faktum att arkeologin har en extra viktig plats att fylla när det kommer till att uppmärksamma dessa gruppers historia. Eftersom romer och resande är etniska grupper som lämnat få spår efter sig i det skriftliga källmaterialet grundas ofta kunskapen och historieberättandet i

muntligt källmaterial. Även kunskapen om vilka platser i landskapet som brukats av dessa grupper brukar ha stöd i muntliga uppgifter. Hur långt tillbaka kan det muntliga källmaterialet ge någorlunda tillförlitliga uppgifter om företeelser i landskapet? Arkeologen Mats Burström har tidfäst den tid bakåt som en människa kan ha egna eller ärvda minnen till tiden runt 1850 (Burström 2007). Berättelser äldre än så, om än nedärvda i generationer, blir i stället sägner. Utifrån detta resonemang finns det ingen möjlighet att ha minnesbunden kunskap om platser i landskapet äldre än runt 1850. Därför riskerar arkeologin att hamna i ett moment 22 i relation till romer och resande. Det är svårt att ha kunskap om vilka platser som brukats av dessa grupper före 1850 och tidsgränsen för fornlämningsbegreppet är vid 1850. Det finns dock undantag: både Snarsmon och Krämarstan som behandlas i föreliggande kapitel har fornlämningsstatus. Lämningskomna efter 1850 kan förklaras som fornlämning av Länsstyrelsen om det finns särskilda skäl med hänsyn till deras kulturhistoriska värde.

Ett exempel på en plats med koppling till romer och resande som hade kunnat vara aktuell vid ett exploateringsarkeologiskt projekt är en förmodad lägerplats för romer vid Äggelunda gravfält, Järfälla, Uppland. Äggelunda gravfält och bytomt undersöktes år 2009 inför utbyggnad av järnväg. Inför utgrävningen angavs som en del av platsens beskrivning och historia att den troligen har använts som lägerplats för romer efter 1940-talet. Rapporten som behandlar samma undersökning nämner inget om detta, den eventuella romska lägerplatsen undersöktes inte i samband med att de äldre lämningarna undersöktes utan utelämnades på grund av dess sena datering (Riksantikvarieämbetet 2011, Evanni et al 2013).

ROMER OCH RESANDE I FORNMINNESREGISTRET

Det finns ett mindre antal boplatser för romer och resande upptagna i det digitala fornminnesregistret i Sverige (hädanefter FMIS). En sökning i registret på sökorden ”Tattarbacken”, ”Tattarstan”, ”Skojarstan” och dylikt ger ett antal träffar. De flesta av dem är nyregistreringar, flera av dem påträff-

fade genom inventeringsprojektet Skog och historia¹. Förutom de två resandeboplatser som diskuteras längre fram i kapitlet (Snarsmon Naverstad 373:1 och Krämarstan Finnerödja 265) förekommer följande platser i FMIS:

- ▶ Myssjö 286 samt 287, Jämtland. *Bytomter/gårdstomter*. De två lokalerna ligger endast ett hundratal meter från varandra. 286: Bytomt/gårdstomt cirka 85 x 50 m bestående av minst en husgrund med spismursröse, minst två röjningsrösen samt öppna ytor. 287: Gårdstomt cirka 50 x 50 meter bestående av en husruin, en jordkällare och en husgrund. Från senare delen av 1800-talet och fram till 1920-30-talet bodde resandefolk på platsen (FMIS).
- ▶ Nordmaling 938, Västerbotten. *Bytomt/gårdstomt* 90 x 60 meter med två husruiner, igenväxande tomtmark samt vårdträd. Enligt traditionen har gården tillhört ”tattar Nilsson” (FMIS).
- ▶ Frykerud 73:1, Värmland. *Lägenhetsbebyggelse*. Torplämning, bestående av husgrund med spisiröse och grund efter ladugård. Torpet beboddes enligt uppgift fram till cirka 1935 av resande. De blev senare vräkta av kommunen och torpet förstördes så att de inte skulle kunna komma tillbaka (FMIS).
- ▶ Månsarp 244, Småland. *Samlingsplats*. Samlingsplats i området där en trumma med överskottsvatten rann tillbaka till Tabergsåån från kanalen till Mattesdammen. Här var förr lägerplats för romer och här brukade man ge hästarna vatten (FMIS).

FMIS är ett viktigt arbetsverktyg för arkeologer i Sverige, och det är av vikt att dessa platser finns med i fornminnesregistret. Sådana lämningars sporadiska förekomst i FMIS är dock en del av en större diskussion kring

1. Skog och historia var ett arbetsmarknadsprojekt som pågick från mitten av 1990-talet och drygt tio år framåt. Syftet var att genom inventeringar, utbildningar och information fördjupa förståelsen kring de historiska spåren i skogsmarken (Riksantikvarieämbetet. <http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/skogens-kulturarv/skog-och-historia/>).

sentida bebyggelse och dess eventuella upptagning i fornminnesregistret samt i förlängningen den arkeologiska kulturmiljövårdens förhållnings-sätt till sentida lämningar. Annan utmarksbebyggelse i form av torp- och lägenhetsbebyggelse är endast ojämnt upptagen i fornminnesregistret. Sådan bebyggelse är främst dokumenterad genom lokala initiativ såsom torpinventeringar gjorda av hembygdsföreningar och andra intresseorganisationer. Platser med koppling till romer och resande finns med största sannolikhet även med i dessa uppteckningar.

I DÖDEN

En aspekt av romer och resande som utforskats ur ett arkeologiskt perspektiv är förhållandet till döden och gravplatsen. En intressant tanke är att i döden är dessa grupper inte längre mobila utan låter sig betraktas ur ett arkeologiskt, och platsbundet, perspektiv. I en artikel från 2013 diskuterar arkeologen Greig Parker och antropologen Clare McVeigh gravplatser och döden som process med koppling till romer och resande i Storbritannien. De förhåller sig i denna artikel till tidigare forskning av socialantropologen Judith Okely (1979, 1983). Okely har i flera studier analyserat romers och resandes förhållningssätt till döden och begravningsplatsen. Hennes forskning har visat att då romer och resande avlider går de över en etnisk gräns och särskiljs från den egna gruppen. Den avlidne avskiljs genom begravningen både från de levandes värld och från sin gruppstillhörighet som rom/resande. Den resande blir genom döden icke-resande, enligt Okely. Okely har behandlat gravvårdar som materiell kultur i syfte att analysera de bakomvarande förklaringarna till detta förhållningssätt. Hon menar att romers och resandes gravmonument ofta är monumentala och påkostade, men saknar symbolik och utsmyckning som går att skilja från den icke resande befolkningens gravvårdar, ifråga om permanent utsmyckning. Endast temporär utsmyckning i form av blomsterarrangemang eller liknande kan möjligen visa spår av romsk etnisk tillhörighet. Att gravplatserna inte kommunicerar etnisk härkomst genom permanent symbolik tolkar Okely som ett huvudargument för att de avlidna genom döden har

trätt ur, eller uteslutits ur, sin etniska grupptillhörighet. Okely har även poängterat att arkeologer som undersöker gravsammanshang kan dra lärdom av detta orsaksförhållande. Identitet, social struktur och ideologi kan ta sig andra uttryck då de kommuniceras i ett begravningssammanshang. Dessa uttryck kan då vara omvända eller dolda (Okely 1979). Hennes forskning har även använts inom just arkeologin och dess närliggande discipliner för att referera till omständigheter kring transformering av identitet genom olika processer kopplade till döden och förhållandet mellan levande och döda (Casella & Fowler 2004, Chapman et al. 1981, Fowler 2004, Parker Pearson 1999).

Parker och McVeigh diskuterar i sin artikel nya forskningsresultat som både förhåller sig till, omprövar och motsäger Okelys resultat. De menar, genom nyligen genomförda studier, att Okelys resultat bör omprövas och att studier av nutida romska gravvårdar visar på en annan relation till döden och den döda hos romer och resande. De menar att etniska markeringar snarare blivit vanligare på romska gravvårdar vilket visar på ett förändrat förhållningssätt. I parallell linje med Okelys tankegång, innebär det att de döda nu i stället fortsätter att vara en del av den romska gemenskapen även efter döden. Parkers och McVeighs undersökning baseras både på intervjuer och på inventering av begravningsplatser i Storbritannien. Även Parker och McVeigh konstaterar att romers och resandes gravvårdar ofta är monumentala och kostsamt utförda och att de är väl efterhållna. Vad som däremot skiljer sig i deras iakttagelser är att de funnit att gravvårdarna visar tydliga uttryck som kopplar dem till romsk etnicitet. Gravvårdarna uppvisar bildspråk och inristade symboler med tydlig koppling till romer och resande. Bland annat framställs bilder av husvagnar och hästar. Båda dessa symboler är tydliga utanför den aktuella gruppen och symboliserar just romer och resande även för icke-romer. De har även iakttagit inskriptioner och texter på gravstenarna som refererar till ett liv som resande. Deras resultat utmanar onekligen Okelys teorier kring romer och resande och deras kulturella praktik kring döden, åminnelsen av den döda och förhållandet mellan levande och döda inom romska grupper. Utifrån sina resultat menar Parker och McVeigh, i motsats till Okely, inte

att döden innebär att den avlidne ändrar etnicitet och blir icke-rom. Deras resultat visar i stället att den döde fortsätter att spela en viktig roll för de levande och att åminnelsen av denne genom gravvården snarare hjälper de levande att uttrycka, konstruera och vidmakthålla etnicitet och släktskap (Parker & McVeigh 2013).

Varför denna förändring av attityder och gravsymbolik skett under senare år diskuteras vidare i Parkers och McVeighs artikel i relation till socio-politiska faktorer i samhället (Parker & McVeigh 2013). Liknande iakttagelser kring kostsamma gravar har gjorts av Bánffy, som menar att begravningssederna hos rika romska familjer i Centraleuropa har förändrats och framför allt tagit sig alltmer luxuösa former (Bánffy 2013).

FÖRINTELSEN

Romer och resande kom under andra världskriget att falla offer för den nazistiska regimen; antiziganismen var en del av Förintelsen. Precis som judarna utpekades romerna som syndabockar och utsattes för förföljelse och folkmord. De mördades i massavrättningar genom SS-mordkommandon i de ockuperade länderna eller transporterades till de nazistiska lägren. Siffrorna på hur många romer som miste livet i Förintelsen är osäkra men de flesta uppskattningar anger att det handlar om 200 000–500 000 personer. Den här delen av Förintelsen är jämförelsevis okänd och utforskad (se Forum för levande historias hemsida).

Under senare år har Förintelsen börjat betraktas utifrån arkeologiska perspektiv. Idag talas till och med om en ”Holocaust Archaeology” (Sturdy Colls 2012). Flera arkeologiska undersökningar av platserna för förintelse- och arbetsläger har genomförts (se exempelvis Golden 2003, Myers 2008, Sturdy Colls 2012, Theune 2011). Där har arkeologin kunnat användas för att motbevisa historierevisionisters påståenden och för att lyfta sådana sammanhang som det muntliga och skriftliga källmaterialet inte haft möjlighet att nå. Arkeologiska metoder har även kunnat ge en annan bild än de övriga källorna i flera fall. Arkeologi har således en viktig roll att fylla i dessa kontexter. Detta är ett omfattande forskningsfält som inte låter sig

beskrivas här. Vad som däremot framkommer tydligt är att inget arkeologiskt projekt rörande Förintelsen har haft romer och resande *i fokus*. Detta har även uppmärksammats från arkeologiskt håll (Hunter & Cox 2005, s. 211). Däremot har arkeologiska undersökningar, både genom utgrävningar och genom icke-destruerande metoder, gjorts på platser för flera förintelse- och arbetsläger där även romer internerats och mist sina liv: Chelmno, Treblinka, Bełżec och Auschwitz-Birkenau (Sturdy Colls 2012 och däri anförd litteratur, Theune 2011). Flest romer mördades i förintelselägret Chelmno i Polen. Arkeologiska undersökningar har gjorts på platsen sedan slutet av 1980-talet. Lägret förstördes av nazisterna 1944–45 och de arkeologiska undersökningarna har kunnat visa på lägrets utbredning och struktur. Undersökningarna har även gett rika fyndresultat med många personliga föremål såsom verktyg, nycklar, smycken, textilier och andra vardagsföremål (Bartosz 2009, Golden 2003). Arkeologiska undersökningar med elst icke-destruerande metoder (främst markradar) har gjorts i Treblinka. Undersökningarna har kunnat visa på det faktum att rester av lägret finns bevarat under markytan och gett ny kunskap om lägrets utformning som inte tidigare varit känd (Sturdy Colls 2012). Återigen bör påpekas att dessa projekt inte behandlat frågeställningar med koppling till romer och resande specifikt, men här föreligger en tydlig forskningspotential.

PÅ GRÄNSEN

Snarsmon

I Bullarebygden i norra Bohuslän ligger Snarsmon. Där, några hundra meter från den svensk-norska gränsen, finns lämningar efter en resandebosättning. Här levde ett antal resandefamiljer från 1860-talet och några år in på 1900-talet. Platsen ska enligt uppgift ha bebotts av sammanlagt ett trettiotal familjer (Johansson & Lindholm 2007). Troligtvis bodde somliga där endast tillfälligt och andra under en längre tid och mer permanent. Byn ska ha övergetts omkring 1910 (Hammar & Lindholm 2005). Att platsen varit bebodd av resande har alltsedan dess varit känt i trakten, platsen har gått under namnet ”Tattarbyn” eller ”Tattarstan”. De resande

har dock själva alltid använt namnet Snarsmon. Det är en plats som är välkänd bland många resande (Hammar & Lindholm 2005, Johansson & Lindholm 2007). Mellan 2004 och 2007 genomfördes arkeologiska forskningsundersökningar på platsen, som kunde ge viktig information om de resandes liv på denna plats (Lindholm 2012). Eftersom Snarsmonprojektet är både avslutat och väldokumenterat (Andersson (red.) 2008, Hammar & Lindholm 2004, Johansson & Lindholm 2007, Lindholm 2005, 2006, 2007, 2008, 2012) följer här en längre redogörelse av detsamma.

Fornlämningen Naverstad 373 (FMIS) består av tretton konstaterade husgrunder, tre fossila åkerytor, fyra stenmurar, två gropar och två gränstenar. Boplotsområdet ligger i en sydsluttning mellan berg i norr och myrmark i söder och är cirka 500 x 50 meter stort. Boplatserna utgörs av glest placerade huslämningar, några stenmurar och odlingslämningar i form av röjda ytor. Huslämningarna har tolkats som utgörande både boningshus och mindre uthus. Ingen av husgrunderna har spisrösen (Hammar & Lindholm 2005, Johansson & Lindholm 2007, Lindholm 2008).

Arkeologiska forskningsundersökningar genomfördes på platsen 2004–2007 i ett samarbetsprojekt mellan arkeologer från Bohusläns museum och representanter från resandeorganisationer, en romsk kulturförening och lokalhistoriskt engagerade från bygden. Projektet kring Snarsmon genomfördes inom det större projektet Ekomuseum Gränsland. Det var ett svensk-norskt samarbetsprojekt på temat hur gränsen påverkat den lokala historien, och där är Snarsmon ett träffande exempel. Det övergripande syftet med Snarsmonprojektet var att genom olika insatser på Snarsmon lyfta fram resandefolkets historia. Förutom arkeologiska insatser ingick även byggnadsantikvarier och etnologer i projektet. Snarsmonprojektet syftade både till att lyfta den lokala historien om livet på Snarsmon och de resandes historia i ett större perspektiv.

Det var inte ovanligt att de resande levde ”på gränsen”, till socknar, härader, län eller länder. Snarsmon är ett bra exempel på detta, platsen ligger på svenskt område men det är endast ett par hundra meter till gränsen mot Norge. Vid första anblick bodde resandefolket på Snarsmon i periferin och i marginalen, både av en lokal bygd och av riket. Men boplatsernas läge

innebar även en närhet till två länder och till flera marknader. De resande som levde på Snarsmon livnärde sig på handel, hantverk och tjänster i det svensk-norska området. De räknade troligtvis Bohuskusten som sitt marknadsområde, tillsammans med det bohuslänska inlandet. Där fanns även närheten till den norska marknaden. Bullarebygden ligger även bra till för att göra resor mellan exempelvis Oslo och Göteborg och från västkusten och in mot Dalsland. Även om Snarsmon i flera anseenden låg i periferin, låg boplatsen sålunda centralt utifrån andra aspekter. Detta antyder troligtvis själva platsnamnet – Snarsmon, där snar betyder gen (genväg) på bohuslänska och norska. Valet av boplatsen strax på gränsen mellan de två rikena var därför inte slumpmässigt vald. Ett gränslandskap ger speciella möjligheter. Det finns även andra förklaringar. De resande var inte välkomna någon annanstans; här i utkanten av både socknen och riket fick de en fristad och vid behov kunde man snabbt gå över gränsen (Andersson 2008, Andersson & Jonsson 2007, Hammar & Lindholm 2005, Hazell 2008).

Huslämningarna och fyndmaterialet

Sammanlagt har tre husgrunder på Snarsmon undersökts arkeologiskt. Det sammanvägda syftet har varit att undersöka hur de resandes hus kan ha sett ut, hur de varit byggda och vad de haft för funktion – allt för att ge ökad kunskap om de resandes liv på Snarsmon. År 2004 och 2005 undersöktes två av dem. Den ena av dem utgjordes före arkeologisk undersökning av en lämning på cirka 8,5 x 7,5 meter och är den större av de två. Efter avtörvning visade sig lämningen bestå av en 4 x 5 meter stor huslämning ingrävd i en sluttning. Konstruktionen påminner på flera sätt om vad som vanligtvis benämns backstuga. Huslämningen var uppbyggt av kallmurade väggar där den slätare delen av stenarna vänts inåt (figur 2). På utsidan av väggarna hade en stödjande vall av sand uppförts. Denna sandvall fungerade troligtvis både som dränering och isolering. Den östra och norra väggen var relativt välbevarade och mätte en höjd av cirka en meter, medan den västra väggen var raserad. Den södra väggen däremot förmodas ha varit uppbyggd av trä och där fanns ingången och dörren till huset. I det nord-

Figur 1. Lämningen efter det större huset är fortfarande möjligt att beskåda 2014. I bakgrunden skymtas en av informationstavlorna på platsen. Foto: Maria Persson 2014.

västra hörnet av huset återfanns resterna av platsen för en eldstad. Ett större antal mindre stenar tolkades som resterna av en rökutgång. Påträffat fönsterglas indikerar att stugan även haft fönster. Takets utseende och konstruktion är som vanligt den svåraste delen att komma åt genom arkeologisk undersökning. Troligtvis var dock taket i trä eftersom endast ett fåtal bitar av taktegel påträffades. Taket kan även förväntas ha sträckt sig utanför den uppbyggda sandvallen för att leda bort vatten. Huskonstruktionen avslöjar kunskap i stenbyggnadsteknik samt att stugan var menad för mer långvarigt bruk (Lindholm 2005, Johansson & Lindholm 2007).

Figur 2. Närbild på det större husets släta kallmurade innerväggar. Foto: Maria Persson 2014.

Den andra mindre huslämningen som undersöktes utgjordes av en 5 x 4 m stor lämning med ett invändigt mått på 2 x 3 meter. Denna lämning var betydligt mer raserad än det större huset. Endast 2–4 skift av stenar från grund och väggar var bevarade. Huslämningen tolkades initialt som

ett uthus eller ett stall, eftersom den var mindre samt innefattade andra konstruktionsdetaljer. Huset var endast på en sida ingrävt i slutningen och bör därför ha varit sämre isolerat. Det fanns inte heller spår av någon eldstad. Vid den arkeologiska undersökningen påträffades däremot fynd som talade emot uthus/stallteorin. Bland annat påträffades ett fragment av en kam, glasögonglas, bitar av en järngryta samt porslin. Detta ger vid handen att det kanske ändå var fråga om en bostad. Frånvaron av eldstad kan möjligen förklaras av att byggnaden endast användes sommartid, eller att huset i stället värmdes upp av en kamin som inte lämnat några materiella spår efter sig. Detta mindre hus visade sig ha en cirkelformad utbyggnad som tolkades som ett förvaringsutrymme (Lindholm 2004, 2005, Johansson & Lindholm 2007). Hur detta mindre hus har sett ut är svårare att säga. Kanske rör det sig snarare om en iordningsställd plats för ett tält än ett hus. En sölja av järn påträffades vid undersökningen av det större huset. Den har troligtvis använts som fästankordning för en tältduk (Lindholm 2008). Kanske användes även sådana enklare och mer temporära bostäder på Snarsmon där en iordningsställd grund kunde tältas vid behov.

En tredje huslämning undersöktes under den tredje grävsäsongen, 2006. Lämningen hade före den arkeologiska undersökningen förmodats vara en enklare form av smedja, eftersom ett jordprov visat på ett tjockt kollager. Det skulle dock visa sig vara ytterligare en huslämning. Före den arkeologiska undersökningen bestod lämningen av en oval gräsklädd kulle med endast ett fåtal stenar synliga. Lämningen mätte 6 x 3 meter men skulle visa sig vara totalt 8 x 8 meter. Huslämningen bestod av resterna av en mur i öst-västlig riktning. Vid den östra sidan sträckte sig två parallella rader av sten. Den västra delen var mycket raserad. I huslämningen påträffades resterna av en eldstad samt ett anlagt stengolv. Huslämningen har tolkats som ett kollektivt kök. De låga stenmurarna, bristen på raserad sten och förekomsten av jämförelsevis mycket spik har tolkats som att byggnaden haft brädväggar. En jämförelsevis stor mängd tegel påträffades, vilket tyder på att åtminstone delar av byggnaden haft tegeltak. Fyndmaterialet i denna huslämning dominerades av hushållsföremål såsom porslin, keramik (röd-gods) och fragment av en järngryta, samt ben från gris och får. Jordprover

visade spår av brända ben och bränt korn. Fyndmaterialet och analysen av jordproverna stärker hypotesen att byggnaden utgjort ett kök. Även stengolvet stärker denna teori (Lindholm 2007).

Fyndmaterialet på Snarsmon delades in i kategorierna; personliga saker, bruksföremål, byggnadsdelar och redskap. De personliga föremålen bestod bland annat av tygstycken, knappar, skofragment, en del av en hattnål och glasögonglas. Bruksföremålen representeras av bitar av porslin, rödgods, samt glas. Byggnadsdelar utgjordes bland annat av fönsterglas och järnbeslag. Av kategorin redskap påträffades bland annat tänger och en fil. De fynd som hade daterande egenskaper kunde dateras till 1800-tal och tidigt 1900-tal (Johansson & Lindholm 2007). En intressant övergripande tolkning som gjordes av fyndmaterialet var att det avspeglade hushåll av bättre standard än vad husens byggnadssätt uppvisade. Vissa påträffade föremål, exempelvis hattnålen, visar på en annan levnadsstandard än vad ett liv i en backstuga vanligtvis kopplas till. Att fyndmaterialet visar på en högre standard än den förväntade är ett intressant resultat av undersökningen. De resande rörde sig inte sällan i både stad och på landsbygd och innefattas av ett helt annat mått av mobilitet än icke-resande vid den här tiden (Johansson & Lindholm 2007, Lindholm 2008).

De naturvetenskapliga metoder som användes och den provtagning som gjordes i samband med de arkeologiska undersökningarna gav även de intressanta resultat. Den markkemiska analysen visade låga fosfatvärden och att marken varit bränd, samt att husen möjligen brunnit ner. Låga fosfathalter kan bero på att bosättningen varit kortvarig, på att jordgolvet städats väl eller att organiskt material hanterats på ett sätt som inte anrikat fosfater i hög utsträckning. Jordprover som tagits utanför husen samt på en mindre intilliggande röjd yta visar låga fosfatvärden men tydlig kulturpåverkan. Inget av proverna visade fröer med koppling till bosättningen (Johansson & Lindholm 2007).

De arkeologiska undersökningarna genomfördes publikt tillsammans med representanter från olika resandeorganisationer och resandeättlingar. Detta samarbete har varit av stor vikt för förstelsen av platsen och för tolkningen av fyndmaterialet och huskonstruktionerna (Lindholm 2007). Sam-

Figur 3. Idag är Snarsmon ett skyltat besöksmål där besökande kan ta del av historien kring boplatsen genom skyltning och kvarvarande husgrunder. Foto: Maria Persson 2014.

Figur 4. En minnestavla finns uppsatt på platsen: "Till minne av de gamla resande romano-släkterna som vandrade och bodde på denna plats". Foto: Maria Persson 2014.

arbetet mellan arkeologer och resande under undersökningen berikade kunskapen om både platsen Snarsmon och om resandefolket i stort.

Den arkeologiska undersökningen på Snarsmon gav flera viktiga indikationer om hur livet för de resande på platsen kan ha sett ut. Fyndmaterialet visar vilken materi-

ell värld man har omgivit sig av, i flera fall som sagt av en högre standard än väntat. Flera aspekter av utgrävningen gav oväntade resultat och visade på ett sätt att leva som delvis var strukturerat på ett annat sätt än hos den omgivande bondebefolkningen. Det kollektiva köket är ett sådant exempel. Undersökningarna av huslämningarna gav en inblick i hur de resandes

hus kan ha varit byggda. Däremot har det inte gått att konstatera huruvida Snarsmon användes som boplatz året om eller om det var en säsonsbo-plats. Det troliga är kanske att detta varierat under den förhållandevis långa tid som boplatzen användes (Johansson & Lindholm 2007).

Idag är Snarsmon ett skyltat besöksmål inom projektet Ekomuseum Gränsland och Resandekartan. En minnesplatta och informationsskyltar finns uppsatta på platsen. Sedan 2012 finns utställningen ”Möt resandefolket!” som en del av Bohusläns museums fasta utställningar. Utställningen berättar om resandefolkets kultur och historia. I utställningen är bland annat en del av fynden från de arkeologiska undersökningarna på Snarsmon utställda (se kapitel 6 denna volym).

Krämarstan

En plats som i mycket påminner om Snarsmon är Krämarstan, en resandebosättning några kilometer utanför Finnerödja i Örebro län. Platsen ligger i nordöstra Västergötland, vid gränsen mot Närke. Även här finns spår efter en resandebosättning i form av husgrunder och andra lämningar som har varit föremål för arkeologiskt intresse. Enligt fornminnesregistret består Krämarstan idag av ett område på cirka 360 x 40–90 meter. Där finns bebyggelselämningar bestående av 11 husgrunder varav hälften utgörs av lämningar efter jordkällare och uthus, en brunn samt en väg. Platsen blev registrerad som fornlämning 2006 (FMIS Finnerödja 265). Området är höglänt och består av blandskog på moränmark och risbevuxen myrmark (Edlund 2014). Krämarstan beboddes av resande från 1900-talets början och fram till 1920-talet, och beräknas ha haft en sammanlagd befolkning på runt 200 personer. De resande i Krämarstan försörjde sig på liknande sätt som de på Snarsmon: genom hantverk och handel. Bosättningen övergavs då de resande blev bortkörda och tvungna att lämna sina hem en bit in på 1920-talet. Enligt vissa uppgifter fördrevs de av lokalbefolkningen utan att ordningsmakten ingrep för att skydda dem. Omständigheterna kring detta är dock inte helt fastställda (Hazell 2011, Sannerstedt 2011).

2010 initierades projektet Krämarstaden – plats och berättelse som en del av Länsstyrelsens nationella projekt Kalejdoskop – sätt att se på kultur-

arv och Örebro läns museums projekt Att störa homogenitet. Samarbetspartners är även fastighetsägaren, Finnerödja hembygdsförening och den lokala resandegruppen. Det övergripande syftet har varit att dokumentera och förmedla berättelser om resandebosättningen Krämarstan. Ett viktigt mål har varit att uppmärksamma denna historia både ur ett lokalt perspektiv som lokalhistorisk händelse, och att binda samman denna historia med dagens situation för romer och resande. Projektet har genomförts med arkeologiska och etnologiska metoder (Edlund 2014).

Det har funnits ett uttalat arkeologiskt syfte att ”med arkeologens metoder undersöka och dokumentera platsen, lämningarna och föremålen på Krämarstan” (Edlund 2014). I Örebro läns museums regi har arkeologiska forskningsundersökningar, med tydligt uttalad inspiration från Snarsonsprojektet, genomförts på Krämarstan 2013 och 2014. Utgrävningarna har genomförts publikt tillsammans med Finnerödja hembygdsförening och företrädare för romer och resande. Det publika anslaget/samarbetet har gjort det möjligt att samla in berättelser och minnen kring de fynd som påträffats i samband med undersökningen, på plats (Edlund 2014, Örebro läns museums hemsida 2013, 2014).

Vid de två undersökningarna har en husgrund samt en jordkällarliknande grund undersökts i syfte att klargöra deras konstruktion, funktion och datering. Fynd har insamlats i anslutning till dessa. Husgrunden bestod av en syllstensrad med större hörnstenar samt en murstock av tegel. Planlösningen visar att det rör sig om en enkelstuga med förstuga, kök och rum. Även en stenmur med avskrädeshög och en plats med lösfynd har undersökts. Fyndmaterialet har varit rikligt och utgörs av redskap, fragment av hushållsföremål av porslin, keramik och glas samt fynd som indikerar att hantverk har utförts på platsen, så kallat hantverksspill. Fyndet kunde främst dateras till tidsspännat 1900–1930-tal. Hela området har karterats i samband med de arkeologiska undersökningarna (Edlund 2014). Projektet är under publicering.

PÅ KARTAN

Ett intressant historiskt spår av arkeologiskt intresse är de platsnamn som romer och resande möjligen kan ha lämnat efter sig på kartbilden. Det finns många platsnamn med en tydlig koppling till romer och resande, framför allt de med förleden Tattare- eller Skojare-, såsom exempelvis Tattarstan eller Skojarbacken (Hazell 2011, Lindholm 2012). Omständigheterna bakom sådan namngivning av landskapet är däremot inte vidare utredda (Andersson & Jonsson 2007). Vad som givit upphov till dessa platsnamn varierar troligtvis. Det finns dock flera exempel där namnen bevisligen har med romer och resande att göra. Bland annat har platsnamnet ”Tattarstan” förekommit på kartbilden i närheten av resandeboplatsen Snarsmon. Dessa grupper av människor, som lämnat få spår efter sig i skriftligt material och även till stor del utelämnats ur historieskrivningen, har lämnat tydliga avtryck i kartmaterialet.

Författaren Bo Hazell har diskuterat dessa omständigheter i sin bok *Resandefolket. Från tattare till traveller* (2011). Han menar att det inte var de resande själva som namngav platserna på dessa sätt. Det var i stället de boende i respektive bygd som hänvisade till platserna såsom Tattarbyn, Tattarängen, Rackarmossen, Krämarstan eller Skojarbacken. De resande själva hade oftast andra namn på de platser de bodde eller slog läger på. Orts- och platsnamn kan ge viktiga indikationer på att resande en gång permanent eller temporärt uppehållit sig på dessa platser i landskapet. Dessa platsnamn har troligtvis uppkommit genom att de resande kommit tillbaka till samma platser upprepade gånger för övernattnings på sina resor. Det finns dock många platser med dokumenterad eller angiven koppling till romer och resande som inte har denna ortnamnsbildning. På omvänt sätt finns det med all säkerhet platser med denna ortnamnsbildning som inte har koppling till romer och resande utan har annat etymologiskt ursprung (Hazell 2011, s. 477ff).

En ökad kunskap om dessa platsnamn och en kartläggning av platsnamnen med resandekoppling skulle troligtvis kunna ge ökad kännedom om de resandes färdvägar och bruk av landskapet, kunskap som kan vara

Figur 5. Skojarbacken, ett stopp på vägen för resande i trakten? Platsnamn med koppling till romer och resande är många. Omständigheterna bakom är inte utredda. Skojarbacken, Ulvesund, Uddevalla kommun, Bohuslän. Foto: Maria Persson 2014.

svår att komma åt genom annat källmaterial. Platsnamnen kan troligtvis i många fall ge viktiga indikationer om var såväl de temporära som de fasta boplatserna fanns. Ett antal sådana exempel finns upptagna på Resandekartan². Där har olika platser i landskapet med koppling till romer och resande karterats i det svensk-norska området. Materialet innehåller både permanenta och temporära boplatser samt resvägar och andra platser. Syftet med resandekartan är att synliggöra de resandes historia (se Resandekartans hemsida).

AVSLUTNING

Intresset för romer och resande inom arkeologin kan räknas till den inriktning som intresserar sig för vad man kan kalla för de marginaliserades

2. Projektet kring Resandekartan diskuteras mer utförligt i annat kapitel (s. 181ff.) i föreliggande publikation.

arkeologi eller arkeologi som fokuserar på att undersöka materiell kultur kopplad till subalternna grupper i samhället. Arkeologiska metoder har unika möjligheter att uppmärksamma de människor och grupper som av olika anledningar lämnat få eller inga spår efter sig i det skriftliga materialet. Den som framförallt diskuterat detta ur ett svenskt perspektiv är arkeologen Anna Lihammer. Hon har i flera publikationer (2010, 2011) diskuterat materiell kultur och landskapsperspektiv kopplade till bortglömda och oönskade grupper i samhället, vilka inte ingått i den officiella historieskrivningen. Resande utgör en grupp av vad Lihammer benämner som ”de andra” i berättelsen om det moderna samhället. Lihammer lyfter det arkeologiska perspektivet till ett landskapsperspektiv och menar att också delar av landskapet riskerar att marginaliseras och hamna utanför historieskrivningen när dessa grupper exkluderas. Lihammer framhåller det arkeologiska perspektivet som särskilt lämpligt för att lyfta fram och uppmärksamma marginaliserade och osynliggjorda grupper i historien. Arkeologi gör det möjligt att undersöka ”de andras landskap” (Lihammer 2010, 2011).

Arkeologiska metoder ger således särskilda möjligheter att uppmärksamma romer och resande, och kontexter med koppling till dessa grupper. Ändå har arkeologiska projekt med denna intressefokus genomförts i mycket ringa omfattning. Det har med största sannolikhet flera orsaker. Den främsta förklaringen återfinns troligtvis i det faktum att den arkeologiska disciplinen först under senare år kommit att intressera sig för sentida lämningar. Ur svensk horisont föreligger som påtalats även ett juridiskt hinder i form av Kulturmiljölagen. Det utesluter dock inte möjligheten att i arkeologiska forskningssammanhang uppmärksamma romer och resande.

Projektet kring Snarsmon bör, även ur ett europeiskt perspektiv, framhållas som ensamt i sitt slag. Detta initiativ möjliggjorde att med arkeologiska metoder nå ny kunskap om levnadsomständigheterna för de resande som levde på denna plats, en kunskap som inte hade varit möjlig att nå på annat sätt.

Figur 6. På stigen
till Snarsmon.
Foto: Maria
Persson 2014.

REFERENSER

- Andersson, Bodil (red.) (2008). *Snarsmon. Resandebyn där vägar möts*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Andersson, Bodil (2008). ”Mötet med Snarsmon”, i *Snarsmon. Resandebyn där vägar möts*. Uddevalla: Bohusläns museum, s. 35–73
- Andersson, Bodil & Jonsson, Lisa (2007). *Mobilitet i gränsregionen. To etnologiske studier om identitet og historie i grenseområdet*. Rapport 2007:61. Uddevalla: Bohusläns museum
- Bánffy, Eszter (2013). ”The Nonexisting Roma Archaeology and Nonexisting Roma Archaeologists”, i Biehl, Peter F. & Prescott, Christopher. *Heritage in the Context of Globalization. Europe and the Americas* [elektronisk resurs]. New York, NY: Springer New York, s. 77–83
- Bartosz, Adam (2009). *Roma Historical and Cultural Heritage Sites in Poland*. Washington: United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad
- Burström, Mats (2007). *Samtidsarkeologi. Introduktion till ett forskningsfält*. Lund: Studentlitteratur
- Casella, Eleanor Conlin & Fowler, Chris (red.) (2004). *The Archaeology of Plural and Changing Identities. Beyond Identification*. New York: Springer
- Chapman, Robert, Kinnes, Ian & Randsborg, Klavs (red.) (1981). *The Archaeology of Death*. Cambridge: Cambridge U. P.
- Edlund, Martin (2014). *Undersökningsplan för arkeologisk undersökning vid fornlämning RAÅ 265, ”Krämarstan”, Finnerödja socken, Örebro län. (2013) Tillägg 2014 – fortsatt undersökning av lämningar*. Örebro läns museum: Örebro
- Evanni, Louise, Hamilton, John, Lindwall, Linda & Runer, Johan (2013). *Gravfält och gårdstomt vid Äggelunda. Stockholms län; Uppland; Järfälla kommun; Järfälla socken; Veddesta 2:1; Järfälla 28:2 och 364:1*. UV Rapport 2013:110. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet: Stockholm
- FMIS. Digitala Fornminnesregistret. Riksantikvarieämbetet
- Fowler, Chris (2004). *The Archaeology of Personhood. An Anthropological Approach*. London: Routledge
- Golden, Juliet (2003). ”Remembering Chelmno: Heart-Wrenching Finds from a Nazi Death Camp”. *Archaeology*, 56(1), s. 50–54
- Hammar, Lars-Erik & Lindholm, Kristina (2004). ”Snarsmon. Resandefolkets boplatz i Bullaren”. *Bohuslän*. 2005, s. 152–166
- Hazell, Bo (2008). ”Resandesamhällen vanliga i Europa. Snarsmon ett intressant exempel”, i Andersson, Bodil (red.) (2008). *Snarsmon. Resandebyn där vägar möts*. Uddevalla: Bohusläns museum, s. 10–33

- Hazell, Bo (2011). *Resandefolket. Från tattare till traveller*. 2:a [uppdaterade] uppl. Stockholm: Ordfront
- Hunter, John & Cox, Margaret (2005). *Forensic Archaeology. Advances in Theory and Practice*. Abingdon: Routledge
- Johansson, Annie & Lindholm, Kristina (2007). ”Resandebosättningen i Snarsmon”, i Ersgård, Lars (red.). *Modernitet och arkeologi. Artiklar från VIII Nordic Tag i Lund 2005*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet, s. 153–172
- Lihammer, Anna (2010). ”De andras landskap. Små berättelser och moderna rum”, i Lihammer, Anna & Nordin, Jonas M. (red.) (2010). *Modernitetens materialitet. Arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt*. Stockholm: Statens historiska museum, s. 181–193
- Lihammer, Anna (2011). *The Forgotten Ones. Small Narratives and Modern Landscapes*. Stockholm: Statens historiska museum
- Lindholm, Kristina (2005). *Resandebosättningen på Snarsmon. Arkeologisk forskningsundersökning. Naverstad socken, Ejgde 1:4 och 1:14, Tanum kommun RAÄ 373*. Rapport 2005:7. Uddevalla: Bohusläns museum
- Lindholm, Kristina (2006). *Resandebosättningen på Snarsmon. Arkeologisk forskningsundersökning, Del 2 Naverstad socken, Ejgde 1:4 och 1:14, Tanum kommun RAÄ 373*. Rapport 2006:47. Uddevalla: Bohusläns museum
- Lindholm, Kristina (2007). *Resandebosättningen på Snarsmon. Arkeologisk forskningsundersökning, del 3, 2006: Naverstad 373, Ejgde 1:4 och 1:14, Naverstads socken, Tanum kommun*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Lindholm, Kristina (2008). ”Arkeologiska utgrävningar på Snarsmon”, i Andersson, Bodil (red.) (2008). *Snarsmon – resandebyn där vägar möts*. Uddevalla: Bohusläns museum, s. 74–103
- Lindholm, Kristina. (2012). ”Möten med resandefolket”, i Overland, Viveka (red.) (2012). *Bohuslän: årsbok. 2012, Resa i Bohuslän*. Uddevalla: Bohusläns hembygdsförbund, s. 173–186
- Myers, A. T. (2008). ”Between Memory and Materiality. An Archaeological Approach to Studying the Nazi Concentrations Camps”, i Pollard, Tony & Banks, Iain (red.) *Bastions and Barbed Wire. Studies in the Archaeology of Conflict*. Leiden: Brill, s. 231–246
- Okely, Judith (1979). ”An Anthropological Contribution to the History and Archaeology of an Ethnic Group”, i Burnham, Barry C. & Kingsbury, John (red.) (1979). *Space, Hierarchy and Society. Interdisciplinary Studies in Social Area Analysis. [third Cambridge interdisciplinary conference, from 10th to 12th March 1978]*. Oxford: British University Press, s. 81–92
- Okely, Judith (1983). *The Traveller-Gypsies*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Parker, Greig & McVeigh, Clare (2013). ”Do not Cut the Grass. Expressions of British

- Gypsy-Traveller Identity on Cemetary Memorials”. *Mortality. Promoting the Interdisciplinary Study of Death and Dying*, s. 290–312
- Parker Pearson, Michael (1999). *The archaeology of death and burial*. Stroud: Sutton
- Persson, Maria (2014). *Minnen från vår samtid. Arkeologi, materialitet och samtidshistoria*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet
- Sannerstedt, Helen (2011). *Krämarstaden – plats och berättelse*. Rapport 2011:30. Örebro läns museum. Länsstyrelsen Örebro Län
- SFS 1988:950. Kulturmiljölagen
- Sturdy Colls, Caroline (2012). ”Holocaust Archaeology. Archaeological Approaches to Landscapes of Nazi Genocide and Persecution”. *Journal of Conflict Archaeology* 7(2), s. 70–104
- Theune, Claudia (2011). ”Historical Archaeology in National Socialist Concentration Camps in Central Europe”. *Historisches Archäologie*. 2010(2), s. 1–14. Tillgänglig: http://www.histarch.uni-kiel.de/2010_Theune_high.pdf

Länkar

Samtliga aktuella 2014-10-20

Forum för levande historia, hemsida.

<http://www.levandehistoria.se/fakta-fordjupning/forintelsen/romer-under-forintelsen>

Resandekartan hemsida. <http://reisendekartet.no/sv>

Riksantikvarieämbetet hemsida, Skog och historia. <http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/skogens-kulturarv/skog-och-historia/>

Riksantikvarieämbetet (2011) Äggelunda gravfält och bytomt. <http://www.arkeologiuv.se/wp-content/uploads/2013/10/Unders%C3%B6kningen-av-%C3%84ggelunda-bytomt-och-gravf%C3%A4lt.pdf>

Örebro läns museums hemsida. (2013) *Arkeologisk utgrävning i Krämarstan*: <http://www.olm.se/1630.html#.UlUvdHofB-I.facebook>

Örebro läns museums hemsida. (2014) *Arkeologi och resandes historia*: <http://www.olm.se/1821.html>

Övrigt

Besök på Snarsmon oktober 2014.

Besök på Bohusläns museum, utställningen ”Möt resandefolket!” oktober 2014.

4. FORSKNINGSÖVERSIKT – ROMER OCH RESANDE I HISTORIEREPRESENTATION & ROMERS OCH RESANDES HISTORISKA PLATSER

Erika Persson

Trots att de båda forskningsfälten Romani Studies och Heritage Studies idag är internationellt etablerade, möts de sällan i form av forskningsbidrag som undersöker institutionell kulturarvshantering av romer. Samtidigt finns forskning inom angränsande områden som har stor beröring med det kunskapsområde som forskningsprojektet Rörigare kulturarv har ringat in. För att få grepp om den forskningsmässiga kontexten till forskningsprojektets frågor om romers och resandes historiska platser och hur dessa kan uppmärksammas, kommer detta kapitel att ha ett vidgat sökfält. Översikten tar sin början i det större forskningsfält som rör romer som objekt för historierepresentation, och ställer därpå forskning om institutionell kulturarvshantering av romer bredvid dessa. Det avslutande avsnittet rör forskning om romers historia där en plats- och landskapsdimension finns närvarande. Denna översikt, som närmast har formen av en kommenterad bibliografi, gör inte anspråk på att vara heltäckande men avser att ta upp de viktigaste bidragen inom ett växande fält.¹ Som inledning presenteras de svenska bidrag som har behandlat representation av romsk historia och romskt kulturarv.

Denna text, som framförallt tar upp internationell forskning, använder termen 'romer' som en översättning av engelskans 'roma' – ett internationellt paraplybegrepp som både används i samtida forskning, av romska

1. Detta avsnitt är en kommenterad bibliografi över internationell forskning om romers och resandes platser och bygger till stora delar på forskningsprojekts arkiv som upprättats under åren 2012–2014.

intresseorganisationer och inom EU-organisationer. När texten hänvisar till olika nationella romska grupper används respektive term parallellt med 'romer' för att öka läsbarheten, men utan att för den sakens skull förbise att 'roma' omfattar flera romska grupper med varierande identitet och i olika nationella sammanhang. Endast när svenska förhållanden tas upp används 'romer och resande' som term.

SVENSK FORSKNINGSKONTEXT

Forskning om romer och resande i Sverige sammanfattades år 2009 av Laura Palosuo i en forskningsöversikt från Centrum för Multietnisk forskning vid Uppsala universitet: *En inventering av forskningen om romer i Sverige*. I översikten konstateras att ”den vetenskapliga forskningen om romer i Sverige är mycket eftersatt (se t.ex. Rodell Olgaç 2006, s. 16). Det råder en brist på forskning, och då framför allt ny forskning, inom de flesta områden som berör romer: historia, kultur, språk samt forskning såsom diskriminering, undervisning etc.” (Palosuo 2009, s. 1). Palosuos översikt tar upp forskning om både historiska och samtidsknutna sammanhang. Aktuella historiska studier från majoritetssamhällets perspektiv som lyfts fram är bland andra Norma Montesino Parras avhandling *Zigenarfrågan. Intervention och romantik* (2002) och Panu Pulmas avhandling *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta [Stängda dörrar. Romanipolitik i Norden från 1500-talet till EU-tid]*² (2006).

År 2010 kom den statliga offentliga utredningen *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (SOU 2010:55, Delegationen för romska frågor 2010). Utredningen sammanfattar situationen för den romska minoriteten i Sverige vad gäller boende, utbildning, arbete, hälsa, språk och kultur utifrån ett rättighetsperspektiv. Den visar att romer fortfarande är marginaliserade och exkluderade på flera områden i samhället, och presenterar en strategi för att åstadkomma en förändring. *Romers rätt* innehåller även en sam-

2. Översättning av författaren.

manfattning över antiziganismens historia i Sverige samt en översikt av vad som är känt om romers historia i Sverige.

Ett avsnitt i *Romers rätt* handlar om romskt kulturarv. Här står att ”det romska kulturarvet är i mycket liten utsträckning bevarat och tillvarataget, det är svårt att finna och av olika skäl mycket begränsat” (SOU 2010:55, s. 483). Detta förklaras som ett resultat av den historiska diskriminering och påtvingade nomadism som romer fått utstå men även av att ingen statlig instans har ansvar för att dokumentera och bevara det romska kulturarvet. Avsnittet om romskt kulturarv bygger på en enkätundersökning som gått ut till svenska kulturinstitutioner och som redovisas i ett underlag till SOU vilken utförts av Mirella Milia (2008), Romskt kulturcentrum i Stockholm.

Under de senaste åren har majoritetssamhällets historiska förtryck och diskriminering av romer och resande blivit en aktuell massmedial och politisk fråga. Även forskning om romer och resandes historia i Sverige har riktats mot den repressiva politiken gentemot den romska minoriteten (Selling 2014). Hit kan föras tidigare nämnda Norma Montesino Parra (2002) vars avhandling vid Socialhögskolan vid Lunds universitet, *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*, är en historisk analys av den svenska statens relation till den romska minoriteten. Fokus ligger på de assimileringssåtgärder som utfördes under 1950–70-talen och som då sammanfattades i begreppet ”zigenarfrågan”. Ett annat exempel är Martin Ericssons pågående avhandlingsarbete i historia som rör den statliga politiken gentemot resande, det vill säga det som kallades ”tattarfrågan”, under åren 1880–1950. En del av Martin Ericssons forskningsresultat går att ta del av i ett underlag till Vitboken: *Svenska kommuners utestängningsstrategier mot ”tattare” 1880–1924* (2012). Även Miika Tervonen (2010) har behandlat politiken mot romer i Finland och Sverige i historiskt perspektiv.

Jan Selling (2014, s. 12) påpekar att trots att det gjorts flera studier om den svenska statliga politiken gentemot romer och resande, så har den pågående uppgörelsen med antiziganismens ännu inte etablerats som ett eget forskningsfält i Sverige. Selling bidrar med en studie av den svenska antiziganismen som diskursiv formation i den nyss utgivna *Svensk anti-*

ziganism. Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar (2014).

En del av de senaste årens forskning har haft som syfte att uppmärksamma statens och majoritetssamhällets historiska diskriminering mot romer och resande. Efter *Romers rätt* har, på uppdrag av regeringen, även sammanställts en Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet: *Den mörka och okända historien* (2014). Svenska kyrkans förhållande till romer och resande under första hälften av 1900-talet har nyligen behandlats i en rapport av Ida Ohlsson Al Fakir (2013).

FRAMSTÄLLNINGAR AV ROMER OCH RESANDE INOM HISTORIEREPRESENTATION

Detta avsnitt tar upp forskning som anlägger granskande perspektiv på historierepresentation av romer och resande. Historierepresentation av romer utgör ett etablerat och växande forskningsområde i framför allt antropologisk och sociologisk forskning, men även inom Romani Studies. Under 2000-talet har det skrivits mycket om hur romer relaterar till sitt förflutna (Stewart 2004). Här tas sådan forskning upp som behandlar och analyserar minnes- och minnespolitiska aspekter i form av kulturarvsaktiviteter. Den forskning som tar upp porträtteringar och representationer av romer och resande i skönlitteratur, musik och fotografi genom historien har däremot lämnats åt sidan. Som regel har forskningsbidragen ordnats kronologiskt.

Lucassen, Leo (1998). "A Blind Spot. Migratory and Travelling Groups in Western European Historiography", i Lucassen, Leo, Willems, Wim & Cottaar, Annemarie, Gypsies and Other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach. Basingstoke: Macmillan, s. 135–152

Författarna till *Gypsies and Other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach* anlägger ett socialhistoriskt perspektiv på romsk historia. Lucassen menar att i västerländsk historieskrivning utgör "travelling groups" en blind fläck och dessa grupper historia sätts ofta i en kontext av fattigdom, lösdriveri, kriminalitet, marginalitet, eller ses som en udda språklig

företeelse³. I texten undersöker Lucassen hur negativa bilder av ”travelling groups” har kommit till uttryck inom europeisk historieskrivning och hur dessa kan förklaras.

Lucassen menar att svaret på ett sätt är enkel. De negativa bilderna skapas eftersom Travellers över huvud taget behandlas endast inom sammanhang där fattigdom, kriminalitet och liknande tas upp. Han pekar på att avsaknaden av andra motberättelser skapar endimensionella bilder av romers och resandes historia.

Gay y Blasco, Paloma (2001). " 'We Don't Know Our Descent', How the Gitanos of Jarana Manage the Past", The Journal of the Royal Anthropological Institute, 7(4), s. 631–647

I en artikel från 2001 menar Gay y Blasco att tidigare forskning vid den tidpunkten ofta slog fast att romer varken var intresserade av eller hade kunskap om sin historia (Stewart 1997). Frågor om socialt och kollektivt minne hade då inte fått något större utrymme i antropologisk forskning trots att studiet av kollektiva identiteter spelat en stor roll i sådan forskning. Gay y Blasco menar att forskningen (ex.vis Gay y Blasco 1999, Lucassen, Willems & Cottar 1998, Okely 1983, Stewart 1997 m. fl.) i sina försök att undvika förutbestämda västerländska idéer om minnets betydelse för skapandet av identiteter resulterat i att romers förhållande till sin historia förblivit utforskat. I artikeln argumenterar Gay y Blasco för att förståelsen av det sätt som romer hanterar sin historia, kan vara avgörande för att förstå hur de överlever som minoritet.

Artikeln undersöker hur den romska befolkningen i Jarana, Madrid hanterar sitt förflutna, genom berättelser, sorgeprocesser och personliga hågkomster. Tvärt emot vad som brukar antas i forskning och generellt, kommer Gay y Blasco fram till att det förflutna har en mycket central plats i skapandet av identitet och samhälle för den romska befolkningen i Jarana.

3. Med termen ”travelling groups” syftar forskarna till att se romer i ett större socialhistoriskt sammanhang då det historiskt funnits olika rörliga grupper med liknande levnadsförhållanden och försörjningssätt.

En intressant del av studien handlar om betydelsen av det kollektiva förflutna. Under intervjuerna med romerna i Jarana gör de sällan individuella och kollektiva minnen till en gemensam sak. Gay y Blasco menar att det sätt som romerna i Jarana ser på sitt förflutna står i kontrast till den betydelse som bilder av det förflutna spelar i Europa, där det kollektiva förflutna fungerar som ett grundläggande fundament för gruppers gemenskap och identitet. En förklaring till detta är att romer saknar en institutionaliserad kontext där minne, myter och legender kan bevaras och repeteras. Gay y Blasco noterar att när romerna i Jarana talar om den gemensamma historien görs det utifrån begreppet "the life of before", en idé om det förflutna som en "a-historical, changeless period of unknown duration [...] the Gitanos lived in the countryside, moving from village to village". "The life of before" beskrivs som en svår och fattig tid då de tvingades stjäla från icke-romer och hamnade i konflikter med ordningsmakten. Gay y Blasco noterar även att perioden vid mitten av 1900-talet, då många romer i Madrid i högre utsträckning blev bofasta och urbana, inte ingår i berättelsen om "the life before". Utvecklingen och övergången från "the life of before" och nutid är sällan beskriven.⁴

Stewart, Michael (2004). "Remembering Without Commemoration. The Mnemonics and the Politics of Holocaust Memories among European Roma", The Journal of the Royal Anthropological Institute, 10(3), s. 561–582

Michael Stewart (2004) utgår från Gay y Blascos i sin artikel "Remembering Without Commemoration. The Mnemonics and the Politics of Holocaust Memories among European Roma", och visar hur en "psychologically nuanced understanding of the workings of 'memory' can contribute significantly to the analysis of social practice".

Marsh, Adrian Richard Nathaneal (2008). "No Promised Land". History, Historiography and the Origins of the Gypsies. PhD thesis, University of Greenwich

4. Se också kapitel 8 denna volym.

Marsh påminner om att det fram tills nyligen saknats studier om romers historia inom Romani Studies:

The notions that practitioners of history writing have attempted to address, particularly as a result of the challenges from post-modernism, postcolonial theories and subaltern studies that challenge the legitimization of a conceptual framework for professional historical enquiry itself, have been almost absent from many of the recent works engaged with Romani history (Marsh 2008, s. 30).

Avhandlingen ”*No Promised Land*”. *History, Historiography and the Origins of the Gypsies* är en historiografisk undersökning över hur historia sammankopplas med romsk identitet och etnicitet. Marsh argumenterar för vikten av historisk forskning om romer utanför Europa, för att motverka den ofta rådande föreställningen att Europa är utgångspunkten för diskussioner om romsk identitet och politisk mobilisering. Genom att undersöka forskning av författare inom den romska minoriteten, särskilt forskare från Turkiet, bidrar avhandlingen till att utmana det traditionella europeiska eller orientaliska perspektiv som funnits i tidigare forskning om romsk historiografi.

Stewart, Michael (2011). ”Anti-Romany Racisms. History and Memory”, i Stewart, Michael & Rövid, Márton (red.). **Multidisciplinary Approaches to Romany Studies**, Budapest: Central European University Press

I artikeln ”Anti-Romany Racisms. History and Memory” skriver Michael Stewart (2011) om kampen för erkännandet av den romska förintelsen och för ekonomisk och moralisk upprättelse.

Reading, Anna Marie (2012). ”The European Roma. An Unsettled Right to Memory”, i Lee, Philip J. & Thomas, Pradip (red.). **Public Memory, Public Media and the Politics of Justice**. Basingstoke: Palgrave Macmillan

Anna Marie Readings forskning handlar om konstruktioner av kollektivt minne i diskurser inom nya medier. Readings bidrag handlar om förmed-

lingen av minnen av slaveri för romer i Östeuropa med syfte att pluralisera en ”largely western European construction of Europe”.

I artikeln tar hon upp kollektivt minne i relation till romer som två diskurser: en handlar om ”romer som tjuvar” vilket fungerar som ett uttalande av de historiska övergrepp som romer varit utsatta för; en annan diskurs handlar om ”romer som nomader”, en konstruktion som både ignorerar det faktum att romer varit bofasta på vissa platser i hundratals år och även att nomadism varit påtvingad eller är ett resultat av diskriminering och våld. Hon pekar på hur ständigt dominerande diskurser om romer leder till att verkliga frågor om skuld i relation till slaveri och folk-mord blir undanträngda. I detta sammanhang är det särskilt intressant att Reading även pekar på en ytterligare kvardröjande diskurs om romer, en diskurs som kretsar kring att romer saknar ”any need or interest in history or memory of their own culture because it is not written down” (s. 130).

Macdonald, Sharon (2013). Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today. Abingdon: Routledge

I sin bok *Memorylands* (2013) bidrar Sharon Macdonald till förståelsen av interaktionen mellan historia, minne och kulturarv i Europa. Ett avsnitt som handlar om sökandet efter ”tysta” minnen och historier tar upp romer. Macdonald gör här en delvis annan tolkning än Reading, ovan, i det att hon lyfter fram romers interna minnesstrategier som ett ”continuous present”. Hon lyfter fram att romer saknar institutionaliserade former för bevarande av kollektiva minnen vilket hon förklarar som att ”Roma past presencing is dissimilar to that of the European memory complex [...] because of the alternative way that they conceptualize the relationship between past, present and identity (ibid., s. 67)”.

FORSKNING OM ROMER OCH KULTURARVSVERKSAMHET

Forskning om offentliga kulturarvsaktiviteter rörande romer och resandes historia är mycket begränsad. Holmberg & Bohlin (u.u.) konstaterar:

If it is an understatement to say that the Roma are poorly represented within the heritage sector in general, it is obvious that there are even fewer scholarly attempts that have been directed towards critical analysis of what happens when Roma history is represented within the official heritage sector.

Den forskning om institutionaliserade former av kulturarvshantering som trots allt existerar behandlar nästan uteslutande representationer av romer i museiutställningar. Under senare tid har forskningen om romer mer klätts i kulturarvsterminologi, och ett par bidrag har kopplat samman historia, platser och generella kulturarvspraktiker. Nedan följer en genomgång av de viktigaste bidragen. Sökningar har utförts framförallt utifrån med nyckelorden *heritage, representation, museum, cultural history*.

Third Text, 22(3) (2008). Tema: *PICTURING 'GYPSIES': Interdisciplinary Approaches to Roma Representation*

”Picturing gypsies” är ett temanummer av tidskriften *Third Text* om olika representationer av romer och resande i Europa idag. I olika nationella kontexter och utifrån olika disciplinära ingångar undersöker tolv forskare representationer av romer och resande i litteratur, film, fotografi och i museiutställningar. Artiklarna bidrar med exempel på hur representationer visserligen tar sig olika visuella uttryck, men där de dominerande föreställningarna om romer som förmedlas ofta är desamma, oberoende av sammanhang. Temanumret visar de olika dominerande formerna för hur romer representeras, de handlar om ett samtidigt exotiserande och nedvärderande framställningar, där berättelserna är baserade på tre huvudsakliga symboler: *nomadism, fattigdom* och *den romska kvinnans sexualitet*.

Artiklarna berör skilda sociala och kulturella fenomen som på olika sätt analyserar förhållandet mellan representation, avsändare och effekt, ett perspektiv som är centralt om man vill förstå och förändra den historiska och pågående marginaliseringen och förtrycket av romer i Europa (Gay y Blasco 2008). Nedan ges några av temanumrets artiklar en fördjupad behandling: Huub van Baars ”The Way Out of Amnesia, Europeanisa-

tion and the Recognition of the Roma's Past and Present", Iulia Hasdeus "Imagining the Gypsy Woman. Representations of Roma in Romanian Museum" och Peter Vermeersch "Exhibiting Multiculturalism. Politicised Representations of the Roma in Poland".

I artikeln "The Way Out of Amnesia? Europeanisation and the Recognition of the Roma's Past and Present" tar van Baar upp det romska minneslandskapet (*memory landscape*) som ständigt är centralt i den pågående politiska debatten om romers identitet och rättigheter i Europa idag. Med avstamp i Katie Trumpeners uttalande 1992 om romer "som 'ett folk utan historia' i berättelsen om väst" frågar sig Huub van Baar om romer även är "'a people without history' in the memory landscape of the west, in particular the 'memoryscape' of the Holocaust in Europe". Artikeln utgår från två tjeckiska exempel: platserna för de forna koncentrationslägren, så kallade "Gypsy camps", i Lety och Hodonín där det idag finns en grisfarm respektive en semesteranläggning. Det enda som minner om platsernas betydelse för den romska historien är två mindre monument gjorda av romska konstnärer.

Utifrån Lety och Hodonín undersöker van Baar den politiska debatten kring romsk minnespolitik, både på nationell och europeisk nivå. I Tjeckien har romska aktivister gjort försök att föra fram romsk historia som utmanar dominerande berättelser om Förintelsen. Dessa försök har motarbetats av framför allt högerpopulistiska partier som både ifrågasätter platsernas funktion som koncentrationsläger och förnekar romer någon rätt till minnesmonument på platserna. Inom EU finns uttalade mål för hur hågkomsten av Förintelsen ska bidra till social, ekonomisk och politisk integration i Europa. van Baar pekar även på hur det skett en "europeisering" i representationer av romer och hur EU talar om romer som en "europeisk minoritet". Å ena sidan har detta lett till att de romska frågorna vad gäller historierepresentation har fått ett ökat inflytande. Å andra sidan leder det till en homogenisering som riskerar att medföra stereotypa representationer av romer som överskuggar de historiska skeenden som lett fram till den exkludering av romer som finns idag (van Baar 2008).

van Baar har även publicerat ytterligare artiklar rörande hågkomsten

av den romska förintelsen (van Baar 2010a, 2010b), och frågan om europeiseringen av romers historia är ämnet också för van Baars avhandling: *The European Roma. Minority Representation, Memory, and the Limits of Transnational Governmentality* (van Baar 2011a). De två andra av temanumrets artiklar som här ska tas upp har båda ett mer avgränsat material; de behandlar institutionaliserade representationer av romers kulturarv inom museer, nämligen i Rumänien respektive i Polen.

I den första artikeln, "Imagining the Gypsy Woman. Representations of Roma in Romanian Museum", undersöker Iulia Hasdeu hur bilden av 'den andre' tar form i dagens Rumänien och vilka politiska konsekvenser det får. Hasdeu analyserar hur den romska kulturen representeras på The Museum of the Romanian Peasant i Bukarest, landets mest framstående etnografiska museum. Där pågick under 2002 och 2003 en större utställning som handlade om Rumäniens bönder, och i samband med den anordnades en marknad med så kallat "traditionellt" romskt hantverk. Utställningen visade vissa romska föremål, framför allt kvinnokläder som kjolar och färgade blusar, vilka också användes till utlåning och så kallad "cross-dressing" under karneval-liknande stämning. Hasdeu menar att den framträdande roll som kvinnokläder här spelar (i både utställningen och under marknaden) kan spegla hur tätt sammantvinnad föreställningen om 'kvinna' är med föreställningen om 'rom'. Hasdeu menar att det romska, och speciellt den romska kvinnan, tillåts att bli en fantasi om 'den andra' just genom att kvinnokläderna lånas ut till utklädnad. Den kvinnliga kroppen, speciellt iklädd den romska kjolen, utgör en kärna i de stereotypa föreställningar som icke-romer har om romer: "the cultural use of the body in the context of dislocation appears to utilise to perfection the means offered by the system of Rom meanings translated into a pure objective: that of domination" (Hasdeu 2008, s. 357).

I den andra artikeln i temanumret, "Exhibiting Multiculturalism. Politicised Representations of the Roma in Poland" visar Vermeersch hur romer representeras i en utställning på museet i Tårnow. Artikeln utgör ett viktigt bidrag i studiet av romsk representation i officiella kulturarvs-sammanhang. Genom att studera hur romer representeras i denna utställ-

ning visar Vermeersch hur reproduktionen av stereotypa föreställningar baseras på endast två berättelsemodeller: antingen porträtteras romer på ett romantiserande sätt (som en distinkt grupp som lever ett nomadiskt liv och delar ett gemensamt ursprung) eller så riktas berättelsefokus till diskriminering och exkludering. Vermeersch diskuterar kritiskt hur en sådan förenklad representation, baserad på myt eller trauma, tenderar att förstärka bilden av romer som offer. I detta sammanhang kan det understrykas med att berättelsernas förenkling resulterar i en representation som helt saknar historisk och rumslig förankring.

Stewart, Michael & Rövid, Márton (red.) (2011). Multi-Disciplinary Approaches to Romany Studies. Budapest: Central European University Press

Boken är en antologi från vilken här endast van Baars (2011b) artikel ”From ’Time-Banditry’ to the Challenge of Established Historiographies. Romany Contributions to Old and New Images of the Holocaust” ska behandlas.

I artikeln, som återfinns i bokens avdelning ”Anti-Romany Racisms. History and Memory”, menar van Baar att en hel del tidigare forskning har utgått från att romer och romsk kultur helt saknar kollektivt minne (jfr Reading ovan). van Baar ger en översikt över förklaringarna till detta: det sägs vara en strategi för den egna gruppens överlevnad (Fonesca 1995, Clendinnen 1999). Det har dock setts som en övernationell institutionell och strukturell utträngning av den romska minoritetens kultur, historia och minne i Europa (Trumpener 1992). van Baar menar här, liksom i ovan nämnda artiklar som placerats under avsnittet historierepresentation, att det finns flera exempel som visar att detta är seglivade föreställningar som inte stämmer.

I denna artikel hämtar van Baar exempel från den ökade aktiviteten bland romska grupper vad gäller hågkomsten av den romska förintelsen. Han menar att minnesplatsen vid Auschwitz är ett historiskt unikt exempel på romsk självrepresentation.

Med utgångspunkt i debatten bland romska grupper som utspelade sig i samband med utställningen över nazismens övergrepp av ”Sinti and Roma” i museet The Polish State Museum Auschwitz-Birkenau, visar van Baar hur detta har synliggjort olika ståndpunkter i relation till hur den

romska förintelsen bör representeras. van Baar menar att denna debatt är bevis för att romers historia är föremål för en rad interna minnesprocesser:

Though the current promotion of a 'pan-European Roma problem of integration' seriously risks reinforcing persistent stereotypical Roma representations (van Baar 2008), current Romany activism and networking as well as recent scholarship on the Roma illustrate that Romany memorial practices and discourses are far from absent. (van Baar 2011b, s. 116)

Det behövs fler kritiska tolkningar av romsk självrepresentation, menar van Baar. Utställningen som den ser ut idag, ger intryck av att romer är ett homogent folk vars lidande och förtryck började i samband med andra världskriget. Det är en missvisande bild. I själva verket är den romska historien mycket diversifierad och ser olika ut för olika romska grupper i olika nationella och lokala sammanhang.

van Baar har i ytterligare ett par artiklar behandlat den romska utställningen på the Polish State Museum Auschwitz-Birkenau, frågan om romsk minnespolitik och hågkomsten av den romska förintelsen (van Baar 2010b; van Baar 2010a, 2011a).

Ruethers, Monica (2013). "Jewish Spaces and Gypsy Spaces in the Cultural Topographies of a New Europe Heritage Re-Enactment as Political Folklore", European Review of History, 20(4) (2013), s. 671–695

I denna artikel jämför Ruethers två fall i en längre process av kulturarvisering som utspelat sig i relation till minoritetsgruppers historia. Det första exemplet är den välkända judiska kulturfestivalen i den polska staden Krakow och det andra är den romska pilgrimsfärden till Saintes-Maries-de-la-Mer i södra Frankrike. Ruethers analyserar de berättelser om historia och kulturarv som tar form på dessa platser genom att använda begreppen "Jewish spaces" och "Gypsy spaces".

"Jewish spaces" är ett fenomen som först uppmärksammades under 1990-talet av sociologen Diana Pinto för att beskriva hur judiskt kulturarv återskapades i europeiska städer som Prag, Budapest och Berlin. Begreppet

hänsyftar till de former av tematiserade miljöer som initierats av icke-judar, ofta lokaliserade till historiskt judiska kvarter. Under 1990-talet renoverades de judiska kvarteren i Krakow och blev föremål för en kommersialisering där tema-kaféer, bokaffärer och synagogor blev populära turistmål. Under 2000-talet började polska judar delta i den judiska kulturfestivalen i Krakow. Festivalen har idag blivit en plats för polsk-judisk historia där minne, kultur och identitet både uppmärksammas och omförhandlas.

Pilgrimsfärden i Saintes-Maries-de-la-Mer har katolskt ursprung, men under 1930-talet omtolkades den som en så kallad "Gypsy pilgrimage". Idag är pilgrimsfärden ett populärt turistmål som även omfattar en flera dagar lång festival med musik och dans. Ruethers tolkar attraktionskraften kring Saintes-Maries-de-la-Mer som en del i den ännu pågående romantiseringen av romer. Pilgrimsfärden blir till en scen där romer kan spela "den romska rollen" i ett socialt accepterat sammanhang. Den romska pilgrimsfärden blir även del i en större berättelse om Europas kulturarv, där romer är den exotiska "European Other", och kustregionerna vid Medelhavet i t.ex. Spanien är gränsland där Europa möter det okända orienten.

Festivalen i Saintes-Maries-de-la-Mer och i de judiska kvarteren i Krakow har flera likheter. Ruethers menar att man kan tala om "Gypsy spaces" på samma sätt som "Jewish spaces", och att det går att tolka dem som "kulturella uppträdanden" (*cultural performances*), skådeplatser där minoritetens historia och kultur ageras genom musik, ritualer och tema-kaféer. Saintes-Maries-de-la-Mer och Krakow blir till gränsland där andra delar av befolkningen möter den "exotiska minoriteten".

I det "nya Europa" är historia och kulturarv viktiga delar i skapandet av ett öppet, mångkulturellt Europa där ett kollektivt förflutet utgör delar i en gemensam framtid med gemensamma värden. Festivalen i Saintes-Maries-de-la-Mer är ett exempel på hur romers kulturarv framställs i positiva bilder och används i den pågående europeiska integrationsprocessen. Ruethers påpekar: "However, just like all past romantic clichés of Gypsies, this positive cliché has a negative side: Gypsies are once again accorded the non-European and pre-modern traits of poverty, illiteracy and, above all, nomadism."

FORSKNING OM ROMERS OCH RESANDES PLATSBASERADE HISTORIA

Inom forskningsfältet Romani Studies har de flesta aspekter av romers levnadsförhållanden behandlats, men som ovan nämnts har romers historia blivit föremål för forskning endast under senare decennier. Detta avsnitt behandlar forskning som särskilt har beaktat och tagit sig an frågor kring hur romer har bott, var de har vistats, hur de har vistats och hur de har förflyttat sig – det som här sammanfattas som en platsbaserad historia. Nyckelord i denna litteratur är bland annat *history, geography, mobility, sedentary, place, routes, dwelling*. Det är tydligt att romers platsbaserade historia hittills har fått ytterst fragmentarisk behandling med avseende på hur kunskapen är fördelad över tid och rum. De här presenterade forskningsbidragen understryker emellertid vart och ett behovet av en genomgripande behandling av romers historiska platser. Också här har forskningsbidragen placerats i kronologisk ordning.

Sibley, David (1981). Outsiders in Urban Societies. Oxford: Blackwell

David Sibleys bok *Outsiders in Urban Societies* avsåg när den publicerades 1981 att bidra med ett geografiskt perspektiv på romers hushållning och sociala organisering: ”Drawing on personal experience of gypsy communities, the author examines the economy and social organisation of British travellers and sets them in the geographical and historical context of urban Europe.” Sibley fokuserar här på romer och andra marginaliserade grupper i en urban kontext: ”[...] because it is in the city that conflict is most acute and where the presence of non-conforming minority is most likely to be a political issue. (Sibley 1981, s. viii)

I kapitlet ”The urban association” tar Sibley upp romska historiska boplatser för romer i London och andra större städer i Storbritannien. Sibley menar att det är rimligt att anta att romer blev urbana samtidigt som urbaniseringen startade i det övriga samhället vid mitten av 1800-talet, men att det är svårt att säkert veta på grund av att det finns så få dokumenterade uppgifter (Sibley 1981, s. 78). Genom att tolka en brittisk bok om

invandring och arbetskraft under slutet av 1800 drar Sibley slutsatsen att "gypsies were resident in London both permanently and on seasonal basis; that they lived in wagons, tents or houses; and that they occupied land and houses both on the urban periphery and near the centre of the city" (jfr kapitlet om svenska romer i Göteborg, s. 28–77). Från slutet av 1800-talet till början av 1900-talet fanns i centrala London och dess utkanter flera kända "stopping places" som namnges och beskrivs i ett av bokens kapitel.

Som källmaterial använder Sibley samtida skildringar i skön- och facklitteratur från framför allt slutet av 1800-talet. Förutom att bidra med beskrivningar av "stopping places" verkar dessa författare associera och para ihop "gypsies" med "the poorest residential areas" (Sibley 1981, s. 79–78). Vid en analys av romska lägerplatser i relation till Londons sociala geografi under 1800-talet blir mönstret tydligt: ofta var de belägna i områden förknippade med fattigdom, kriminalitet, låg grad av kontroll eller på mark som "blivit över". Sibley reflekterar dock över svårigheterna att veta om dessa samtida skildringar av London verkligen rör romer eftersom författarna ofta använder mycket svepande lydelse såsom "people like gypsies".

Urban Anthropology (1982). *Special issue: Urban Gypsies*, 11(3–4), New York Plenum

Tidskriften *Urban Anthropology* utkom år 1982 med ett temanummer om "Urban Gypsies". Sett utifrån dagens forskningsläge kan den inte räknas som aktuell, men dess innehåll är ändå unikt, dels i att det helt och hållet är ägnat åt romer i urban kontext, dels att det tar upp förhållanden i flera länder såsom Frankrike, England och Nordamerika. Nedan behandlas temanumrets inledning och en av artiklarna.

I inledningen konstaterar redaktören Matt Salo att romer bott i städer i Nordamerika åtminstone sedan 1860-talet. Han drar upp en rad förhållanden som komplicerar forskning om romer. Det går inte att klassificera romer som antingen urbana eller rurala. Teorier om urban migration går inte att applicera på romer. Romers rörelsemönster och levnadssätt är anorlunda, exempelvis eftersom det är svårt att tala om "a home base". Salo

talat i stället om ”a sequence of home bases” där hemmet flyttas från stad till stad och plats till plats.

Bidragen i temanumret har ett gemensamt fokus på relationerna mellan romer och icke-romer. De olika städerna är endast en scen där relationerna mellan deltagarna ta form. Salo jämför två av artikelbidragen:

Here the suburbs of Paris form the backdrop, but the strategies remain the same. In this case it is the Gypsy men who go out among the non-Gypsies to earn a living for their families [...] For these dramas to take place any physical setting would suffice, only the actors need to be present. (Salo 1982, s. 269)

Artikeln ”Romnichel Economic and Social Organization in Urban New England, 1850–1930” (Salo & Salo 1982) handlar om hur romer i USA under slutet av 1800-talet anpassade sig till en snabbt framväxande modernisering i urbana miljöer i östra Nordamerika. Den ökande efterfrågan av hästar vid den här tiden gjorde att romer kunde expandera en existerande men begränsad hästhandel till en mer omfattande affärsverksamhet som centrerades kring stall-områden i städer i New England som Boston, Hartford och Providence. Romer som livnärde sig genom hästhandeln och kunde bygga upp stallar blev i högre utsträckning bofasta (Salo & Salo 1982).

När romer först migrerade till Nordamerika under mitten av 1800-talet levde de som nomader, men sökte sig ofta till samhällen och städer där det fanns större möjligheter till handel. I Rhode Island, Massachusetts och New Jersey samarbetade romer genom att köpa kluster av sammankopplade tomtlotter där mer bofasta romer bodde tillsammans med familjer på genomresa som sov i vagnar och tält. Under sommarmånaderna reste man till olika platser i större utsträckning och kunde då slå läger på tomma tomter i städer och på landsbygden längs vägar eller på åkrar (Salo & Salo 1982).

Okely, Judith (1983). The Traveller-Gypsies. Cambridge: Cambridge U.P.

Boken *The Traveller-Gypsies* av Judith Okely, utgiven under tidigt 1980-tal, är känd som ett av de första exemplen på antropologisk forskning som

anlade ett ”inifrånperspektiv” på romer. Okelys forskning handlar inte i synnerhet om bostäder men boken presenterar en rad iakttagelser om romers historiska boendeformer i Storbritannien. Bland annat beskriver Okely hur romer haft ett säsongsbundet rörelsemönster som innebar flyttning till landsbygdsområden under sommarhalvåret. Detta förklaras vara ett resultat av ökad efterfrågan på arbetskraft inom jordbruk, men även helt enkelt på grund av att klimatet gjorde det mer gynnsamt att leva där under sommaren (Okely 1983, s. 125).

Mayall, David (1988). Gypsy-Travellers in Nineteenth-Century Society. Cambridge: Cambridge U.P.

Historikern David Mayall skriver i boken *Gypsy-Travellers in Nineteenth-Century Society* om romernas (dvs. ”gypsy-travellers”) sociala, kulturella och ekonomiska situation i 1800-talets Storbritannien.

I ett avsnitt kallat ”Metropolitan Gypsies” beskrivs flera platser i London som användes som lägerplats av romer under 1800-talet. Enligt Mayalls redogörelse var de allt annat än tilltalande:

The Gypsies pitched their tents and halted their vans in areas of transition, on brickfields and on waste ground, on sites of intended buildings and where buildings had been pulled down. They encamped in the midst of ruins, chaos and filth, and many of their camps were in such depressed areas that they were said to be satisfied to put up their tents ”where a Londoner would only accommodate his pig or his dog”. (Mayall 1988, s. 35)

Under kapitlet ”Nomadism” beskriver Mayall hur romernas ambulerande tillvaro i Storbritannien i själva verket var säsongsb beroende och att romer i stor utsträckning levde i hus och lägenheter under vinterhalvåret. När vintern kom sökte de sig till större städer och samhällen, speciellt till London dit romer migrerade från landets mellersta regioner. Standarden på boendet under vintern kunde variera och ofta fick man helt enkelt hyra vad som gick att få. Mayall refererar till en samtida författare vid den

här tiden som beskrivit dessa vinterboenden som lokaliserade i så kallade "low localities in our large towns" (Mayall 1988, s. 18). Mayall menar här att romers rörelsemönster varken kan ses som noggrant planerade eller kaotiskt oregelbundna, och att detta hade flera orsaker:

Circuits were followed and certain districts were regularly visited, with the exact route and length of stay in any area dependent on the nature of the relationship between the Gypsies and the local community as expressed in terms of the success of the hawking ventures, the response of the police, local authority officials and local residents, the condition of camping ground, and the desire for change. (Mayall 1988, s. 18–19)

Med hänvisning till flera samtida författare som vid den här tiden uppmärksammade att det började uppstå "colonies of Gypsies" där romer bodde i hus i speciella kvarter eller byar (en författare menar till och med att sådana ska ha funnits flera sådana byar i södra England), menar Mayall att det i viss mån går att tala om en ökad grad av bofasthet bland romer i Storbritannien under 1800-talets slut (Mayall 1988, s. 18–20).

Mayall poängterar dock att den största delen av romerna i Storbritannien vid den här tiden fortfarande var kringresande. En trend vid 1800-talets slut, menar Mayall, är ändå att romer reste under kortare tid på året och även över ett mer begränsat geografiskt område. Samtidigt växte det upp mer permanenta platser för läger i utkanterna av större städer. Denna trend förklarar Mayall som delvis ett resultat av den då pågående urbaniseringen i övrigt, men även som ett resultat av de under slutet av 1800-talet framväxande "enclosure movements" som stängde tillträdet till stora arealer mark som tidigare varit gemensam, de s.k. allmänningarna. Även den statliga och polisiära kontrollen av rörliga grupper ökade, speciellt på landsbygden. Resultatet av dessa åtgärder blev att romer allt mer tvingades in i städerna där de antingen slog läger eller hyrde rum i någon källare i städernas slumområden (Mayall 1988, s. 19–21).

Boendet för romer skedde vanligtvis i tält eller täckta vagnar, men det kunde även förekomma att det fanns möjlighet till sovplats i en bon-

des lada. Tältens utförande kunde variera från enkla konstruktioner med pinnar som höll upp tältduken till större kupolformade. Inte förrän vid 1800-talets mitt började man bo i större vagnar och även dessa kunde variera mycket i standard (Mayall 1988, s. 39–41).

David Mayall gör en mer noggrann beskrivning av en lägerplats på landsbygden som användes regelbundet av romer under 1800-talet i New Forest i Hampshire. Skogen var lämplig eftersom den gav skydd, var torr och låg i närheten av vattendrag och lämpliga platser för marknader. Mayall noterar även att det är svårt att veta vilka av platserna i skogsområdet som användes av romer och vilka som användes av andra rörliga grupper (Mayall 1988, 29–34).

Fraser, Angus (1994). The Gypsies. 2. ed. Oxford: Blackwell

Angus Frasers monografi *The Gypsies* innehåller bland annat beskrivningar av historiska boendeformer för romer. Under rubriken ”Landscapes and townscapes” behandlas hur industrialiseringen påverkade romers uppehälle och försörjning under 1800-talet, samt olika typer av boende i Spanien, Ungern och Storbritannien.

Stewart, Michael (1997). The Time of the Gypsies. Boulder, CO: Westview Press

Michael Stewart, etnolog, har i *The Time of the Gypsies* besökt samtida romska bosättningar runt staden Harangos i Ungern. Området rymmer närapå 40 tomter och bebyggdes ursprungligen av Harangos fattiga befolkning under 1930-talet, men överläts efter 1945 till romska grupper. Detta område har fått namnet ”The third class settlement”, ett namn som kommer av klassificeringssystemet av stadens landområden. Stewart skriver att ”the third class settlements” var lokaliserade i utkanten av staden, utanför järnvägsspåren och att de markerade ”the moral boundary of the civilized town” (Stewart 1997, s. 29).

Cottaar, Annemarie (1998). "Dutch Travellers. Dwellings, Origins and Occupations" i Lucassen, Leo, Willems, Wim & Cottaar, Annemarie (1998).

Gypsies and Other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach. *Basingstoke: Macmillan*

Boendets historiska utveckling hos europeiska rörliga grupper i allmänhet och nederländska Travellers i synnerhet, är ämnet för Annemarie Cottaars bidrag. Med hjälp av tidigare forskning om infrastruktur och utbyggnaden av farbara vägar i Europa kommer Cottaar fram till att den första vagnen bör ha introducerats under 1860-talet i Frankrike och England och något senare i Nederländerna och Tyskland. Vagnarna kunde inbördes ha varierande standard och blev senare under 1900-talet allt mer utrustade som bostäder.

Cottaar beskriver även andra typer av boendeformer hos nederländska Travellers. En äldre form av boende (före vagnen) bestod av så kallade ”dog carts”, små vagnar som drogs av hundar och som när de täcktes med duk kunde användas som sovplats. En utveckling av ”dog carts” till ett rymligare boende var den täckta vagnen som i sin grundform användes i jordbruket för varutransport. Under slutet av 1800-talet började ”carts” och små vagnar dyka upp på vägarna i Nederländerna. Dessa hade två hjul med ett underrede ovanpå vilken man placerade ett slags träbarack som användes både som sovplats och som bostad där en familj kunde vistas.

Kabachnik, Peter (2010). "England or Uruguay. The Persistence of Place and the Myth of the Placeless Gypsy". Area 42(2), s. 198–207.

Kabachnik uppmärksammar i denna artikel att tidigare forskning om romer ofta har förbisetts platsens betydelse. I artikeln ”England or Uruguay. The Persistence of Place and the Myth of the Placeless Gypsy” ger han en bred översikt över denna tidigare forskning. Han tar fasta på att trots att inte alla romer är eller har varit nomader, så har alla romer drabbats av den stigmatisering som rör nomaden. Detta är ett skäl för forskningen att återinskriva platsen i romers liv.

Enligt Kabachnik är romer ofta ”depicted as not only not having a place, but not caring about place”. Han refererar till ’the myth of the placeless Gypsy’ och exemplifierar den genom att analysera fyra inflytelserika etnografiska skildringar inom Romani Studies under de senaste 25 åren, dvs hur

forskningen har hanterat ”the relationship Roma have with place”. Många bidrag från geografer inom Romani Studies analyserar hur romer har blivit ’andrefierade’ och marginaliserade, exempelvis har detta studerats i termer av rasism (Holloway 2003; 2004; 2005; 2007; Vanderbeck 2003), och hur romer har betraktats som opassande (Sibley 1981; Kabachnik 2003). Denna forskning, menar Kabachnik, riskerar emellertid att ”inadvertently reinforce the myth of the placeless Gypsy, when not countered with a discussion of the importance of place for Roma”.

Kabachnik menar att ett skäl till att romer ofta framställs som ”out-of-place”, dvs. opassande, beror på att många forskare utan vidare reflexion har använt sig av essentialiserade platsbegreppet: plats blir då något ”bound, having an essence and static, being an element of space and seen as a fixed location”. En annan platsförståelse handlar om att utgå från plats som ”relational, produced and reproduced by human practices” (Curry 1999; Cresswell 2004; Massey 1993; Thrift 1999), och utifrån en sådan förståelse kan ”the myth of the placeless Gypsy” utmanas på allvar.

Zachos, Dimitrios (2011). ”*Sedentary Roma (Gypsies). The Case of Serres (Greece)*”. *Romani Studies*, 21(1), s. 23–56

Artikeln handlar om bofasta romska grupper i prefekturen Serres i Grekland där romer levt som jordbrukare sedan åtminstone slutet av 1800-talet.

I artikeln undersöker Zachos de historiska spåren efter romska samhällen i Serres i Grekland och belyser deras ekonomiska och sociala situation under 1800-talet. De tidigaste uppgifterna om romer i Serres är från 1400-talet, men under andra halvan av 1800-talet skedde en större inflyttning från Rumänien, Bulgarien, Albanien och områden som legat i de östra delarna av det ottomanska riket. De flesta av dessa romska grupper bosatte sig i agrara områden och livnärde sig som jordbrukare.

Med sin studie belyser Zachos en aspekt av romers historia som ofta förbises i mytologiserande berättelser om romer: ”they have been permanently settled since the end of the nineteenth century, rejecting a nomadic way of life, while their (full or partial) inclusion into the economic, political, judicial and educational systems do not fit in with the picture of their

(supposed) "free' nature" (Zachos 2011, s. 45). Genom denna historiska studie kan fallet Serres både belysa nya och hittintills mindre beaktade aspekter av romsk historia, och utmana den befästa historierepresentationen med avseende på romer som ständigt vandrande.

REFERENSER

- Cottaar, Annemarie (1998). "Dutch Travellers: Dwellings, Origins and Occupations", i Lucassen, Leo, Willems, Wim & Cottaar, Annemarie. *Gypsies and Other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach*. Basingstoke: Macmillan, s. 174–189
- Den mörka och okända historien. *Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet* (2014) (Ds 2014:8). Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet. Tillgänglig på Internet: [http://www.regeringen.se/sb/d/18375/a/237061\[20140718\]](http://www.regeringen.se/sb/d/18375/a/237061[20140718])
- Ericsson, Martin (2012). "Svenska kommuners utestängningsstrategier mot 'tattare' 1880–1924". Underlag till Ds 2014:8: (2014) *Den mörka och okända historien. Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet* (Ds 2014:8). Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet. Tillgänglig på Internet: <http://lup.lub.lu.se/record/3125062/file/3125063.docx>
- Fraser, Angus (1994). *The Gypsies*. 2. ed. Oxford: Blackwell
- Gay y Blasco, Paloma (2001). "'We Don't Know Our Descent'. How the Gitanos of Jarana Manage the Past", *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7(4), s. 631–647
- Hasdeu, Iulia (2008). "Imagining the Gypsy Woman. Representations of Roma in Romanian Museum", i *Third text*, 22(3) (2008): Tema: PICTURING 'GYPSIES': Interdisciplinary Approaches to Roma Representation, s. 347–357
- Holmberg, Ingrid Martins & Anna Bohlin (submitted). "On the 'Limes' of Heritage. Handling Roma Subalternism in Official Heritage Practice", i *Theorizing Heritage*, L. Smith, W. Logan & H. Silverman (red.) / IJHS
- Kabachnik, Peter (2010). "England or Uruguay. The Persistence of Place and the Myth of the Placeless Gypsy", *Area*, 42(2), s. 198–207
- Lucassen, Leo, Wim Willems & Annemarie Cottaar (1998). *Gypsies and Other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach*. Basingstoke: Macmillan
- Lucassen, Leo (1998). "A Blind Spot. Migratory and Travelling Groups in Western European Historiography", i Lucassen, Leo, Willems, Wim & Cottaar, Annemarie. *Gypsies and Other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach*. Basingstoke: Macmillan, s. 135–152
- Marsh, Adrian Richard Nathaneal (2008). *"No Promised Land"*. *History, Historiography and the Origins of the Gypsies*. Diss. London: University of Greenwich

- Mayall, David (1988). *Gypsy-Travellers in Nineteenth-Century Society*. Cambridge: Cambridge Univ. Press
- Milia, Mirella (2008) *Efterlyst: det romska kulturarvet. En sammanställning av en enkätundersökning*. Underlag till SOU 2010:55 (2010). *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige. Ett lands behandling av dess romska befolkning är ett lackmustest för det civila samhället och dess demokrati. Betänkande*. Delegationen för romska frågor. Stockholm: Fritze
- Montesino Parra, Norma (2002). *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*. Diss. Lund: Lunds universitet
- Ohlsson Al Fakir, Ida (2013). *Svenska kyrkans förhållande till romer och resande ca 1900–1950*. Uppsala: Svenska kyrkan
- Okely, Judith (1983). *The Traveller-Gypsies*. Cambridge: Cambridge U. P.
- Palosuo, Laura (2009). *En inventering av forskningen om romer i Sverige*. Uppsala: Centre for Multiethnic Research
- Pulma, Panu (2013). *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- Reading, Anna Marie (2012). "The European Roma. An Unsettled Right to Memory", i Lee, Philip J. & Thomas, Pradip. (red.). *Public Memory, Public Media and the Politics of Justice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Rodell Olgaç, Christina (2006). *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola. Från hot till möjlighet*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet
- Ruethers, Monica (2013). "Jewish Spaces and Gypsy Spaces in the Cultural Topographies of a New Europe Heritage Re-Enactment as Political Folklore", *European Review of History*, 20(4) (2013), s. 671–695
- Salo, Matt T. (1982). "Introduction." *Urban Anthropology*, 11(3–4), New York: Plenum, s. 263–272
- Salo, Matt T. & Sheila Salo (1982). "Romnichel Economic and Social Organization in Urban New England, 1850–1930", *Urban Anthropology*, 11(3–4), New York: Plenum, s. 273–314
- Selling, Jan (2013). *Svensk antiziganism. Fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*. Limhamn: Sekel
- Sibley, David (1981). *Outsiders in Urban Societies*. Oxford: Blackwell
- SOU 2010:55 (2010). *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige. Ett lands behandling av dess romska befolkning är ett lackmustest för det civila samhället och dess demokrati: betänkande*. Delegationen för romska frågor. Stockholm: Fritze. Tillgänglig på Internet: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/15/00/25/66e467ad.pdf> [20140715]
- Stewart, Michael (1997). *The Time of the Gypsies*. Boulder: Westview Press
- Stewart, Michael (2004). "Remembering Without Commemoration. The Mnemonics

4. Romer och resande i historierepresentation & Romers och resandes historiska platser

- and the Politics of Holocaust Memories among European Roma”, *Journal of the Royal Anthropological Institute* 10(3), s. 561–582
- Stewart, Michael & Márton Rövid (red.) (2011). *Multidisciplinary Approaches to Romany studies*. Budapest: Central European University Press
- Stewart, Michael (2011). ”The Other Genocide”, i Stewart, Michael & Rövid, Márton (red.). *Multidisciplinary Approaches to Romany Studies*. Budapest: Central European University Press
- Tervonen, Miika (2010). ’Gypsies’, *Travellers’ and Peasants. A Study on Ethnic Boundary Drawing in Finland and Sweden, ca 1860–1925*. Diss. European University Institute: Departement of History and Civilization. Tillgänglig på Internet: <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/15405> [20140715]
- Trumpener, Katie (1992). ”The Time of the Gypsies: A ’People without History’ in the Narratives of the West”. *Critical Inquiry* (18), s. 843–884
- United States Commission for the Preservation of America’s Heritage Abroad (2009). *Roma Historical and Cultural Heritage Sites in Poland*. Survey. Tillgänglig på internet: <http://www.heritageabroad.gov/Reports/tabid/65/LiveTabId/8261/Default.aspx> [20140815]
- van Baar, Huub (2008). ”The Way Out of Amnesia? Europeanisation and the Recognition of the Roma’s Past and Present”. *Third text* 22(3) (2008): Tema: PICTURING ’GYPSIES’: Interdisciplinary Approaches to Roma Representation, s. 297–303
- van Baar, Huub (2010a). ”Romani Identity Formation and the Globalization of Holocaust Discourse”, i Hoffmann, Anette & Peeren, Esther (red.). *Representation Matters. (Re)articulating Collective Identities in a Postcolonial World*. Amsterdam: Rodopi, s. 115–132
- van Baar, Huub (2010b). ”Memorial Work in Progress. ’Auschwitz’ and the Struggle for Romany Holocaust Representation”. *City: Analysis of Urban Trends* 14(6), s. 653
- van Baar, Huub (2011a). *The European Roma. Minority Representation, Memory, and the Limits of Transnational Governmentality*. Diss. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 2011
- van Baar, Huub (2011b). ”From ’Time-Banditry’ to the Challenge of Established Historiographies. Romany Contributions to Old and New Images of the Holocaust”, i Stewart, Michael & Rövid, Márton (red.). *Multidisciplinary Approaches to Romany Studies*. Budapest: Central European University Press
- Vermeersch, Peter (2008). ”Exhibiting Multiculturalism. Politicised Representations of the Roma in Poland”. *Third text* 22(3): Tema: PICTURING ’GYPSIES’: Interdisciplinary Approaches to Roma Representation, s. 359–371
- Zachos, Dimitrios (2011). ”Sedentary Roma (Gypsies). The Case of Serres (Greece)”. *Romani Studies* 21(1), s. 23–56

5. KULTURARVSSEKTORNNS KUNSKAP OM ROMERS OCH RESANDES HISTORISKA PLATSER

En översikt

Ingrid Martins Holmberg & Sebastian Ulvgård

Den statliga utredningen *Romers rätt* (SOU 2010:55) påpekar att det behövs en ökad uppmärksamhet kring det romska kulturarvet. Trots att romers historia inom Sveriges gränser har en 500-årig kontinuitet, är historieskrivningen idag fortfarande knapphändig och framförallt präglad av stigmatiserande framställningar i form av kulturella stereotyper. Det finns ett stort behov av att ge en vidgad bild av romers plats i den svenska kulturhistorien. Romers liv har ofta begränsats och formats av majoritetssamhällets regleringar och förföljelser, men trots detta kan vi förvänta oss att romers kulturaktiviteter har avsatt spår i det kollektiva minnet och i kulturlandskapet – spår som kan identifieras om de kunskapsregimer som hitintills dominerat fältet överskrids.

Det som behövs för att uppnå detta, är både ett normkritiskt perspektiv på det uppburna och väletablerade kulturarvet och hur det skapas, men samtidigt också ett uppmärksammande av att en sådan normkritik redan kan vara förhanden *inom* själva kulturarvssektorn och i det konkreta arbetet. Vi har i denna studie tagit som utgångspunkt att undersöka hur den kulturarvsverksamhet som idag konkret hanterar ett romskt kulturarv förmår att hantera, reflektera över och överskrida rådande hegemoniska föreställningar om en homogen svensk historia.

Projektet Rörligare kulturarv? Kulturarvssektorn och det romska kulturarvets landskapsdimension har tagit fasta på att det finns faktiska platser i kulturlandskapet som har historisk beröring med romer, och att det kan finnas en kunskap om dessa platser hos dem som är verksamma som experter inom den offentliga kulturarvssektorn. Under det senaste

decenniet har flera sektorsprojekt inom kulturarvsområdet riktat fokus mot just ett romskt landskapsbaserat kulturarv. En studie av dessa projekt – deras förekomst, omfattning, karaktär och underlag – kan visa vilket slags utmaningar som detta arbete möter. Denna sektorskunskap är ämnet för denna rapport.

Forskningsprojektet Rörigare kulturarv? Kulturarvssektorn och det romska kulturarvets landskapsdimension utgår i grunden från den svenska minoritetspolitiska definitionen av etniska grupper där termen 'romer' refererar till olika grupper och konstellationer, bland andra resande.¹ Att detta kapitel använder båda termer, oftast i förening, beror framförallt på två saker. Dels på att det både nationellt och internationellt, av forskare såväl som av romska organ, har påpekats att den internationellt och offentligt antagna termen 'romer' är otillräcklig och borde differentieras. Dels beror det på att de två termerna utgör en distinktion som upprätthålls av dessa grupper och också av de kulturarvssektorsprojekt som undersökts. Det måste emellertid påpekas att terminologin generellt sett inte är helt befäst eller konsistent, och att detta förhållande också avspeglas i denna rapport.²

I enstaka fall används i denna text också termer ur historiska källor, termer som idag anses stigmatiserande eller som exonymer (dvs. majoritetssamhällets sätt att definiera en grupp), men i dessa fall har termerna markerats med citattecken. I de fall enstaka då denna rapport refererar till kulturarvssektorns kunskap om romer och resande och enskilda namngivna personer då berörs, har personnamnen ersatts med det anonymiserande "NN".

1. I regeringens betänkande *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (SOU 2010:55, s. 81) görs en uppräknig av de romska grupper som ingår i den nationella minoriteten romer. Med romer avses grupperna svenska romer, finska romer, de utomnordiska grupperna och de nyanlända romerna. Till minoriteten räknas även grupper inom resande/resandefolket och avser dels resande som definierar sig som romer, dels resande som inte definierar sig med minoriteten romer.

2. Inom identitetspolitiska sammanhang hävdas ibland denna distinktion med efmas. Det har inte varit ett syfte att i denna rapport utreda och ta ställning till termerna, men att använda dem som en spegling av kunskapsläget.

Undersökningen genomfördes mellan november 2012 och januari 2013, och bygger på intervjuer med tjänstemän på Sveriges länsstyrelser och läns museer, dvs. med dem som inom sektorn på ett eller annat sätt är professionellt engagerade i kulturmiljöer. Rapporten redovisar vilken typ av kunskap som förekommer om romers och resandes platser och jämför också kunskapsläget mellan länsstyrelser och läns museer. Här redovisas även de källor som lett fram till kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes platser och hur denna kunskap hanterats och bearbetats. Ambitionen är dels att ge en samlad bild över sektorsprojekt vilka på något sätt hanterar ett romskt platsrelaterat kulturarv, men dels också att sammanställa den icke projekt-relaterade och informella kunskap som finns hos kulturarvssektorsanställda. Vi har också identifierat en mer ”dold” resurs hos dem som arbetar med länens kulturmiljöer: kunskap och förståelse vilken ännu inte kommit till uttalad professionell användning.

Det behöver tilläggas att vissa identifierade sektorsprojekt fortfarande är pågående, och att kunskapen om romska och resandes platser därför hela tiden ökar rent kvantitativt. I denna delrapport har emellertid frågan om kunskapens karaktär varit i fokus, en aspekt som inte kan förväntas förskjutas lika snabbt.³

TILLVÄGAGÅNGSSÄTT OCH BEGREPP

Rapporten bygger i sin helhet på uppgifter som har hämtats från den offentliga kulturarvssektorn, här avgränsad till länsstyrelser och läns museer i de 21 länen. I ett första led har direktkontakt upprättats telefonledes med tjänstemän på respektive enhet vid samtliga länsstyrelser och läns museer. Vi har frågat efter vilken kunskap som finns om både ”romers” och ”resandes” platser. Den inledande kontakten har följts upp vid minst ett tillfälle, via e-post eller telefon. Totalt har semistrukturerade intervjuer

3. Jfr hur kunskapsuppbyggnaden om industrialismens anonyma stadsbebyggelse endast långsamt förändrades till sin karaktär, trots att den rent numerärt och kvantitativt hade en stark tillväxt under 1960-talet. Se Holmberg 2006, 2012.

gjorts med 64 personer, 30 av dessa med tjänstemän på läns museer och 21 intervjuer med tjänstemän på länsstyrelsen. I de fall en länsstyrelse eller ett länsmuseum hänvisat vidare till externa parter har kontakter även tagits med dessa. Detta har gett ytterligare 13 intervjuer, företrädesvis med kommunala eller regionala museer, arkiv eller privata aktörer inom kulturarvssektorn.⁴ Kontakt med privata konsulter har tagits i de fall de varit inblandade i ett projekt inom ramen för denna studies fokus (det romska kulturarvets landskapsdimension). En jämn könsfördelning har eftersträvat: 35 intervjuer genomfördes med kvinnor och 29 med män.

Följande frågor har varit kärnfrågor i intervjuerna:

- Finns det något aktuellt eller tidigare projekt där museet / länsstyrelsen deltagit som undersökt romers och resandes platsbundna kulturarv?
- Finns det någon inofficiell kunskap hos de som arbetar med länet kulturmiljö om platser som kan knytas till romer eller resande?⁵

I slutet av varje samtal har intervjupersonen i fråga ombetts att lyfta dessa frågor också med sina kollegor, förslagsvis på ett enhetsmöte där en större arbetsgrupp samlas. Därefter har en återkoppling skett enligt överenskomst, för att fånga upp ytterligare kunskap som eventuellt framkommit i samtalet med kollegorna. Den fortsatta kontakten har i regel skett via e-post. Ofta har information om platser och tips på kontaktpersoner kommit in den vägen. Detta tillvägagångssätt innebär att på varje institution har frågan gått till flera personer, och samtal har även ofta kommit att föras med fler än en person.

4. Utöver med landets 21 länsstyrelser och läns museer har intervjuer gjorts med Bohusläns museum, Stockholms stadsmuseum, Göteborgs stadsmuseum, Gällivare museum, Skellefteå museum, Malmö museer, Jönköpings läns folkrörelsearkiv, Stiftelsen kulturmiljövård, Kulturmark Sune Jönsson och Sundsvalls kommun.

5. Fullständig frågelista ligger som bilaga 1.

UPPLÄGG OCH AVGRÄNSNING

I avsnitt 1 introduceras de sektorsprojekt som explicit undersökt romers eller resandes platser. I avsnitt 2 presenteras kunskapsläget på länsstyrelser respektive läns museer. Det handlar om kunskap som sektorn utvecklat genom olika projekt, men också den ”dolda” och individbundna kunskap som finns hos tjänstemän, men som inte fått någon spridning. I detta kapitel görs även en jämförelse mellan läns museer respektive länsstyrelser med avseende på vilken typ av kunskap som förekommer. I avsnitt 3 diskuteras vilka faktorer som kan ha medverkat till projektens uppkomst, och där ibland uppmärksammas sektorns egna satsningar för att rikta uppmärksamhet mot dolda, förbisedda eller marginaliserade kulturarv. I avsnitt 4 görs en redovisning av hur man i de olika projekten resonerat kring val av källmaterial. Det visade sig att material i egna arkiv var en tillgång samt att arkeologiska undersökningsmetoder har öppnat nya möjligheter att tolka de fysiska spåren av romers användning av kulturlandskapet. Fokus har ofta varit att skapa ett nytt källmaterial utifrån romers och resandes egna minnen och erfarenheter, vilket man gjort genom att arbeta tillsammans med den romska minoriteten. I avsnitt 5 beskrivs hur respektive sektorsprojekt har spridit sina resultat och hur detta motiveras. Det rör sig om utställningar på museer och andra kulturinstitutioner, pedagogiska grävningar tillsammans med romer, resande och allmänhet men även om att synliggöra romers och resandes platser som ett legitimt kulturarv genom att skylta upp dessa i landskapet. I avsnitt 6 beskrivs begränsningar men även möjligheter för sektorn att hantera ett romskt landskapsbeserat kulturarv, utifrån intervjupersonernas egna reflektioner. I det avslutande avsnitt 7 presenteras en analys och sammanställning av undersökningen. Det görs i form av en kvantitativ beskrivning av det totala antalet platser som den offentliga kulturarvssektorn har kännedom om, samt hur denna kunskap har erhållits.

Denna rapport redovisar en översiktlig undersökning av den offentliga kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes platser, med särskilt fokus på länsstyrelser och läns museer. Kontakter har även tagits med andra

kulturarvsinstitutioner i de fall en länsstyrelse eller ett länsmuseum direkt hänvisat dit för att finna mer kunskap. Det rör sig om några enstaka kommunala museer, arkiv och privata aktörer. I en förlängning skulle utökade kontakter med ytterligare museer, och inte minst arkiv, kunna ge en mer fördjupad bild av kunskapsläget inom kulturarvssektorn.

I kontakten med tjänstemännen efterfrågades kontaktuppgifter även på pensionerade medarbetare som eventuellt kunnat ge äldre information utifrån sin verksamma tid på institutionen (se bilaga 1). I det insamlade materialet finns därför kontaktuppgifter till personer för ett flertal län och ofta rör det sig om f.d. länsantikvarier eller länsmuseumchefer. Det har inte funnits utrymme att ta dessa kontakter inom ramen för denna studie. Uppgifterna kan dock fungera som underlag för framtida fördjupningar, bidra till ett större tidsdjup samt ge en uppfattning om karaktären på och omfattningen av ”dold” kunskap som finns inom sektorn.

Under arbetet har det då och då kommit hänvisningar till att aktörer utanför den offentliga kulturarvssektorn, såsom hembygdsföreningar, kan besitta kunskap inom detta område. Detta spår kan vara värdefullt att följa upp i framtida studier.

(1) ÖVERSIKT ÖVER SEKTORSPROJEKT MED FOKUS PÅ ROMERS OCH RESANDES PLATSER

Under det senaste decenniet har kulturarvssektorn genomfört tio projekt där man i någon utsträckning undersökt romers eller resandes platser.⁶ Här närmast följer en kort presentation av dessa projekt i syfte att ge en introducerande bild. Varje projekt kommer att beskrivas och behandlas närmare i senare avsnitt.

- ▶ **Romerna, vägarna, platserna.** Malmö museer. Genomfördes år 2002 inom ramen för samverkansprojektet Agenda kulturarv. Romerna, vägarna, platserna var ett delprojekt i museets större romska samarbetsprojekt som kan betraktas som det första i sitt slag i Sverige. Dokumentation gjordes av romer och resande själva genom besök på platser och vägar i Skåne där romer bott, haft läger eller färdats. Platserna presenterades sedan som en del i utställningen ”Romer och resande – bortom romantik och plåga” vars syfte var att belysa dessa gruppers bortglömda kulturarv och att motverka fördomar och diskriminering av romer i samhället i stort (Hansen & Johnson 2012).
- ▶ **Snarsmon.** Bohusläns museum tillsammans med Resande Romers Riksförening. Genomfördes 2003–2008 i nära samarbete med resande och med utgångspunkt i resandebyn Snarsmon i norra Bohuslän. Projektet innehöll arkeologiska utgrävningar, utställningar och tillgängliggörandet av platsen som besöksmål. Delar av fynden från Snarsmon visas idag i Bohusläns museums basutställning ”Möt resandefolket!” som är Sveriges första permanenta utställning om resandefolket. Hela utställningen arbetades fram i samarbete med representanter från Kulturgruppen för resandefolket. Projektet riktade fokus specifikt mot re-

6. Sektorsprojektet Romska röster, Upplandsmuseet, har inte analyserats då detta tidsmässigt inte inbegreps i delstudien.

sandefolkets kulturarv och utgick inte från den statliga definitionen av minoritetsgruppen romer.

- ▶ **Romska spår – vägar, platser, berättelser.** Romska kulturarv i det moderna samhället. Jämtlands läns museum. Genomfördes 2005–2006 inom ramen för satsningen Det moderna samhällets kulturarv. Fokus var att undersöka platser och kontaktytor i samarbete med romer, för att tydliggöra livsvillkor för romer och den romska kulturen i det moderna samhället samt att belysa frågor om representativitet i kulturvårdsarbete. Projektet avslutades aldrig, men 2014 finns fortfarande planer på att bearbeta och sprida det insamlade materialet.⁷
- ▶ **500 år – romsk närvaro i Stockholm.** Stadsmuseet i Stockholm i samarbete med Romskt kulturcentrum i Stockholm. Genomfördes år 2009 med syftet att tillsammans med romer genomföra en inventering av de avtryck som den romska minoriteten lämnat i stockholmska institutioners arkiv och samlingar. En rundresa i Stockholmsområdet till tidigare platser för romer och resande genomfördes även. På dessa sätt ville man inkludera romska berättelser i historieskrivningen om Stockholm.
- ▶ **Romers samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län.** Länsstyrelsen Kronobergs län. Genomfördes 2010 inom ramen för Kalejdoskop. Projektet identifierade 16 romska platser inom det geografiskt avgränsade området kring Markaryd och Ljungby i Kronobergs län med hjälp av informanter från lokalbefolkningen. Syftet var att dokumentera och lyfta fram samlings- och boplatser i länet som haft betydelse för romer och berättelser knutna till dessa (Jönsson 2010).

7. Ola Hanneryd som var involverad i Jämtlis projekt i mitten av 2000-talet arbetar sedan 2014 som museichef för Härjedalens Fjällmuseum, till hälften ägt av Jamtli. Fjällmuseet har under denna period sökt medel till en fortsättning av projektet Romska spår inom ramen för museets generella verksamhetstema Stereoskop – bilder av oss och dem, för redigering och tillgängliggörande av det insamlade materialet. Inför 2015 finns även planer på att arbeta vidare med frågan om romers och resandes kulturhistoria på ett lokalt plan och deras närvaro i Härjedalen.

- ▶ **Krämarstaden – plats och berättelse.** Länsstyrelsen i Örebro län tillsammans med Örebro läns museum. Genomfördes under 2010–2012 inom ramen för Kalejdoskop. Krämarstaden är namnet på en plats i närheten av Finnerödja där det fanns en resandebosättning under början av 1900-talet. Projektets syfte var att dokumentera och förmedla de olika berättelser som finns om platsen och på det sättet ge legitimitet åt olika tolkningar och erfarenheter. En viktig målsättning var även att synliggöra resandefolkets månghundraåriga historia och kultur som närmast är okänd av majoritetsbefolkningen. Arkeologiska utgrävningar likt dem i Snarsmon planerades för att få mer kunskap om platsen (Sannerstedt 2011). Under 2013 och 2014 har utgrävningar av Krämarstaden genomförts som ett samarbete mellan Örebro läns museum, länsstyrelsen, Finnerödja hembygdsförening och Resandegruppen.
- ▶ **Romer i Västernorrland – en förstudie.** Samarbetsprojekt mellan Sundsvall, Örnsköldsvik och Sollefteå kommuner. Genomfördes under 2012–2013 inom ramen för Kalejdoskop. Projektet gjorde en samtidsdokumentation tillsammans med romer där en del av projektet handlade om att knyta berättelser till olika platser i länet. Syftet var att identifiera romskt kulturarv i länet samt att inspirera de som jobbar med kulturarv att även inkludera den romska kulturen i sitt arbete.
- ▶ **Ett annat Stockholm.** Stiftelsen Kulturmiljövård i samarbete med Mångkulturellt centrum i Botkyrka och Riksantikvarieämbetet. Genomfördes under 2012–2013 inom ramen för Kalejdoskop. Projektet fokuserar på åtta olika platser i Stockholm som varit förbisedda eller homogent framställda i den traditionella historieskrivningen. Syftet var att ifrågasätta den rådande bilden av det moderna samhällets framväxt som en framgångshistoria och bidra till en mer heterogen historieskrivning. En av de platser som lyftes fram var Tantolunden, en park på Södermalm som tidigare använts som mötes- och boplatz av romer.
- ▶ **Den skandinaviska resandekartan.** Bohusläns museum / Västärvet i Sverige och Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger i Norge i

samarbete med bl.a. Kulturgruppen för resandefolket, Landsorganisationen Romanifolket och Taternes landsforening. Genomfördes mellan 2010 och 2013. Projektet startade som en följd av Bohusläns museums tidigare arbete med resandeboplatsen Snarsmon. I projektet har platser med anknytning till resandefolket i de svensk-norska gränstrakterna i Bohuslän, Dalsland och Östfold lokaliserats, inventerats och dokumenterats. Syftet har varit att synliggöra resandefolkets del i historien, genom att utgå från platser i det svenska kulturlandskapet med anknytning till gruppen. Kunskapen om platserna har presenterats i form av en digital karta på hemsidan www.resandekartan.se. Ett nätverk av intresserade resande och icke resande personer har utvecklats. Projektet fokuserar specifikt på gruppen resande. Under hösten 2013 påbörjades arbetet med att utvidga kartan till Värmlands och Örebro län samt Hedmark fylke i Norge.

- ▶ **Rom san – är du rom?** Göteborgs stadsmuseum. Genomfördes 2012–2013. Projektets syfte var att genom kompetensutbildning, föreläsningar och en utställning, ”Vi är romer – möt människorna bakom myten”, förändra de konventionella och stereotypa bilder som finns av romer och att åstadkomma attitydförändringar hos majoritetsbefolkningen gentemot minoritetsgruppen. Arbetet skedde i nära samarbete med romer som involverades i planering och genomförande. En del av utställningen presenterade romska platser i Göteborgsområdet genom text och bild. Utbildningsdelen av projektet har nått över 15 000 personer och utställningen har besökts av cirka 130 000 personer. ”Vi är romer” tilldelades 2014 utmärkelsen Årets utställning av Riksförbundet Sveriges museer och Svenska ICOM som även utnämnde Göteborgs stadsmuseum till Årets museum 2014, en utmärkelse som till stor del motiverades av museets samarbete med den romska minoritetsgruppen.

(2) KUNSKAPSLÄGET PÅ LÄNSSTYRELSER OCH LÄNSMUSEER

Här följer en redogörelse för vilken typ av kunskap om ett romskt landskapsbaserat kulturarv som finns hos länsstyrelser och läns museer. Avsnittet presenterar kunskapens omfattning och karaktär uppdelat på dessa organisatoriska enheter, och tar också upp vissa skillnader mellan länsstyrelser och läns museers kunskap. De projekt som undersökt romer eller resandes platser har samtliga genomförts de senaste tio åren.

LÄNSSTYRELSESNAS KUNSKAP

De tjänstemän som arbetar vid kulturmiljöenheterna på Sveriges länsstyrelser har en god överblick över de projekt i länet som undersökt romers eller resandes platser. Undersökningen visar att sju av totalt 21 länsstyrelser har kunskap om en eller flera platser i länet där den historiska användningen kan knytas till romer eller resande. Eftersom länsstyrelsernas kunskap oftast är knuten till rollen som anslagsgivare eller ansökare av ekonomiska medel för särskilda projekt, är den kunskap som finns hos länsstyrelserna i de allra flesta fall av mer övergripande karaktär.

Kalejdoskopprojekten

Fyra av de projekt som har genomförts återfinns inom länsstyrelsernas gemensamma paraplyprojekt Kalejdoskop, vilket innebär att länsstyrelsen bidragit med medel till projekten. Dessa fyra är Krämarstaden – plats och berättelse som drivs av Örebro läns museum (Sannerstedt 2011), Romers samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län, Länsstyrelsen Kronobergs län (Jönsson 2010), Ett annat Stockholm, Stiftelsen Kulturmiljövård (Larsson, Hyltén-Cavallius & Lihammer 2013) och Romer i Västerorrland – en förstudie som genomförs av Sundsvalls kommun.

I de fall länsstyrelserna besitter djupare kunskap om projekten, kan det relateras till den roll de haft inom respektive projekt. Till exempel har

länsstyrelsen i Jämtland funnits med i styrgruppen i projektet Romska spår – vägar, platser, berättelser, och i projektet Krämarstaden har länsstyrelsen i Örebro suttit med i referensgruppen. Länsstyrelsen i Kronobergs län var projektägare för projektet Romers samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län, och i Västra Götaland ansvarade länsstyrelsen för tillgängliggörandet av besöksmålen Snarsmon och Skojarberget som båda är resandebplatser i norra Bohuslän respektive Dalsland.

LÄNSMUSEERNAS KUNSKAP

Undersökningen visar att 14 av totalt 21 läns museer har kunskap om en eller flera platser i länet där den historiska användningen kan knytas till romer eller resande. De anställda på läns museerna har oftare kännedom om projekten i egenskap av genomförare och inblandning i projekt och utställningar. Detta kan vara en av orsakerna till att läns museernas kunskap visade sig vara av mer djupgående karaktär. Också metodologiska aspekter såsom tillvägagångssätt, metoder, källmaterial och kunskaps-spridning kunde i större utsträckning besvaras av läns museerna än av länsstyrelserna.

Undersökningen visar också att en betydande del av den kunskap som museerna innehar inte har framkommit genom formaliserade projekt; det rör sig ofta om kunskap som ännu inte bearbetats direkt eller synliggjorts, varken inom den egna institutionen, inom sektorn i stort eller i relation till allmänheten. Detta slag av kunskap, som vi här kallar ”dold kunskap” visade sig vara betydligt vanligare hos läns museerna. Denna dolda kunskap har vi preliminärt delat in i tre kategorier:

- Kunskap som rör museets egna föremålssamlingar och arkiv
- Kunskap som härrör från historisk litteratur
- Kunskap baserad på personliga erfarenheter

Föremållsamlingsar och arkivmaterial

Material rörande romer och resande i läns museernas egna arkiv eller samlingar är generellt sett mycket litet. Ett flertal museianställda uttrycker att det också finns en bristfällig kännedom om det material om romer och resande som faktiskt finns i arkiv och samlingar. En orsak är att materialet inte är katalogiserat så att man kan söka på specifika etniskt definierade grupper. Det finns dock läns museer som gjort en mer grundlig undersökning av innehållet i sina samlingar och arkiv, och dessa har som regel varit engagerade i något projekt eller någon utställning som berört romer, resande eller kulturell mångfald i vidare bemärkelse. Det material som då upptäckts i samlingarna är ofta ursprungligen insamlat i ett helt annat syfte, men kan trots det visa sig innehålla information som rör resandes och romers platser. Ett exempel kan hämtas från Malmö museer som i arbetet med att inventera och dokumentera staden indirekt samlat information om romers och resandes närvaro i Malmö. I en stadsdelstudie av Lugnet från 1970-talet, som bland annat innefattade ett etnologiskt intervjumaterial, fanns uppgifter om platser där ”tattare” ska ha uppehållit sig. Ett annat exempel är folkminnessamlingen på Västernorrlands läns museum (Murgerget) som sina etnologiska frågelistor, upptecknade av Carl-Herman Tillhagen, innehöll information om hur Boda by i Medelpad fick besök av ”zigenare” någon gång under tidigt 1900-tal. Ytterligare exempel är att Skellefteå museum och Hallands kulturhistoriska museum på samma vis har fått kunskap om romers eller resandes platser genom äldre tidningsurklipp som återfanns bland museernas arkivalier.⁸

Att läns museerna i allmänhet endast har begränsad kännedom om egna arkivalier och samlingar som rör romers och resandes platser, behöver alltså inte betyda att de inte finns. Stockholms stadsmuseum gjorde inom projektet 500 år – romsk närvaro i Stockholm en särskild riktad

8. På Skellefteå museum finns ett 20-tal tidningsartiklar och notiser, de flesta från 1890-talet, där ”tattare” omnämns. I vissa fall förekommer också uppgifter om platser och färdvägar. Kontexten och språkbruket är däremot präglad av tidens rasistiska och fientliga inställning mot resande.

undersökning av vilka spår av romskt liv som avsatts inom arkiven. Man undersökte bland annat Stadsmuseets eget arkiv, Nordiska museets arkiv, Riksarkivet samt Stockholms stadsarkiv. En museianställd etnolog, verksam inom projektet, anger att ett stort material om romer återfanns och att det framförallt rörde sig om två slags arkivalier: dels rapporter och utredningar i myndigheters och nämnders arkiv, dels material från enskilda forskares och fotografer såsom samlingar av Tillhagen, Thesleffs och Myrman.⁹ Emellertid visade undersökningen också att arkivalierna nästan uteslutande representerade majoritetssamhällets perspektiv på den romska minoriteten.

Bildarkiven hos läns museerna innehåller ofta fotografiskt material med motiv på romer eller resande, och undersökningen visar att tio läns museer känner till sådant material i sina fotoarkiv.¹⁰ I många fall är platserna kända och fotona avbildar ofta individer eller hela familjer vid en tillfällig boplatz eller vid en mer stadigvarande bebyggelse där det anges att dessa kan ihopkopplas med romer eller resande. I några fall handlar

9. Carl-Herman Tillhagens material om romer finns på Nordiska museet och baserar sig på mångåriga fältarbeten och studier av de svenska romernas kultur under 1900-talet. Björn Myrmans arkiv finns även det på Nordiska museet och innehåller bland annat bilder på svenska och finska romer under 1960- och 70-talen. Arthur Thesleffs fotosamling innehåller bilder på romer och romsk kultur från sent 1800-tal/tidigt 1900-tal och finns på Kungliga biblioteket i Stockholm.

10. På Jämtlands, Västra Götalands, Västerbottens, Västmanlands, Uppsala, Blekinges, Hallands, Kronobergs, Södermanlands och Kalmar läns museer fanns ett känt fotografiskt material med romer eller resande som motiv. Dalarnas museum har inget eget känt bildmaterial av romer eller resande i sitt arkiv men kände däremot till existensen av fotografier i Mockfjärds hembygdsförbunds arkiv. Undersökningen visar, tillsammans med Romskt kulturcentrum inventering *Efterlyst: det romska kulturarvet* (2008), att det utöver läns museernas arkiv även finns ett känt fotografiskt material på Bohusläns museum, Eksjö museum, Eskilstuna stadsmuseum, Falbygdens museum, Göteborgs stadsmuseum, Kulturlagret Vänersborg, Kulturmagasinet Helsingborg, Landskrona museum, Leksands kulturhus, Malmö museer, Skellefteå museum, Stockholms stadsmuseum, Sundbybergs museum och arkiv, Sundsvalls museum och Tidaholms museum.

det om närbildsporträtt där en överblick över platsen saknas. För några fotografier gäller att information saknas om var bilden är tagen.¹¹

Länsmuseernas fotoarkiv kan alltså innehålla viktiga uppgifter om romers eller resandes platser och vistelser, men dessa uppgifter behöver stämmas av mot andra källor för att kunna komma till konkret användning. Fotoarkiven utgör hitintills en relativt outnyttjad resurs kring romers eller resandes platser i landskapet.

Vad gäller romska / resandes föremål i länsmuseernas samlingar, visar undersökningen att dessa är mycket fåtaliga, men också att de föremål som ändå förekommer är ämnade att representera den romska kulturen som sådan. Detta medför att föremålen sällan kan knytas till specifika platser eller historiska händelser. Sådana föremål förekommer i flera läns museer, såsom Hallands kulturhistoriska museum, Östergötlands museum och Västmanlands läns museum. En särställning intas av Gällivare museum och Norrbottens museum som i sina samlingar har en romsk vagn, tidigare tillhörig en namngiven romsk familj. Föremålen från vagnen finns sedan en tid tillbaka i museets samlingar och är fotodokumenterade.

Vagnen och dess lösa föremål representerar här dels en känd personanknuten historia, dels också, mer generellt, en specifik romsk historisk landskapsanvändning. Detta kan betraktas som en jämförelsevis stor samling föremål som kan knytas till en och samma romska boställe (vagnen). Den största enskilda mängden romska föremål i museisamlingar återfinns sannolikt inom ramen för Bohusläns museums arkeologiska utgrävningar av resandebosättningen Snarsmon. Fynden därifrån kan knytas direkt till en plats.

Lokalhistorisk litteratur

Undersökningen visar att de som arbetar inom den offentliga kulturarvssektorn ofta och i samband med projekt använder och rådfrågar lokal-

11. Så är fallet med bildserien ”Den romska familjen NN håller fest” i Upplands museums arkiv, där bildbeskrivningen anger att fotografierna sannolikt är tagna i Uppsala år 1952. Även Blekinge läns museums två fotografier tagna år 1920 på en romsk familj i sitt tält saknar uppgift om plats.

Bild 1. Hos flera länsmuseer finns ett fotografiskt material som avbildar romer eller resande. Här syns en romsk familj som slagit tillfälligt läger i Vickleby på Öland år 1920. Fotograf okänd, Kalmar läns museum.

historisk litteratur. Sådan litteratur kan, precis som fotografier, innehålla ”uppgifter i marginalen” som den uppmärksamme läsaren kan hitta, och som också kan röra romer och resande och deras platser i landskapet. Ett exempel kan hämtas från Värmlands museum där man i samband med arbetet kring en ny basutställning om länets skogsfinska kulturhistoria, upptäckte att den lokalhistoriska litteraturen om Östmarks socken innehöll uppgifter om att det ska ha funnit en större grupp ”tattare” och ”resande” i Värmland, speciellt i socknar där svenskygd och finnbygd stöter samman. Ett annat exempel kan hämtas från det kommunala Skellefteå museum, där en anställd med mycket god kännedom om den lokalhistoriska litteraturen kunde meddela att hen besatt en mängd uppgifter och berättelser om platser med anknytning till romer och resande just genom nämnda litteratur.

I ett par fall har tjänstemän själva författat, eller varit medförfattare till, texter där romers eller resandes platser omnämns, trots att det inte är bokens huvudtema. En anställd på Östergötlands museum anger att boken *Malmslätt rätt och slätt* tar upp några tillfälliga festplatser anordnade av

romer i stadsdelen Malmslätt i Linköping; likaså nämns i boken *Skål, sa slussvaktare Lange och tömde slussen* romska platser i Linköping. Detta är exempel på att det finns en personbunden kunskap inom den offentliga kulturarvssektorn om romers eller resandes platser, och att den kunskapen tar sig uttryck både i ett intresse för att ta del av andras kunskaper om kulturlandskapets historiska dimension, och i att sådana uppgifter kan komma att överföras också till egna texter.

ERFARENHETER

Undersökningen visar att en del av den kunskap som sektorsanställda besitter om ett romskt landskapsbaserat kulturarv är baserad på tidigare erfarenheter och att dessa erfarenheter kan vara professionsrelaterade men också av privat karaktär.

Professionsrelaterade erfarenheter

I ett par intervjuer uppgavs att kunskapen och kännedomen om romers och resandes platser har utvecklats genom erfarenheter som uppkommit i annat och tidigare professionellt arbete. Dessa erfarenheter har gett en kompetens att identifiera ett spår av romskt landskapsbaserat kulturarv också i sammanhang och på platser där detta inte varit eftersökt.

Ett exempel på detta är en arkeolog, som tidigare arbetade som grävande arkeolog i Snarsmonprojektet på Bohusläns museum, vid ett senare fältarbete i Bergslagen (Värmland) stötte på lämningar som ingav arkeologen en förnimmelse av likhet med Snarsmonlämningarna. Denna erfarenhetsbaserade förnimmelse ledde till reflektioner kring huruvida också Värmland hyser resandebosättningar av Snarsmonkaraktär.

Ett annat exempel visar hur själva expertområdet ”det kulturhistoriska landskapet” kan generera kunskap: en anställd vid Västergötlands museum anger att denne då och då under sitt yrkesliv har uppsnappat att människor i en bisats berättat om platser i bygden där romer eller resande uppehållit sig eller färdats. Detta ledde till reflektioner över det romska kulturarvet och kring vilken typ av platser det kan röra sig om: områden där män-

niskor i större utsträckning varit mångsysslare och behövt kunna flera olika saker för att klara sig, det vill säga blandbygd och skogsbygd snarare än i jordbruksbygd:

Jag skulle möjligen kunna tänka mig att i kanten av stora skogsområden till exempel Tiveden kan det finnas något [...]. Dels för att det ligger centralt, Ezo och Ezos föregångare går genom där. Det är skogsbygd och där kunde du försörja dig lättare. Jag har också en känsla av att Boråstrakten kan vara intressant, i gamla Mark och Kinna.

Genom en uppövad känslighet för spår i kulturlandskapet och utifrån erfarenheter sker en reflektion över möjliga förhållanden.

Privata erfarenheter

Andra kulturarvssektorsanställda berättar om betydelsen av att man i privata sammanhang fått kännedom om platser relaterade till romer och resande. Specifikt för läns museerna i detta avseende, är att museianställda i undersökningens intervjuer i högre utsträckning anger personliga erfarenheter som betydelsefulla.

Sju tjänstemän vid läns museer anger egna barndomsminnen som relaterar till platser och möten med romer eller resande. I de flesta fall har dessa tjänstemän själva vuxit upp eller varit bosatta i närheten av sådana platser. I vissa fall har i stället uppgifter förmedlats till anställda på museer eller länsstyrelser i ett privat sammanhang. Exempel på sådan informationsspridning kan hämtas från en anställd vid Dalarnas museum, som berättar att han inhämtat sådan information från den förra ägaren till det hus där han nu är bosatt:

Det var i samband med att jag köpte min fastighet. Det var muntliga uppgifter från den förra ägaren kring 1978–79, att på det gamla torget på andra sidan gatan hade det varit mer eller mindre permanent boende för romer där de slagit upp sina läger. Torget har sedan byggts bort och huset som står på platsen för torget var byggt redan när jag flyttade in.

Egna barndomsminnen som innehåller möten med romer och resande omnämns ganska frekvent, exempelvis av tjänstemän på Kronobergs läns museum, Östergötlands museum, Västerbottens läns museum, Kalmar läns museum, Västergötlands museum och av en numera pensionerad medarbetare på Dalarnas museum.

Detta slag av kunskap som hänför sig till en privat sfär kan inte betraktas vara specifik för eller vanligare bland anställda inom kulturarvssektorn. Berättelserna innehåller ofta ögonblicksbilder av romers närvaro i staden eller byn, om var de slagit läger, längs vilka vägar de färdats, hur de sålt sitt hantverk och hur de stått i centrum för olika nöjesattraktioner. Denna typ av kunskap förekommer sannolikt hos en stor del av den svenska befolkningen, och då framförallt hos den äldre generationen som har minnen från tiden före 1960-talet (då romer tilläts bli svenska medborgare).

I några fall anges också att personliga möten med romer eller resande har bidragit till ett museums eller en länsstyrelses intresse av att undersöka platser relaterade till dessa grupper. Västerbottens läns museum och Länsstyrelsen i Kronobergs län är exempel på detta.¹² Bara någon enstaka tjänsteman på Sveriges länsstyrelser har redogjort för liknande erfarenheter eller kunskap.¹³

12. Projektidén till Romers samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län föddes delvis ur privata erfarenheter hos en kulturarvssektorsanställd. Västerbottens läns museums försök att närma sig ett romskt landskapsbaserat kulturarv har ännu inte tagit formen av ett projekt men intresset för frågan väcktes delvis pga. egna erfarenheter och minnen hos en av museets anställda.

13. Exempel på personliga erfarenheter kan hämtas från länsstyrelsen i Kalmar län: en privatperson berättade för en tjänsteman i ett privat sammanhang om en romsk plats i länet.

(3) SEKTORSPROJEKTEN: EN BESKRIVNING

KULTURARVSSEKTORNS STÖRRE UTVECKLINGSPROJEKT

Sex av de tio projekt som berört romer och resandes platser har genomförts inom ramen för ett större projekt eller satsning initierad av den offentliga kulturarvssektorn, såsom länsstyrelsernas gemensamma projekt Kalejdoskop och Agenda kulturarv. Dessa större utvecklingsprojekt har fungerat som generatorer för helt nya idéer, men de har också möjliggjort finansiering och utgjort en kontext för latent projektidéer som tidigare inte platsat inom ramen för ordinarie verksamhet.

Ett exempel på det förra är att satsningarna har drivit fram en kulturarvsinstitutionens intern reflektion kring nya sätt att närma sig och arbeta med kulturarv. Ett par exempel på detta: En antikvarie på länsstyrelsen i Jämtland berättar att länsstyrelsen och Jamtli inom programområdet Det moderna samhällets kulturarv valde ett annat sätt att arbeta med länets moderna kulturarv: i stället för att arbeta med modernismens arkitektur valde man att fokusera på olika gruppers situation i det moderna samhället, vilket exempelvis ledde till projektet Romska spår – vägar, platser, berättelser. Projektidén till projektet Krämarstaden har sin bakgrund inom Länsstyrelsen i Örebro, men de förde över frågan och utförandet till Örebro länsmuseum då museets uppdrag bättre överensstämde med projektidén. En anställd på länsstyrelsen motiverar beslutet på följande vis: ”Vi ville tona ner myndighetsperspektivet. Därför tog vi in länsmuseumet. Vi har funnits med som referensgrupp men i verkligheten har engagemanget varit större än så.” Satsningarna har således möjliggjort ett nytänkande kring projektorganisation i projekt relaterade till romer och resande. Satsningarna har också möjliggjort realisering av redan befintliga idéer. Ett exempel på detta är kalejdoskopprojektet Romer i Västernorrland.

De projekt som saknar anknytning till dessa övergripande utvecklingsprojekt är Bohusläns museums Snarsmon och Den skandinaviska resande-

kartan, Stockholms stadsmuseums 500 år – romsk närvaro i Stockholm, samt Göteborgs stadsmuseums Rom san – är du rom? av vilka två behandlas i kommande kapitel i denna volym.

PROJEKT I VARDANDE?

Intressanta iakttagelser kan göras vid jämförelse av Värmlands läns och Västerbottens läns arbete med ett romskt platsbaserat kulturarv. Hos båda dessa läns museer finns ett långvarigt engagemang för länets minoritetsgrupper (sverigefinnar respektive samer). Detta grundengagemang har under senare tid lett till att fokus riktas också mot en tidigare obeaktad grupp – minoritetsgruppen romer.

Inom Värmlands län har detta fokus lokaliserats till Torsby Finnkulturcentrum. Där pågår för tillfället ett arbete med att ta fram underlag för en ny basutställning, och detta arbete visade att det som kallas finnkultur är mer heterogent än förväntat. Inom ramen för kunskapsinsamlingen kring finnkulturen har ytterligare en minoritet identifierats: i Östmark, en av de socknar som fick en stor finsk befolkning under kolonisationen av de värmländska skogarna, fanns även en stor andel romer och resande. Dessa förefaller ha föredragit de socknar där finnbygd och svensksbygd stötte samman, framför byar i länet där antingen den svenska eller den finska befolkningen dominerat. Detta perspektiv på finnbygden som en mötesplats vill museet arbeta vidare med.

Inom Västerbottens län har museet sedan länge arbetat med minoritetsgrupper och mångfaldsfrågor med tonvikt på den samiska kulturen. En av museets anställda jämför den samiska kulturen med den romska och ser uppenbara likheter, framförallt med avseende på hur man tänker i termer av rörlighet. På museet uppstod på så vis diskussioner om att rikta museets insatser även mot andra minoriteter i länet såsom romer och deras platser i landskapet. Detta arbete pågår just nu, och ska bygga på samma samarbetsformer mellan arkeologer och etnologer som tillämpats framgångsrikt i arbetet med minoritetsgruppen samer.

Arbetet i Värmland län och Västerbottens län är exempel på hur läns-

museiarbete har börjat riktas mot den romska minoriteten, även om detta ännu inte är etablerat. Gemensamt för länen är att fokus på romers och resandes platser tagit sin utgångspunkt i museets befintliga arbete med en annan minoritetsgrupp. Därmed har också fokus riktats mot landskapet (gränsbygd respektive marknadsplatser) som en arena för kulturmöten mellan grupper definierade på basis av den nationella minoritetspolitiken (finnar och romer/resande respektive samer och romer/resande).

(4) VILKA KÄLLOR HAR ANVÄNTS?

Det källmaterial som använts inom projekten i arbetet med att lyfta fram det romska kulturarvets landskapsdimension, har stått i relation till projektens respektive syfte och sammanhang. Många av projekten har, som tidigare nämnts, haft sin hemvist inom större utvecklingsprojekt. Utvecklingsprojekten Det moderna samhällets kulturarv och Kalejdoskop riktade fokus mot företeelser som ännu inte hade en etablerad kulturarvsstatus. Inom Agenda kulturarv riktades uppmärksamhet mot delaktighet, dialog och samverkan med allmänheten i stort, men då särskilt med grupper som sällan kommer till tals eller är berörda av kulturarvsverksamhet.

Andan och intentionerna inom dessa paraplyprojekt återspeglas i de arbetsformer, metoder och källmaterial som använts inom de projekt som här har undersökts. Studien visar att det funnits ett nära samarbete med de romska grupperna i bearbetningen av tidigare kända källmaterial, men även att nytt källmaterial har använts och producerats.

INTERVJUER OCH NYA BERÄTTELSE

Rapporten *Efterlyst: det romska kulturarvet* från 2008 slår fast att landets kulturinstitutioners material med anknytning till den romska minoritetens kultur och historia i Sverige är ”enfaldigt”.¹⁴ Man menar att det i hög grad representerar majoritetssamhällets syn på romer och resande, och att därför inte sällan de romska grupperna framställs som ett problem (Milia 2008, s. 12). Föreliggande undersökning har istället visat att flera av projekten kännetecknas av ett kritiskt och reflexivt förhållningssätt till sitt källmaterial. Man har i många fall också haft en tydlig inkluderingsambition i sitt arbete. Sju av tio projekt präglas av deltagande från romer / resande och en strävan efter att använda källmaterial baserad i

14. Rapporten utfördes av Romskt kulturcentrum i Stockholm (RKC 2008) och fungerade som ett underlag till SOU 2010:55.

Bild 2. I de historiska källorna är resandefolket som grupp, och deras platser, ofta benämnda med variationer på temat "tattare". På bilden syns "Tattar-Fredrikssons" som var bofasta i Renholmen i Skellefteå kommun. Fotograf och årtal okänt, Västerbottens läns museum.

romers/resandes egna berättelser om sin kultur och historia. Detta visar sig inte minst genom att intervjuer har fått företrädare framför den historiska forskningens mer traditionella och skriftliga källmaterial. På så vis har man kunnat ge röst åt en "dold" historia.

I Malmö museers projekt Romerna, vägarna, platserna fick romer själva bli medskapare av sin historia genom att delta i en arbetsgrupp där deras kunskap och minnen om platser blev det huvudsakliga källmaterialet. Man genomförde också rundresor och konsulterade andra romer för att identifiera viktiga platser i regionen. På så vis identifierades och fotograferades ett 20-tal platser knutna till romskt liv i Skåne. Enligt projektledaren var det ett aktivt val att inte använda sig av de traditionella källmaterialen för historisk forskning, eftersom dessa ofta är färgade av historiska antipatier gentemot romer, samt att romer själva upplever dem som kränkande och stigmatiser-

rande. Det fanns därför ett värde i att skapa ett annat källmaterial som baserade sig på romers och resandes egna berättelser, minnen och erfarenheter.

Enligt en inblandad kulturarvssektorsanställd hade också projektet 500 år – romsk närvaro i Stockholm en uttrycklig målsättning att romer själva skulle utföra och delta i arkivsökningarna. Ett av projektets mål var också just att hitta nya uppgifter och fakta, samt att utgå från romers erfarenheter, kunskap och perspektiv. Man hanterade också frågan om eventuellt källmaterial på minoritetsspråket romani.

Också för projekten Romska spår – vägar, platser, berättelser (länsstyrelsen och länsmuseum i Jämtland) och Romer i Västernorrland (Sundsvalls kommun m.fl.) var intervjuer med romer och resande det centrala källmaterialet. Projekten Snarsmon (Bohusläns museum), Den skandinaviska resandekartan (Bohusläns museum / Västarvet / Østfoldmuseene) samt projektet Krämarstaden (Örebro läns museum) har samtliga riktats mot resandegruppens kulturarv, och har till stor del varit upplagda som delaktighetsprojekt med fokus på att komplettera de befintliga och etablerade berättelserna om vissa platser.

Det finns också ett enstaka exempel på motsatt val. I stället för att undersöka romers och resandes platsrelaterade minnen, vändes i Kalejdoskopsprojektet Romers samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län perspektivet mot lokalbefolkningens minnesbilder. Projektledaren menar att detta tillvägagångssätt hade sin bakgrund i att ”romerna inte skulle känna igen sig i det kraftigt förändrade landskapet. Nya vägar har tillkommit, bostadsområden förändrats. Så det var den vägen som var möjlig.”

ARKIVALIER

Delaktighetsmålet har spelat en central roll i projektet Den skandinaviska resandekartan.¹⁵ Projektet har haft som syfte att identifiera platser med anknytning till resandefolket i det svensk-norska gränsområdet i norra Bohuslän och Dalsland, och att göra detta utifrån ett samarbete med ett

15. Se vidare kapitel 6 i denna volym.

kontaktnät av resandeföreningar. Det tillsattes en referensgrupp bestående av åtta representanter för resandefolket. Traditionellt arkivmaterial för historiska studier, såsom kyrkböcker, har här använts som kompletterande arkivmaterial för att knyta ihop individer och familjer med platser, samt att följa förflyttningar. Ett exempel på platser som identifierats i projektet är den historiska resandebosättningen Skojareberget i Dalsland. Det viktigaste källmaterialet om platsen består av intervjuer och arkivuppgifter som samlades in av en amatörforskare på 1960- och 70-talen under arbetet med en hembygdsbok.¹⁶

Projektplanen för Den skandinaviska resandekartan beskriver att man använt en rad olika källor till kunskap om resandefolkets platser, såsom folk- och ortnamnsarkivens kartor och samlingar, kommunala arkiv, och dags- och lokalpressnotiser. För Norges del utgörs det mer omfattande materialet av arkivet efter föreningen Norsk misjon blant hjemløse, och för Sveriges del av samlingar av pressklipp om resandekulturen i DAG, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg.¹⁷ Man poängterar att genomgången av källmaterialet är mycket tidsödande.

I projektet 500 år – romsk närvaro i Stockholm blev redan kända romska platser i Stockholmsområdet en viktig utgångspunkt i arkivsökningarna. Denna utgångspunkt underlättade arkivarbetet då sökningar kunde göras topografiskt. En rundresa till de identifierade historiska romska lägerplatserna tillsammans med en representant från Romskt kulturcentrum i Stockholm kompletterade arkivsökningarna. På rundresan kunde också mer personliga berättelser och minnen från platserna insamlas, och Stadsmuseets fotograf fotodokumenterade resan.

ARKEOLOGISKA UTGRÄVNINGAR

I intervjuerna har det framkommit att de platser i det svenska kulturlandskapet som kan knytas till romer och resande kan vara svåra att upptäcka

16. Skojareberget har nyligen kunnat invigas som besöksmål.

17. Projektplan – Den skandinaviska resandekartan 2010.

för kulturarvssektorns experter. De fysiska spåren i landskapet är diffusa och kan, också när de är fullt synliga, vara svåra att identifiera som relaterade till en specifik minoritetskultur.¹⁸ Arkeologiska utgrävningar betraktas av denna anledning som ett effektivt redskap för att öka kunskapen om en viss plats. Utgrävningen kan visa ytterligare spår och fler föremål, och utgör därför en viktig metod för att ge en säkrare bild.

Den första resandebosättning som grävts ut i Sverige är Snarsmon. Platsen kunde historiskt knytas till personer som var identifierade som resande, men det kända källmaterialet var mycket bristfälligt. Utgrävningarna medförde att kunskapen om resandefolkets historia kunde fördjupas avsevärt på en specifik plats.¹⁹

I Jönköping har arkeologer från länsmuseum arbetat med utgrävningar i stadens äldsta och östra delar, där det under 1800-talet lär ha funnits en stor romsk och resandebefolkning.²⁰ Utgrävningarna gjordes i stadens östra delar, i kvarteren Apeln och Diplomaten, där det historiskt funnits en enkel träbebyggelse. Man hittade bland annat många hyresrum i större gårdar, och bostäder som använts under kortare tider. Arkeologerna kunde dra slutsatsen att det varit en stor omflyttning på platsen under 1800-talet, och kunde ta reda på hur den fysiska miljön sett ut, men inte om vilka individer eller grupper som bott där. Länsmuseum sökte därefter medel för en fördjupad studie med syfte att knyta ihop den på arkeologiska utgrävningar baserade kunskapen med kunskap om vilka konkreta personer som levtt där. Inte minst ville man därmed kunna säkerställa om och huruvida denna plats kunde knytas till resandefolket. Studien beviljades aldrig medel, och en av de inblandade arkeologerna kommenterar att frågorna fortfarande är ”känsliga” i Jönköping. Detta har sin bakgrund i att det fortfarande finns ”folk som var med om” de s.k. tattarkravallerna.

18. Flera av de intervjuade tjänstemännen ger uttryck för svårighet att knyta materiella lämningar till en specifik minoritet, bl.a. tjänstemän på länsstyrelsen i Västra Götaland, länsstyrelsen i Värmland och Jönköpings museum.

19. Se kapitel 2 i denna volym.

20. Denna indelning avspeglar sig också i språket, i den ännu livskraftiga ”österdialekten” som innehåller många romska ord.

Att använda arkeologiska utgrävningar som metod i arbetet är ett tillvägagångssätt som har varit aktuellt och påtänkt inom flera av projekten, såsom Västerbottens läns museum. Men trots att arkeologiska utgrävningar än så länge bara genomförts fullt ut och med framgång inom Snarsmoprojektet och i viss mån i Krämarstan (se kapitel 2) visar föreliggande undersökning att det finns en stark tilltro till arkeologins möjligheter att skaffa ny kunskap om romers och resandes platser inom kulturarvssektorn.

(5) PROJEKTENS KUNSKAPSSPRIDNING

Hur har då kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes platser förmedlats vidare? Merparten av kulturarvssektorsprojektet har resulterat i, eller är avsedd att resultera i, en skriftlig rapport. Flera av de tjänstemän som varit inblandade i projektet (se avsnitt 2) uttrycker emellertid att de inte velat sprida resultatet enbart genom skriftliga rapporter. Anledningen till detta är att projektet i hög grad haft som syfte att göra den romska gruppen delaktig i arbetsprocessen, men därutöver också att låta dem vara mottagare av arbetets resultat. Därför har andra vägar för kunskapsspridning övervägts och genomförts.²¹

I denna undersökning har tre slags aktiviteter för kunskapsspridning identifierats: utställningar, samverkan och uppskyltning. Till detta, men utanför föreliggande undersökning, kommer viss utgivning av böcker och webbpublicering.

UTSTÄLLNINGAR

Projektet Romerna, vägarna, platserna resulterade i utställningen ”Romer och resande – bortom romantik och plåga” som pågick 2003–2004. Projektet och utställningen beskrivs i rapporten *Myter, makt och museer. Om Malmö museers romska projekt* (Hansen & Bergkvist 2004). Även projektet Snarsmon har presenterats i utställningsform, dels inom en vandringsutställning som Bohusläns museum invigde år 2006 (och som senare har visats även bland annat på Fredrikstens fästning i Halden och på stadsbiblioteket i Linköping), dels inom den första permanenta museiutställningen om resande, ”Möt resandefolket!”, som öppnades i mars 2012 på Bohusläns museum, och som innehåller fynd från utgrävningarna i Snarsmon (se också kapitel 6 i denna volym). I projektet Krämarstaden vid Örebro läns-

21. Fyra av de tio kulturarvssektorsprojekt som undersökt romers och resandes platser är pågående (december 2012). Grundmaterialet till projektet Romska spår – vägar, platser, berättelser väntar fortfarande på att omsättas i en slutprodukt och avrapporteras.

museum fanns planer på en vandringsutställning i syfte att öka tillgängligheten och kunskapsspridningen om platsen (Sannerstedt 2011, s. 20).

Nämnas bör också utställningen ”Vi är romer – möt människorna bakom myten”, invigd i mars 2013 på Göteborgs stadsmuseum, som är en del av projektet Rom san – är du rom? Där finnas en avdelning med information och bilder kring romska boplatser i Göteborgsområdet. Utställningen producerades i nära samarbete med romer, som också hade en viktig roll i presentation och guidning av utställningen. Fördjupade undersökningar av projektet Resandekartan och Rom san – är du rom? presenteras bland annat i kapitel 6 och 7 i denna volym.

SAMVERKAN

I Snarsmogrävningarna²² kombinerades traditionell kunskapsinsamling med en publik verksamhet präglad av långtgående delaktighet. Man anordnade exempelvis öppna grävningar där såväl en intresserad lokalbefolkning som resandefolk deltog. I de samtal och diskussioner som uppstod i samband med grävningarna, deltog resande som i vissa fall var ättlingar till dem som en gång varit bosatta på platsen. Det var ett arbetssätt som enligt de inblandade kom att berika bilden både av den specifika platsen och av resandefolkets allmänna historiska levnadsomständigheter. Projektledaren menar att de arkeologiska grävningarna fyllde en större funktion än att enbart tjäna som en kunskapsfördjupning av platsen – genom mediabvakningen skapades också bland allmänheten en uppmärksamhet kring resandefolkets kulturhistoria. Det blev en möjlighet att bygga förtroende och ett kontaktnät med resandefolket, något som visade sig vara värdefullt för museets senare arbete med resandefolket inom Resandekartan. Förutom genom själva arbetet med grävningarna spreds kunskapen om resandebosättningen Snarsmon också genom guidningar, internationella konferenser och studiecirkel där även resande deltog. Centralt i projektet var kunskapsspridningen till barn och ungdomar i bohuslänska skolor,

22. För en fördjupad presentation av Snarsmo- och Krämarstadsgrävningarna, se kapitel 3 denna volym.

dels genom guidade visningar på plats i Snarsmon, dels genom besök i skolklasser, där enskilda lärare och resande involverades (Andersson 2008). Historien om Snarsmon och arbetet inom projektet presenterades även i en bok, samt via information på museets hemsida.²³

Inom projektet Krämärstaden genomfördes under 2013 och 2014 grävningar i Finnerödja, som i likhet med Snarsmogrävningarna genomfördes tillsammans med resande och med den lokala hembygdsföreningen.

Uppskyltning

Skytning betraktas ofta som ett lämpligt redskap för att synliggöra historiska företeelser i landskapet. Sex av totalt tio undersökta kulturarvssektorsprojekt har haft som avsikt att placera ut informationsskyltar i anslutning till romers och resandes platser.

I projektet Romerna, vägarna, platserna hade Malmö museer avsikt att synliggöra romers och resandes platser genom att skylta upp de identifierade platserna på samma villkor som andra kulturarv. Även i projekten 500 år – romsk närvaro i Stockholm och Romers samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län, fanns det planer på att i förlängningen kunna sätta upp skyltar vid romska platser samt att tillhandahålla informationen på både svenska och romani.

I allmänhet har uppskyltningen inte kommit så långt som man först planerat. En kommentar till avsaknaden av skyltar kan hämtas från projektet i Kronobergs län. Projektledningen menad skyltningen inte längre var lika angelägen när man insåg hur mycket platserna hade förändrats – syftet med skyltningen hade ju varit att underlätta för dagens romer att se var släkt och vänner vistats.

I dagsläget finns informationsskyltar vid besöksmålen resandebyarna Snarsmon i Bohuslän och Skojareberget i Dalsland, men exempelvis har projektet Krämärstaden fortfarande aktuella planer på att utveckla platsen som besöksmål med informationsskyltar textade på romani, svenska och eventuellt ytterligare språk (Sannerstedt 2011).

23. Boken *Snarsmon – resandebyn där vägar möts* gavs ut 2008 med Bodil Andersson som redaktör.

(6) UTMANINGAR OCH MÖJLIGHETER

Vad har då kulturarvssektorsanställda själva ansett vara de största utmaningarna och möjligheterna för arbetet med vad vi här har kallat ”ett romskt landskapsbaserat kulturarv”? Intervjusamtalen har visat att båda dessa aspekter finns, och att vissa utmaningar har kunnat vändas till möjligheter – det svåra arbetet har visat sig kunna medföra värdefulla kunskaper och erfarenheter.

UTMANINGAR

En utmaning som många återkommer till i intervjuerna är det svåra kontaktskapandet och uppbyggandet av ett kontaktnät med grupperna romer och resande. I de enskilda projekten har det inledningsvis gått åt mycket tid till att bygga förtroenden och relationer, och i de allra flesta fall har man valt att samarbeta med representanter och företrädare för föreningar. Med denna ingång har man i förlängningen kunnat få ytterligare kontakter. Exempel på sådana samarbetsformer finns i Norrbottens museums samtidsdokumenterade projekt Romer i Norrbotten.²⁴ Malmö museers romska samarbetsprojekt och delprojektet Romerna, vägarna, platserna, Stockholms stadsmuseums projekt 500 år – romsk närvaro i Stockholm, Snarsmoprojektet / Den skandinaviska resandekartan samt projekt Romer i Västernorrland (samarbetsprojekt mellan Sundsvalls, Örnsköldsviks och Sollefteå kommun).

Projektledaren för det sistnämnda projektet berättar om de svårigheter och den tröghet som finns i arbetet med att bygga upp ett kontaktnät. Speciellt svårt är det när platserna inte är kända på förhand och när man inte vet var man ska börja söka. En annan och svårforcerad problematik finns i det faktum att romer och resande, som grupp, ofta har en grundmurad

24. Projektet Romer i Norrbotten undersöker inte romers platsbundna kulturarv och behandlas därför inte närmare i denna undersökning.

skepsis gentemot all slags myndighetsutövning. Tidigare har romer och resande registrerats och lokaliseras för att kunna övervakas och kontrolleras. Kulturarvssektorns nuvarande arbete med ”att placera in romer och resande i det historiska landskapet” är därför inte alltid lätt att skilja från övervakning. Endast få är beredda träda fram med sin minoritetsidentitet, och i de fall denna identitet är oproblematiserad, så väcker kulturarvssektorns nuvarande arbete ändå misstankar. Att etablera ett samarbete med den romska minoriteten kan således ta lång tid, och i många fall tar det längre tid än vad som finns tillgängligt inom ett tillfälligt projekt.

Inom Malmö museers romska projekt fick museet arbeta ett helt år med att sätta ihop arbetsgruppen som skulle stödja bildandet av ett nationellt romskt museum. Samarbetet inom denna arbetsgrupp fortsatte i delprojektet Romerna, vägarna, platserna, och då fanns därmed redan ett befintligt kontaktnät som kunde fungera som utgångspunkt i arbetet. Genom att underhålla sitt samarbete har museet kunnat starta nya projekt, evenemang och utställningar och arbetar idag fortfarande tillsammans med romer. Utmaningen har i detta fall vänts till en möjlighet.

Det har också framkommit att man menar att det första steget i ett projekt kring romers landskapsbaserade kulturarv måste vara att möta romer och resande för att skapa de kontakter som är nödvändiga för det fortsatta arbetet: ”Om man vill få fram berättelser och platser måste man först få människor att våga och vilja berätta. Det får man inte, om man inte först jobbar tillsammans med romer för att synliggöra dem.”²⁵ Att möta media är samtidigt viktigt för att sprida en medvetenhet om och ett intresse för romers och resandes kulturarv. Medial uppmärksamhet kan stimulera både minoriteten som sådan och majoritetsbefolkningen till att bidra med sin kunskap och sina berättelser.

Romers närvaro i landskapet har inte alltid lämnat enkelt tolkningsbara och lätt identifierbara spår. Som diskuterats tidigare uttrycker flera tjänstemän en svårighet när det gäller att sammankoppla fysiska lämningar till specifika grupper och/eller individer. Här kan nämnas den arkeolog

25. Uttalande av avdelningschef på Upplandsmuseet.

vid länsstyrelsen i Värmland (som vid flera tillfällen sett värmländska lämningar som påminner mycket om det som personen har sett också i Snarsmon) som menar att det kan vara vanskligt att knyta en viss plats till en etniskt definierad grupp, även om man skulle bestämma sig för att göra undersökningar och utgrävningar. Samma slutsats drar en arkeolog vid Jönköpings museum (angående utgrävningarna av stads kvarteren Diplomaten och Apeln i Jönköping, kända för att tidigare ha hyst en resandebefolkning):

Det är svårt att knyta fyndmaterial till en specifik grupp. Vi kan se hyresrum i större gårdar, bostäder som folk suttit i kortare tider. Att det varit en stor omflyttning i fattigbostäderna. Vi kan säga hur den fysiska miljön sett ut men inte vilka som har bott i den.

En anställd vid länsstyrelsen i Västra Götaland som tidigare arbetade med tillgängliggörandet av resandebosättningarna Snarsmon och Skojareberget poängterar också att resandebosättningarna ju har stora likheter andra enkla boställen, exempelvis sådana som kallas torp. Där ser man samma typ av stallar, källare, fruktträd och åkerlyckor.

Backstugor, hus med ena gaveln ingrävd i marken, lågt tak osv, förekommer allmänt hos den fattigare och jordlösa delen av befolkningen. Termen ”backstugusittare” refererar till just det egendoms- och marklösa befolkningsskiktet, och inte till att de bebor en viss byggnadstyp. Byggnadstypen är på så vis knuten till en socioekonomiskt definierad grupp (backstugusittare) och inte till en sociokulturellt definierad dito. Det är därför naturligtvis ännu svårare att veta om en viss backstuga har bebotts av romer / resande.

Ovanstående beskrivning riktar fokus mot ett problem som kulturarvssektorn måste brottas med i arbetet med ett romskt landskapsbaserat kulturarv. Även om det i landskapet finns synliga fysiska lämningar, som är rester av romers närvaro, är det vanskligt att dra entydiga slutsatser enbart utifrån det man ser och hittar i jorden. I vissa fall kan platsnamn ge en ledtråd, men den kanske allra mest framgångsrika metoden förefaller vara

den som inbegriper romer och resande i identifieringen: undersökningen av kulturarvssektorsprojekten visar att närmare 35 % av de kända platserna har identifierats genom samarbete med den romska minoriteten.

MÖJLIGHETER

Undersökningen visar att det finns ett etablerat kunskapsutbyte mellan olika projekt, oavsett om de är förlagda till museer eller länsstyrelser. Ett exempel på detta är Malmö museer, som inledde det tidigaste samarbetet mellan kulturarvssektorn och de romska grupperna. De var i dialog med Snarsmoprojektet och där skedde idé- och erfarenhetsutbytet kontinuerligt.

Det är knappast någon överdrift att hävda att arbetet med resandebyn Snarsmon i norra Bohuslän bidragit till att öka sektorns uppmärksamhet mot romers och resandefolkets kulturarv. Snarsmon är det projekt som inom den offentliga kulturarvssektorn omnämns oftast när man talar om resandefolkets och romers platser. Många av de som arbetar eller har arbetat i något av de tio projekten som denna rapport behandlar, säger sig ha inspirerats av Bohusläns museums arbete och tillvägagångssätt.

De romska platser som kulturarvssektorn hanterar bär inte sällan på mörka berättelser om majoritetssamhällets övergrepp mot minoriteten. För både Snarsmon, Krämarstan och Skojareberget finns det mer eller mindre starka uppgifter som talar för att de resande fördrivits från sina hem, och att byggnaderna raserats eller bränts ned. Tattarstan i Oviken i Jämtland bär på en liknande berättelse. Tattarkravallerna i Jönköping är ett yngre exempel som fortfarande beskrivs som ett känsligt ämne i staden.

Projektledaren för Snarsmon säger att uppmärksamheten som man eftersträfvade och uppnådde i Snarsmon var ett sätt att visa att ”det är en helt OK historia”. Det var under lång tid en nedtystad berättelse och det var uppenbart att traumatiska händelser utspelat sig på platsen. Idag har det gått några generationer och projektledaren tror att det pedagogiskt inriktade arbetet i Snarsmon i form av visningar och samtal mellan kulturarvssektorn, resande och lokalbefolkning har medverkat till att avdramatisera platsen. Nu är Snarsmon i stället en viktig del av lokalhistorien,

Bild 3. Flera av de platser som kan knytas till romer eller resande bär på en problematisk historia. I de s.k. tattarkvarteren kring Östra torget i Jönköping fanns länge en stor resandebefolkning. Under några dagar i juli 1948 gick en mobb runt i stadens fattigkvarter och misshandlade de resande och bröt sig in i deras hem. Händelsen har gått till historien som "tattarkravallerna" i Jönköping. Foto från omkring 1950-talet av okänd fotograf. Jönköpings läns museum.

och viktig också för resandefolkets historia i ett bredare perspektiv. Detta exempel visar hur kulturarvssektorns arbete med romers och resandes platser har potentialen att lätta på spänningar som finns kring en plats men att det samtidigt kräver långa tidsperspektiv och samverkan med de aktuella grupperna.

(7) PLATS- OCH KUNSKAPSKATEGORIER

I följande avsnitt görs en sammanställning över vilka källmaterial som i första hand lett fram till kulturarvssektorns kunskap om romers eller resandes platser, här kallade kunskapskategorier. Platserna har även delats in i olika platskategorier beroende på geografiskt läge, karaktär och användning.²⁶

PLATSKATEGORIER

Utifrån en sammanställning av uppgifter i vår undersökning kan vi idag säga att kulturarvssektorn känner till 107 platser med romsk historisk anknytning. Dessa platser har analyserats utifrån sitt geografiska läge samt utifrån den befintliga informationen om platsernas historiska användning eller karaktär. Analysen har lett till att platserna har delats in i åtta kategorier. Det angivna antalet för varje kategori ger en uppfattning om hur de fördelar sig över de 107 platserna.

- **Romsk lägerplats på landsbygden.** Lägerplatser utan fast bebyggelse på landsbygden, ofta i närheten av byar eller mindre tätorter där romer stannat under begränsade perioder, i många fall återkommande. Källorna gör här ingen skillnad mellan de undergrupper som ingår i den statliga definitionen av den romska minoriteten. Antal: 38 platser.
- **Romsk lägerplats i stad.** Lägerplatser utan fast bebyggelse i eller i utkanten av en stad där romer stannat under begränsade perioder, i många fall återkommande. Källorna gör här ingen skillnad mellan de undergrupper som ingår i den statliga definitionen av den romska minoriteten. Antal: 35 platser.
- **Resandebosättning på landsbygden.** En plats med permanent bebyggelse på landsbygden där källorna anger att de befolkats av resandefolk

26. Fullständig förteckning och kvantifiering av de enskilda platserna finns i tabellen på s. 169ff.

eller ”tattare” under kortare eller längre sammanhängande perioder. Det rör sig om allt från enskilda gårdar till hela resandebyar där ett flertal familjer varit bosatta samtidigt. Antal: 19 platser.

- ▶ **Område i stadsmiljö med stor andel resande.** En plats med permanent bebyggelse i stadsmiljö som enligt källorna befolkats av en hög andel resande eller ”tattare” under en längre sammanhängande period. Antal: 3 platser.
- ▶ **Gravplats.** Avdelning på begravningsplats som anvisats speciellt för romer. Antal: 3 platser.
- ▶ **Baracker iordningställda av kommunen.** Ett markområde som en kommun iordningställt med enklare bostäder (baracker) för romer som en bostadspolitisk åtgärd, i regel under olika skeden från början av 1900-talet fram till 1970-talet. Det rör sig om allt från enstaka baracker till större ”barackbyar”. Antal: 4 platser.
- ▶ **Marknadsplats.** En marknad som anordnats av romer eller där romer varit ett vanligt förekommande inslag. Antal: 5 platser.

KUNSKAPSKATEGORIER

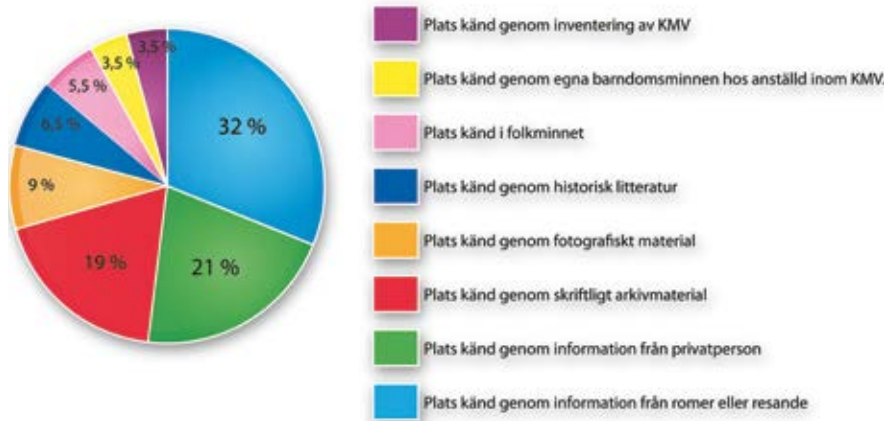
Undersökningen har visat att det finns kunskap som kan betecknas som dold, vilket innebär att den inte gjorts tillgänglig för sektorn eller allmänheten. Denna kunskap finns framförallt på landets läns museer. Utöver denna ”dolda kunskap” finns det totalt tio projekt där den offentliga kulturarvssektorn är inblandad (i egenskap av genomförare eller bidragsgivare), vilka har till syfte att undersöka ett landskapsbaserat romskt kulturarv.

Genom en analys av själva orsaken till att det överhuvudtaget föreligger kunskap om dessa platser (oavsett om den är baserad på ”dold kunskap” eller på riktade projekt), har vi identifierat en rad olika slags kunskap. Vi har delat upp denna kunskap i åtta olika kategorier. Flera av dessa kunskapskategorier överlappar varandra i kulturarvssektorns arbete med en plats, men i uppställningen baseras placeringen (tillhörigheten till en kun-

skapskategori) på hur intervjupersonerna angett att de först fick kunskap om platsen.

- **Plats känd genom information från romer eller resande.** Avser en plats där kunskapen om platsen förmedlats av en person som själv definierar sig som rom eller resande. Antal: 34 platser.
- **Plats känd genom information från privatperson.** Avser en plats där kunskapen om platsen förmedlats av en person utanför kulturarvssektorn och som inte själv räknar sig till den romska minoriteten. Antal: 22 platser.
- **Plats känd genom skriftligt arkivmaterial.** Avser en plats som blivit känd genom uppgifter i t.ex. domböcker, tidningsartiklar, folkminnesuppteckningar, etnologiska frågelistor i ett arkiv. Antal: 20 platser.
- **Plats känd genom fotografiskt material.** Avser en plats som är känd genom ett museums digitaliserade fotodatabas eller ordinarie bildarkiv. Antal: 10 platser.
- **Plats känd genom historisk litteratur.** Platsen är omtalad i lokalhistorisk litteratur, ofta med anknytning till hembygdsföreningar. Antal: 7 platser.
- **Plats känd i folkminnet.** Avser en plats där berättelser om platsen finns hos bredare grupp lokalt eller regionalt. Kunskap om platsen ingår därför ofta som en del av museernas ordinarie kunskapsspridning. Antal: 6 platser.
- **Plats känd genom egna barndomsminnen hos kulturarvssektorsanställd.** Avser en plats som är känd på hos en enskild tjänsteman inom kulturarvssektorn, genom dennes egna minnen (från barndomen). Antal: 4 platser.
- **Plats känd genom kulturarvssektorsinventering.** Avser en plats som uppmärksammats genom en inventering eller annan undersökning av kulturmiljövården. Antal: 4 platser.

5. Kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes historiska platser

SAMMANFATTNING

I denna delstudie inom projektet Rörigare kulturarv? redovisas en undersökning av vilken kunskap om romers och resandes historiska platser som finns inom den offentliga kulturarvssektorn i Sverige, här representerad av länsstyrelser och länsmuseer. Undersökningen genomfördes i intervjuform under hösten 2013 genom kontakt med samtliga enheter. Resultatet omfattar de platser som nämndes inom intervjuerna, men också de platser som identifierats av sektorn inom tidigare kunskapsprojekt.

Undersökningen visar att kulturarvssektorn fram till hösten 2013 besitter kunskap om totalt 107 platser med historisk anknytning till romer eller resande. När det gäller fördelningen mellan länsstyrelser och länsmuseer, visar undersökningen att sju länsstyrelser hade kunskap om en eller flera platser inom länet med anknytning till romer eller resande. Samma kunskap fanns på 14 länsmuseer. Rapporten visar också att hela tio projekt med fokus på romers eller resandes platser har genomförts inom den offentliga kulturarvssektorn under det senaste decenniet. Sex av dessa har genomförts inom ramen för ett större projekt eller satsning, och fyra har varit knutna till länsstyrelsernas gemensamma projekt Kalejdoskop. I sju

av projekten har arbetet präglats av deltagande från romer och resande. Ett viktigt motiv för dessa projekt har varit att skapa ett nytt källmaterial baserat på romer och resandes egna erfarenheter och minnen. Kunskapsförmedlingen har i första hand skett genom utställningar, uppskyltning av platser, webbplatser samt samverkansaktiviteter mellan romer och icke-romer.

Källorna till kunskap har i allra störst utsträckning utgjorts av uppgifter från romer och resande. I ett fall har en arkeologisk utgrävning utförts i syfte att få ökad kunskap om en resandebosättning. Andra viktiga källor har varit information från privatpersoner, samt sektorns egna kunskaps-sammanställningar i form av inventeringar, skriftliga arkivalier och fotografiska avbildningar hos läns museerna. Det förekommer även att tjänstemän refererar till egna minnen eller personligt erhållen kunskap genom exempelvis historisk litteratur.

HÄR FÖLJER EN UPPRÄKNING av de platser som identifierats i undersökningen, det vill säga platser som KMV haft kunskap om och som kunnat knytas till romer eller resande. Tabellerna är uppdelade i färgkoder efter de sju platskategorierna. I tabellen anges län, namn på platsen eller orten och den källa som i förekommande fall lett fram till kulturmiljövårdens kunskap, samt det eventuella projekt inom vilket platsen identifierats. Dessutom anges namnet på den institution som besitter kunskapen. I några fall är en plats knuten till mer än en kunskapskälla. I de fallen är det den källa som står utskrivna först som valts för den sammanvägda kvantifieringen. Eftersom verkligheten ofta är mer komplex har alternativa eller överlappande kunskapskällor skrivits ut i den mån de har framkommit i undersökningen.

Platsernas placering till specifika kategorier bör inte betraktas som fast. Kategoritillhörigheten har varit en bedömningsfråga och platsernas slutgiltiga tillhörighet kan komma att omprövas och ändras.

För att ge insyn i hur fördelningen skett görs här en definition av nyckelbegreppen "landsbygd" och "stad" och en förklaring av hur de använts.

Landsbygd: En plats som kan knytas till romer eller resandefolket på landsbygden förstår vi som en plats lokaliserad utanför tätbebyggt område. Ofta har vi försökt ta fasta på hur platsen tett sig vid det skede då den varit aktuell som romsk / resande plats. Med andra ord förekommer det platser som tidigare varit placerade i ett landskap av landsbygdskaraktär men som idag snarare skulle räknas som tätort.

Stad: Romers eller resandefolkets platser i en stad har vi förstått som platser i eller i utkanten av tätbebyggt område. En sådan plats kan gränsa till landsbygd och har av den anledningen inte alltid en utpräglad stads-mässig karaktär, även om den ingår i ett urbant sammanhang.

NN-gård: Gårdsnamnet anonymiserat.

ROMSK LÄGERPLATS PÅ LANDSBYGDEN

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specifiering	Kunskapskälla	Institution
Blekinge	Kyrkhult	Äng i närheten av brandstationen	Känd genom egna barndomsminnen hos anställd inom KMV	Östergötlands museum
Dalarna	Mockfjärd	Tomtremsa mellan handelsbanken och järnvägen	Känd genom fotografiskt material. Mockfjärd's hembygdsförenings samlingar	Dalarnas museum
Dalarna	Skogsbo/ Rutbo	Avesta	Känd genom egna barndomsminnen hos anställd inom KMV	Dalarnas museum
Gävleborg	Stärte	Nära skolan, Österfärnebo	Känd genom egna barndomsminnen hos anställd inom KMV	Dalarnas museum
Jämtland	Bräcke		Känd genom information från romer eller resande. I projektet Romska spår – vägarna, platserna, berättelserna	Malmö museer
Jämtland	Finnäs	Nära dansbanan	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Kalmar	Svartebråne	Pataholm	Känd genom information från privatperson	Kalmar läns- museum
Kronoberg	Hamneda	Söder om Horns Södergård	Känd genom tips från privatperson. I projektet Romers samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Hamneda	Öster om Hamneda gamla kyrkplats	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Kånna	Norr om f.d. Rattugglan och mellan Riksettan och ån Lagan	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Trekanten	Anneborg. Sune Svenssons tomt	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Trekanten	Anneborg. Söder om vägmötet, mellan Ronny Johanssons tråvilla och ekonomibyggnad, Kronoberg	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län

5. Kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes historiska platser

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specifiering	Kunskapskälla	Institution
Kronoberg	Markaryd	Mellan nuvarande Kommunhuset och Sparbanken	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Markaryd	Vid Sjötorpet som idag är campingplats	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Strömsnäsbruk	På "Hildings tomt" vid nuvarande Bokhållarevägen	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Strömsnäsbruk	"Holmarna" norr om samhället, mellan gamla Riksettan och ån Lagan	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Ljungby	Nuvarande idrottsområde i Hjortsberg i stadens norra utkant	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Markaryd	På ömse sidor om Brogatan, mellan Kungsgatan och Drottninggatan, där en bensinstation nu är belägen	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Ingelstad	Östra Torsås.	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Agunnaryd	Öster om landsvägen vid Bråna backar, norr om samhället. Ljungby kommun	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Kronoberg	Tjurkö	Utmed gamla landsvägen i Västtagården	Känd genom tips från privatperson. I projektet likt föregående	Länsstyrelsen i Kronobergs län
Skåne	Borgeby	Lomma kommun.	Känd genom information från romer eller resande. I projektet Romerna – vägarna – platserna	Malmö museer
Skåne	Österslöv	Kristianstads kommun.	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Mjönäs	Kristianstads kommun.	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Bonnarp	Klippans kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer

INGRID MARTINS HOLMBERG & SEBASTIAN ULFGÄRD

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specifiering	Kunskapskälla	Institution
Skåne	Lomma	Folkets park, Lomma kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Kävlinge	Kävlinge kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Veberöd	Lunds kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Södermanland	Överselö	Strängnäs kommun	Känd genom fotografiskt material	Södermanlands museum
Västerbotten	Ersmark	Skellefteå kommun	Känd genom skriftligt arkivmaterial	Skellefteå museum
Västerbotten	Hjoggböle	Skellefteå kommun	Känd genom historisk litteratur. Lundmark, Elsa (red.) (1995). <i>Hjoggböle. Tingens och tidernas förändring</i> . Skellefteå: Artemis Skellefteå museum	Skellefteå museum
Västerbotten	Sörböle	Skellefteå kommun	Känd genom historisk litteratur. <i>Sörböle</i> . (2005) Skellefteå: Studieförbundet Vuxenskolan	Skellefteå museum
Västerbotten	NN-gård	Mellan Norra Bastuträsk och Kägeträsk, Skellefteå kommun	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Tidningsartikel i Norra Västerbotten 5 jan 1914	Skellefteå museum
Västerbotten	Talliden	Skellefteå kommun	Känd genom historisk litteratur. Westerlund, Ernst (red.) (1972). <i>Ett sekel i Skelleftebygden: fakta och tradition som samlats av deltagare i Vuxenskolas studiecirklar</i> . Skellefteå: utg. Skellefteå museum	Skellefteå museum
Väster-norrland	Boda by	Ånge kommun	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Folkminnen, frågelista ur nordiska museets arkiv, NM. 78. "Tattare" uppteckningsnr: EU35241	Väster-norrlands museum
Västmanland	Barkarö	Västerås kommun	Känd genom fotografiskt material	Västmanlands museum
Öland	Ankarsrum	Västerviks kommun	Känd genom fotografiskt material	Kalmar läns-museum
Öland	Vickleby	Mörbylånga kommun	Känd genom fotografiskt material. Bildnr: Vickleby8Mc	Kalmar läns-museum
Antal: 38 platser				

ROMSK LÄGERPLATS I STAD

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specificering	Kunskapskälla	Institution
Dalarna	Hanrövågen	Vid ett idag bortbyggt torg, Hanrövågen. Falun	Känd genom information från privatperson.	Dalarnas museum
Halland	Tattarkullen	Centrala Varberg. Platsnamnet lever kvar	Känd i folkminnet	Hallands kulturhistoriska museum
Halland	Sörse	Varberg. På 1970-talet byggdes ett bostadsområde på platsen	Känd i folkminnet	Hallands kulturhistoriska museum
Kronoberg	Ekebovägen/ Kungsmåden	I väggkorsningen, Växjö.	Känd genom fotografiskt material	Kulturparken Småland
Skåne	Kirseberg Även kallad "Tattarhollan", "Tattardalen", eller "Dalen" av majoritetsbefolkningen	Stadsdel i Malmö	Känd i folkminnet. omnämns både som lägerplats för "zigenare" och för "tattare"	Malmö museer
Skåne	Lunden	Stadsdel i Malmö	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Intervjumaterial till en stadsdelstudie om Lunden på 1970-talet	Malmö museer
Stockholm	Tantolunden	Södermalm, Stockholm	Känd i folkminnet. I projektet Ett annat Stockholm	Stiftelsen kulturmiljövård
Stockholm	Ekstubben	Vid en idag öppen grusplan nära vägen, Stockholm	Känd genom information från romer eller resande, i projektet 500 år – romsk närvaro i Stockholm	Stockholms stadsmuseum
Stockholm	Flatenbadet	Mellan Skarpnäcks flygfält och Flatenbadet, Stockholm	Känd genom information från romer eller resande, i projektet likt föregående	Stockholms stadsmuseum
Stockholm	Nybohov	Stockholm	Känd genom information från romer eller resande, i projektet likt föregående	Stockholms stadsmuseum
Stockholm	Flysta	Mellan Vällingby och Spånga, Stockholm	Känd genom information från romer eller resande, i projektet likt föregående	Stockholms stadsmuseum

INGRID MARTINS HOLMBERG & SEBASTIAN ULFSGÄRD

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specificering	Kunskapskälla	Institution
Stockholm	Långa vägen	Älvsjö, Stockholm	Känd genom information från romer eller resande, i projektet likt föregående	Stockholms stads-museum
Västerbot-ten	Gammlia	På friluftsmuseets område, Umeå	Känd genom information från privatperson	Västerbot-ens läns-museum.
Västernorr-land	Härnösand	Ångermanland	Känd genom information från privatperson	Västernorr-lands läns-museum
Västernorr-land	Skönsmon	Sundsvall	Känd genom information från romer eller resande. I projektet Romska spår – vägarna, platserna, berättelserna	Jämtlands länsmu-seum
Västernorr-land	Hagabacken	Sundsvall	Känd genom information från romer eller resande.	Sundsvalls kommun
Västman-land	Lektorshagen	Linköping	Känd genom skriftligt arkivmaterial, tidningsartikel. Omskriven i Elfström, Gunnar (2012) <i>Skål, sa slussvaktare Lange och tömde slussen</i> . Linköping: Dibb förlag	Östergöt-lands läns-museum
Västman-land	Skeda udde	Lägerplats nära skolan, Linköping	Känd genom skriftligt arkivmaterial, tidningsartikel. Omskriven i Elfström, Gunnar (2012) <i>Skål, sa slussvaktare Lange och tömde slussen</i> . Linköping: Dibb förlag	Östergöt-lands läns-museum
Västman-land	Kanslihuset Oregon	Lägerplats på platsen för dagens kanslihus på universitetsområdet, Linköping	Känd genom skriftligt arkivmaterial, tidningsar-tikel. Omskriven i bok likt föregående	Östergöt-lands läns-museum
Västman-land	Rydsskogen	Intill dåvarande skytte-centrum, Linköping	Känd genom skriftligt arkivmaterial, tidningsar-tikel. Omskriven i bok likt föregående	Östergöt-lands läns-museum
Västman-land	Stångbro	Linköping	Känd genom skriftligt arkivmaterial, tidningsar-tikel. Omskriven i bok likt föregående	Östergöt-lands läns-museum
Västman-land	Malmslätt	Nöjesfält/dansbana, Linköping	Känd genom information från privatperson. Omskriven i Ohlén, Marie & Nilsson, Hans (2012) <i>Malmslätt – rätt och slätt. Historien om ett samhälle</i> . Linköping: Dibb förlag. Östergötlands länsmuseum	Östergöt-lands läns-museum
Västra Götaland	Hasselbladska ängen	Söder om vallgravarna i nuvarande Vasastaden, Göteborg	Känd genomskriftligt arkivma-terial. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg	Göteborgs stads-museum

5. Kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes historiska platser

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specificering	Kunskapskälla	Institution
Västra Götaland	Skojarebacken	Slutningen för nuvarande Aschebergsgatan, Engelbrektsgatan, Göteborg	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Getesbergsäng	Väster om Liseberg nuvarande Universeum, Göteborg	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Kvillebäcksvägen	Göteborg	Känd genom fotografiskt material Kamerareportage bildbank	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Gubberoparken	Vid nuvarande Olskroken/Redbergsplatsen, Göteborg	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Nya varvet	Göteborg	Känd genom fotografiskt material. Kamerareportage bildbank	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Koppartrans oljeraffinaderi	I närheten av Skarvik och Oljevägen, Göteborg	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Tidningsartikel i Aftonposten	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Utanskogsgatan	Vid f.d. gata vid Utanskog i Kyrkbyn/Bräcke, Göteborg	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Tidningsartikel i Aftonposten	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Ramberget	Vid bergets sydvästra fot, Göteborg	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Landsarkivet i Göteborg.	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Backaplan	Göteborg	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Landsarkivet Göteborg och Aftonposten	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Bergslagsparken	Vid Bergslagsbanans stationshus, Göteborg	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Landsarkivet Göteborg och Aftonposten	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Kruthusgatan	Nära Göteborgs stationshus, Göteborg	Känd genom fotografiskt material. SVT reportage vid Kruthusgatan, rörliga bilder	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Levgrens äng	Vid en f.d. äng på platsen för nya Ullevi, Göteborg	Känd genom fotografiskt material Kamerareportage bildbank	Göteborgs stadsmuseum
Antal: 35 platser				

RESANDEBOSÄTTNING PÅ LANDSBYGDEN

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specificering	Kunskapskälla	Institution
Jämtland	Oviken	Bergs kommun	Känd i folkminnet	Länsstyrelsen Jämtlands län
Värmland	Östmark socken	Torsby kommun	Känd genom lokalhistorisk litteratur. Känd i folkminnet	Värmlands museum
Västerbotten	NN-gård	Ett tidigare vedupplag inom prästbordets mark, Skellefteå kommun	Känd genom information från privatperson	Skellefteå museum
Västerbotten	Svallet	Umeå kommun	Känd genom information från romer eller resande. Känd i folkminnet	Västerbottens lönsmuseum
Västerbotten	Renholmen	Byske, Skellefteå kommun	Känd genom lokalhistorisk litteratur. Finns även avbildad i fotografiskt material i Västerbottens länsmuseums samlingar. Bildnr; VBM J 2829	Skellefteå museum
Västra götaland	Snarsmon	Tanums kommun	Känd genom inventering av KMV. Under 1970-talet registrerades platsen som fornlämning. Känd i folkminnet. Arkeologiskt utgrävd i projektet Snarsmon	Bohusläns museum
Västra götaland	Skøjareberget	Dals Eds kommun	Känd genom information från romer eller resande. Känd i folkminnet. Inventerad i projektet Den skandinaviska resandekartan	Bohusläns museum
Skåne	Abbekås	Skurups kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet Romerna – vägarna – platserna	Malmö museer
Skåne	Mörkavad	I en ravin nära Forsakar	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Ramsåsa	Tomelilla kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Lyngsjö	Kristianstads kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Skättilj-ljunga	Kristianstads kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Nyegrop	Kristianstads kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Gladsax	Kristianstads kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer

5. Kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes historiska platser

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specificering	Kunskapskälla	Institution
Skåne	Ödemark	Gård mellan Tomelilla och Ystad	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Brösarp	Nära järnvägsstationen	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Bälinge	Tomelilla kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Vinslöv	Hässleholms kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Örebro	Krämarstaden	Finnerödja	Känd genom inventering av KVM. Gjordes under 1980-talet då platsen reg. som fornlämning. Känd i folkminnet. Undersökt i projektet Krämarstaden	Örebro länsmuseum
Antal: 19 platser				

OMRÅDE I STADSMILJÖ MED STOR ANDEL RESANDE

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specificering	Kunskapskälla	Institution
Jönköping	Tattarkvarteren	I området kring Östra torget, Jönköping	Känd i folkminnet	Jönköpings länsmuseum
Västra Götaland	Nödbostäder på Kruthusgatan	Göteborg	Känd genom historisk litteratur	Göteborgs stadsmuseum
Västra Götaland	Nödbostäder i Kungsladugård	Göteborg	Känd genom historisk litteratur	Göteborgs stadsmuseum
Antal: 3 platser				

GRAVPLATS

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specificering	Kunskapskälla	Institution
Skåne	Nya kyrkogården	Romsk avdelning på kyrkogården, Malmö	Känd genom information från privatperson	Malmö museer
Stockholm	Norra begravningsplatsen	Romsk avdelning på kyrkogården, Stockholm	Känd genom inventering av KVM	Länsstyrelsen Stockholm
Stockholm	Södra kyrkogården	Romsk avdelning på kyrkogården, Stockholm	Känd genom inventering av KVM	Länsstyrelsen Stockholm
Antal: 3 platser				

BARACKER IORDNINGSTÄLLDA AV KOMMUNEN

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specificering	Kunskapskälla	Institution
Halland	Östergårdens ålderdomshem	Varberg	Känd genom information från privatperson	Hallands kulturhistoriska museum
Skåne	Frihamnen	Malmö	Känd genom information från romer eller resande. I projektet Romerna – vägarna – platserna	Malmö museer
Stockholm	Hammarbytäpan	Stockholm	Känd genom egna barn-domsminnen hos anställd inom KMV. På annan institution känd genom information från romer eller resande i projektet 500 år – romsk närvaro i Stockholm	Stockholms stadsmuseum
Uppsala	Bolandsparken	Uppsala	Känd genom skriftligt arkivmaterial	Upplands-museet
Antal: 4 platser				

MARKNADSPLATS

Län	Platsnamn	Ev. ytterligare specificering	Kunskapskälla	Institution
Skåne	Kiviks marnad	Tomelilla kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet Romerna – vägarna – platserna	Malmö museer
Skåne	Hörby marknad	Hörby kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Sjöbo marknad	Sjöbo kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Skåne	Hästveda marknad	Hässleholms kommun	Känd genom information från romer eller resande. I projektet likt föregående	Malmö museer
Västernorrland	Sköns socken	Sundsvalls kommun	Känd genom skriftligt arkivmaterial. Folkminnen ur Nordiska museets arkiv, uppteckningsnr. NM1685	Västernorrlands läns-museum
Antal: 5 platser				

REFERENSER

- Andersson, Bodil (2008). *Snarsmon. Resandebyn där vägar möts*. Uddevalla: Bohusläns museum
- Anderson, Bodil, Lindholm, Kristina & Svein Norheim (2010). *Projektplan. Den skandinaviska resandekartan 2010–2013*. <http://www.kfrg.net/upload/ProjektplanResandekartan.pdf> (tillgänglig 2012-11-06)
- Hansen, Eva & Sofie Bergkvist (2004). *Myter, makt och museum. Rapport om Malmö Museers romska samarbete*. Malmö museer
- Hansen, Eva & Johnson, Emily (2012). ”People need to know such stories to remind us about human value”. *Museum Identity Magazine*, 12, s. 13–28
- Holmberg, I. M. (2006). *På stadens yta. Om historiseringen av Haga*. Diss. Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, Göteborg & Stockholm: Makadam förlag / Göteborgs stadsmuseums förlag
- Holmberg, I. M. & M. Weijmer (2012). ”Utvärdering. Kalejdoskop – sätt att se på kulturarv”. *Report for the heritage sector project Kalejdoskop*. 56 s. <http://www.gu.se/forskning/publikation/?publicationId=183824>
- Jönsson, Sune (2010). *Romers samlingsplatser och minnesmärken i Kronobergs län. Länsstyrelsen i Kronobergs län*. <http://www.lansstyrelsen.se/vasternorrland/SiteCollectionDocuments/Sv/om-lansstyrelsen/eu-och-internationellt/vara-projekt/kalejdoskop/romers-samlingsplatser-och-minnesmarken-i-kronobergs-lan.pdf> (tillgänglig 2012-11-06)
- Larsson, Birgitta, Hyltén-Cavallius, Charlotte & Lihammer Anna (2013). *Ett annat Stockholm. Stiftelsen Kulturmiljövård Skrifter 4*. http://www.kmmd.se/PageFiles/493/KM%20Skrifter%204_bwebben.pdf (tillgänglig 2014-10-15)
- Milia, Mirella (2008). *Efterlyst: det romska kulturarvet. En sammanställning av en enkätundersökning*. Stockholm: Romskt kulturcentrum i Stockholm
- Sannerstedt, Helene (2011). *Krämarstaden – plats och berättelse*. Örebro läns museum. Rapport 2011:30. http://www.lansstyrelsen.se/vasternorrland/SiteCollectionDocuments/Sv/om-lansstyrelsen/eu-och-internationellt/vara-projekt/kalejdoskop/kramarstaden_plats_och_berattelse.pdf (tillgänglig 2012-11-22)
- SOU 2010:55. *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige. Ett lands behandling av dess romska befolkning är ett lackmustest för det civila samhället och dess demokrati*. Delegationen för romska frågor: betänkande. Stockholm: Fritze. www.regeringen.se/content/1/c6/15/00/25/66e467ad.pdf (tillgänglig 2012-11-01)

BILAGA 1

Frågelista för samtalen med KMV

Länsstyrelse/Länsmuseum:_____

Datum för samtalet:_____

Samtal med (namn):_____

Befattning: _____

Återkom till personen för uppföljning (datum):_____

Övergripande frågeställning:

Vad vet länsstyrelser och läns museer om länets romers och resandes platser?

Inledande frågor att ställa till tjänstemän på kulturmiljöenheterna:

Finns det något aktuellt eller gammalt projekt där kulturmiljöenheten på länsstyrelsen medverkat, som har behandlat romer och resandes platsbundna kulturarv direkt eller indirekt dvs. var i landskapet de befunnit sig rent geografiskt och hur de använt det?

Finns det någon inofficiell kunskap hos er om platser i länet där romer och resande uppehållit sig? Med andra ord: Har någon av er som arbetar med länets kulturmiljö fått kännedom om platser där romer och resande befunnit sig, i handläggningsarbete eller på annat sätt?

I samband med vilket arbete/projekt fick ni kännedom om platsen?

Vem gav er kännedom om platsen?

OM JA:

Projektbeskrivning:

Vad heter/hette arbetet/projektet?

När genomfördes det?

Hur uppkom projektet?

Vilket var syftet med arbetet/projektet?

På vilket sätt berörde det romer och resandefolkets platsbundna historia?

Vad heter platsen/platserna? (var ligger de belägna geografiskt?)

Vilken typ av plats handlade det om? Ex: Stad, landsbygd – skogsbygd, jordbruksbygd, gränsbygd etc?

5. Kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes historiska platser

Metoder och arbetssätt:

Genomfördes arbetet/projektet av länsstyrelsen själva eller i samarbete med andra? I så fall vem/vilka? Ex: Länsmuseum, annat museum, annan länsstyrelse, föreningar, enskilda

Vilka genomförde arbetet/projektet? Ex: Namn? Yrkeskategori?

Vilka arbetssätt/metoder användes inom arbetet/projektet? Ex: inventering, dokumentation i form av intervjuer, foto, text, arkeologisk utgrävning etc.

Fanns det något inslag av deltagande eller delaktighet från romer/resande själva?

Hur byggde ni upp ett kontaktnät?

Hur har samarbetet sett ut med sektorn i stort? Har det funnits ett utbyte av erfarenheter och idéer?

Källmaterial:

Vilken typ av källmaterial använde ni er av?

Om projektet genomfördes under din tid - Hur resonerade ni kring val av källmaterial i det aktuella arbetet/projektet, varför valdes just det källmaterialet?

Resultat:

Resulterade arbetet i någon ny kunskap om platsen med utgångspunkt i hur den använts av romer och resande?

Hur presenterades resultatet av arbetet/projektet? Ex: Rapport, bevarandeinsats, skyltning, utställning eller annan publik verksamhet.

Var någonstans finns resultatet tillgängligt? Ex: arkiv, publicerat, online, övrigt

Gav arbetet upphov till några efterföljande projekt eller insatser? Kunskapsspridning? Ex: utställning, bok, seminarium, workshop etc.

Fick arbetet/projektet någon respons, i så fall vilken då/av vem?

OM NEJ/ VET EJ:

Vet du någon annan kulturarvsinstitution (länsmuseum?) i länet som har eller kan ha kunskap om romers eller resandes platser? I så fall vem/vilka?

Om jag ringer igen om en vecka. Kan du tills dess höra med dina kollegor på enheten om de vet något mer om platser i länet där resande och romer uppehållit sig?

Avslutande frågor:

Har ni kontaktuppgifter till någon pensionerad medarbetare som arbetat länge och som eventuellt kan ge oss information längre tillbaka från sin tid på länsstyrelsen?

6. KULTURARVSPROJEKTET RESANDEKARTAN – NATIONSÖVERSKRIDANDE PLATSHISTORIA

Ingrid Martins Holmberg & Kristian Jonsson

Kulturavvssektorn hade hösten 2012 kunskap om minst 107 platser förknippade med romer och hela fem projekt har specifikt fokuserat vad vi har kallat ”det romska kulturavvets landskapsdimension”. Ett av dessa fem sektorsprojekt är Resandekartan, genomfört i samarbete mellan museer och resandeorganisationer i två länder: Bohusläns museum och Østfold-museene / Haldens historiske samlinger. Resandekartan har fokuserat enbart gruppen resande, men är som kunskapsprojekt det avgjort största och mest substantiella sektorsprojekt inom kulturavvsområdet som arbetat med romska gruppers landskapsanknutna kulturavv. Det var därför självklart och angeläget att utföra en fördjupande studie av hur Resandekartan har bidragit till kunskapen om romers och resandes svenska historia. Sist i detta kapitel kommer vi också att presentera Bohusläns museums vandringstställning om Snarsmo-grävningarna och den permanenta utställningen om resande som finns på Bohusläns museum. Men det vi särskilt har undersökt är Resandekartan arbetsformer och kunskapsproduktion.

Utöver detta kommer vi också att belysa diskussioner kring hur etiska frågeställningar, källmaterial och presentationsformer har hanterats inom projektets ledningsgrupp. Ledningsgruppen har utgjorts av resande såväl som icke resande, av akademiker såväl som icke akademiker, och av både normmän och svenskar. Rapporten återger och analyserar i vilka situationer dessa diskussioner uppkommit, vad de bestått av, hur man har förhållit sig till dem och hur det har påverkat arbetet och den webbaserade slutprodukten Resandekartan. Denna undersökning är således snarast en skildring av hur man arbetat, var man har stött på gränser för vad som

kan åstadkommas och framförallt vad arbetet har lett till för ett slags historierepresentation.

ARBETSSÄTT

Arbetet började med att granska vad som presenterades på Resandekartans hemsida. En enkel analys gjordes av berättelsernas innehåll och substans, dvs. *vad* det berättas om och *hur* det görs. Analysen sammanställdes i text men också i matriser och diagram som visar platskategorier, berättelsefokus och källmaterial och även hur dessa förhåller sig till varandra. Analysen har använts som arbetsmaterial och varit utgångspunkt för intervjufrågor och vidare arbete (se vidare avsnittet ”Vad består kunskapen av?”). För att erhålla en bättre uppfattning om vad det rör sig om för slags platser, hur de ser ut och hur de på hemsidan presenterade texterna relaterar till den fysiska platsen i landskapet, har besök gjorts på ett mindre antal av Resandekartans platser.

Analysen av hemsidan – som i enlighet med forskningsprojektets syfte utgör den tyngsta delen av denna undersökning – har kompletterats med ett flertal längre intervjuer med personer som har arbetat inom projektet. Totalt har tre intervjuer med olika personer gjorts, vilket producerat ett inspelat intervjumaterial på lite drygt fem timmar. Dessa intervjuer har gjorts för att erhålla bakgrundsinformation och för att spegla de inblandades erfarenheter och tankar om det arbete som gjorts inom Resandekartan. Jämte analysen av hemsidan utgör intervjuerna det mest centrala materialet i undersökningen. För att få en bild av hur sektorsprojektet Resandekartans bakgrund och kontext har vi även gått igenom officiella dokument såsom ansökningar, informationsmaterial och redovisningar.

En av de särskilda frågor som vi hade velat spegla i denna rapport är vilken roll den uttalade deltagandaspekten – arbete tillsammans med representanter från resandegruppen – har haft för projektets resultat i form av vidgad kunskap om platserna. På grund av omständigheter inom projektet Resandekartan samt tidsrestriktioner också för arbetet med denna undersökning, har emellertid inga intervjuer med involverade resande kunnat

genomföras. Därför kan denna rapport inte fullt ut spegla resandedeltagandets påverkan, men vi hoppas att rapporten ändå kan återge några av de unika omständigheter som projektet Resandekartan har erbjudit och medfört.

CENTRALA BEGREPP OCH TERMINOLOGI

På en övergripande nivå utgår forskningsprojektet Röriligare kulturarv från den svenska minoritetspolitiskt definierade gruppen romer, där 'romer' är ett samlingsnamn för flera undergrupper, varibland 'resande' är en. Då studien som presenteras i detta kapitel behandlar projektet Resandekartan som har fokus enkom på gruppen 'resande' och deras historiska platser, kommer terminologin i detta kapitel därför att ansluta till Resandekartans terminologi. Det innebär att termerna 'resande' respektive 'resandefolket' används för att benämna den specifikt relaterade gruppen, medan termen 'romer' används då i stället någon av övriga undergrupper inom den svenska minoritetsgruppen avses (dvs. alla förutom 'resande') eller då just minoritetspolitiska aspekter avses. Även om terminologin knappast är neutral och det finns skäl att vidare belysa frågan om minoritetspolitikens avgränsningar och indelningar av grupper, ska dessa begreppsdefinitioner här inte ses som något egentligt ställningstagande i frågan om den minoritetspolitiska indelningen, avgränsningen, benämningen och tillhörigheten, utan det är pragmatiska överväganden som har styrt terminologin.

Inledningsvis behöver också den historiska terminologin tas upp. Termerna 'tattare', 'zigenare' och 'skojare' har tidigare använts som benämning på de resande (den senare framförallt i Västsverige), och till skillnad från de övergripande och idag konventionaliserade termerna resande och romer, är dessa s.k. exonymer – dvs. de har brukats *om* individer i en grupp, *av* individer som stått utanför gruppen. Dessa termer upplevs som nedsättande och är idag inte del av språkbruket. Det är dock viktigt att notera att den norska terminologin skiljer sig något från den svenska, då norska resande använder termen 'tater' om sig själva, dvs. termen är i norsk kontext en s.k. endonym och inte en exonym. Dessa termer förekommer här endast i de fall då de utgör hänvisning till historiska källor där termerna

förekommer eller i indirekta citat (från framför allt äldre personer från majoritetsbefolkningen), och vid samtliga tillfällen då sådana exonymer används är de satta inom citationstecken för att visa att de härrör från ett föråldrat språkbruk.

RESANDEKARTANS BAKGRUND OCH SYFTE

Att sektorsprojektet Resandekartan har sin bakgrund i arbetet med de arkeologiska utgrävningarna vid resandeboplatsen Snarsmon vid den norsk-svenska gränsen är de inblandade överens om. Det gemensamma arbetet där både museipersonal, bygdefolk och resande deltog var väldigt värdefullt och lyckat, och det födde en vilja hos samtliga att fortsätta arbeta, dvs. att göra mer. Erfarenheter från utgrävningarna visade också att Snarsmon, som plats, inte stod för sig själv utan att den fanns i ett sammanhang som var kopplat till både en viss sällan uppmärksammas grupp och till ett fenomen som inte håller sig på endera sidan om nationsgränsen Norge–Sverige. Bodil Andersson, en av Resandekartans projektledare, säger i en intervju:

Det var så tydligt att de här människorna hamnade och handlade i både Sverige och Norge. Vi kände att vi ville ta tillvara på resandefolket och visa att det är en migrerande folkgrupp som i stort sett haft en annan syn på gränsen, landet och nationen än majoritetsbefolkningen. Men att också sätta in det i ett geografiskt sammanhang.

Hennes projektledarkollega Kristina Lindholm påpekar att det från början inte var ett medvetet val att ”nu ska vi satsa på resandefolket”, men att det efterhand blev uppenbart för allt fler av de involverade att man faktiskt satsade på just denna grupp.

I och med arbetet med Snarsmon hade det också knutits kontakter med personer ur resandefolket och med bygdefolk, och projektledarna hade redan fått möjlighet att läsa in sig på resandefolkets historia och kultur. Utifrån detta sattes formerna för arbetet med Resandekartan. Det

fanns plötsligt ett sammanhang för att börja arbeta med de många faktauppgifter som före Resandekartan bara varit ”lösa lappar på skrivbordet”. Kristina Lindholm: ”I Snarsmon växte det fram efter hand. På Resandekartan var omfånget planerat från början.” Från första början fanns i projektet Resandekartan en struktur som kunde styra organiseringen av befintligt material men också insamlingen av nya uppgifter.

Projektet Resandekartan beviljades medel från Riksantikvarieämbetet (RAÄ) åren 2010 och 2011. I slutredovisningen beskrivs syftet med Resandekartan som ett samarbete mellan resande och museer vilket ska synliggöra ett dolt kulturarv och en lång historia av mångkulturalitet och kulturmöten. Detta ska uppnås genom att ”rita om den kulturhistoriska kartan genom att lokalisera, inventera, dokumentera och publicera detta dolda kulturarv”. De resandes deltagande lyfts fram som en nödvändig del för att arbetet ska gå att genomföra:

Representanter för resandefolket är en avgörande del i det nätverk som styr arbetet i projektet. Enskilda resande fungerar som uppgiftslämnare, andra bidrar också i insamlingsarbetet med inventeringar och intervjuer. Kunskaperna hos resande om aktuella platser samt om aktuella informanter krävs för projektets genomförande.¹

I slutredovisningen knyter man också an till den europeiska ramkonventionen om etniska nationella minoriteter. Enligt den har resandefolket samma rätt till sin historia som majoritetsbefolkningen. Man påpekar att detta är ett ansvar som tidigare ofta förbisetts. Trots att de resande funnits i Sverige under mer än 500 år är bristen på kunskap om dem bland majoritetsbefolkningen ofta nästintill total. Detta gör att de ofta försvinner i den offentliga debatten om mångkulturfrågor, och att deras kulturarv till stor del är okänt. Spår och uppgifter finns fortfarande i kulturlandskapet och i mannaminne, poängterar rapporten, men man avslutar stycket med

1. Den skandinaviska resandekartan, Redovisning av projektmedel för 2010 och 2011, Slutredovisning till Riksantikvarieämbetet, Andersson & Lindholm.

att dessa spår är på väg att försvinna både bland resande och bland majoritetsbefolkningen.

I ovan nämnda intervju påpekar Bodil Andersson också att minoritetslagstiftningen säger att man har en skyldighet att kommunicera och involvera resande om man jobbar med deras kulturminnen, men att det inte är därför man valt att arbeta så. Hon menar att det helt enkelt blir bättre om man gör det: ”jag kan tänka mig att de resande från början hade med en aspekt av att ’vi får hålla koll på vad de gör’, litegrann” men hon upplever att arbetet har fungerat mycket bra och att alla i referensgruppen haft samma syfte med Resandekartan.

UPPLÄGG OCH ARBETSFORMER

När projektet tog form bildades dels en styrgrupp och dels en referensgrupp. Styrgruppen har bestått av museichefen från respektive museum, två representanter från svenska Kulturgruppen för resandefolket, och en representant vardera från de två norska resandeorganisationerna Taternes landsforening och Landsorganisasjonen för Romanifolket. Utöver det har projektledarna fungerat som föredragande under styrgruppsmötena. Bodil Andersson säger om denna organisation:

Jag är nöjd med hur vi har varit organiserade i styrgruppen och att vi låtit det ta den tiden som krävs. Att vi har diskuterat och diskuterat om. Vi hade kunnat ha en modell där museicheferna sa ”nej, så här gör vi” och så får alla finna sig i det. Vi har haft tydliga och starka projektägare, men inte maktfullkomliga. Det har funnits ett intresse i att resande har haft ett delägande i projektet och resultatet.

Referensgruppen, som mer fungerat som en arbetsgrupp, har bestått av projektledarna, fyra representanter från Kulturgruppen för resandefolket, två representanter vardera för Taternes landsforening och Landsorganisasjonen för Romanifolket, en representant från Haldens historiske samlinger / Østfoldmuseene, samt därtill Bo Hazell, svensk journalist som skrivit

om resande bland annat i boken *Resandefolket. Från tattare till traveller*.

Anledningen till att den svenska resandeorganisationen fått numerärt fler representanter i de båda grupperna har att göra med en vilja att ha nationell jämnvikt i representationen. Under projektets uppbyggnad bjöd man in de två norska organisationerna som visat intresse. I Sverige stod man en tid och famlade utan någon resandeorganisation representerad. Man hade varit i kontakt med Resanderomers riksförening, men av personliga skäl bedrevs det då inget arbete i föreningen. Av vad Bodil Andersson beskriver som en lycklig tillfällighet, påbörjades arbetet i Kulturgruppen för resandefolket i samband med Resandekartans projektstart, och representanter därifrån kom att ingå i styr- och referensgruppen för Resandekartan. För att uppnå likvärdigt antal svenska och norska resande tilldelades Kulturgruppen för resandefolket således dubbelt så många platser som sina norska motsvarigheter. Respektive resandeorganisation utsåg själv sina representanter till styr- och referensgruppen. Bodil Andersson igen:

Vi ville ha ett ömsesidigt samarbete och då tyckte vi att det var en rent demokratisk fråga att de som ska samarbeta tog ansvar för sina delar. Vi har inte frågat varför den och den blev vald, utan vi har utgått från att de har tagit de personer i respektive organisation som var mest lämpade och som hade en drivkraft att vara med.

Från de medverkande institutionernas sida föll det sig ganska naturligt vilka personer som skulle ingå i referensgruppen. Kristina Lindholm med en bakgrund som arkeolog och Bodil Andersson med en bakgrund som etnolog kom tillsammans med Svein Norheim från Haldens historiske samlinger / Østfoldmuseene att bilda den operativa delen i referensgruppen. Därtill kopplades Bo Hazell till projektet. Han är journalist, och har under många år arbetat med att skildra resandefolket. Bodil Andersson tycker att man uppnådde den kompetens man behövde, och att det varit en bra bredd på den:

Vi har haft olika utgångsvinklar och kompetenser, vilket har gjort det

väldigt värdefullt. Utgångspunkten från min sida har varit att skildra kulturmöten, och som vi har jobbat har gjort att vi haft ständiga kulturmöten i vårt projekt. Det har varit möten mellan svenskt-norskt, akademiker-icke akademiker, resande-ickeresande, samt svenska resande-norska resande.

Under den tid som projektet pågått har styr- och projektgrupperna haft åtta möten vardera. Ofta har ofta mötena lagts i samband med varandra, eller i anslutning till större nätverksträffar som projektet anordnat.

I styrgruppen har projektrelaterade frågor handlagts, medan frågor kring det praktiska arbetet med att ta fram material till projektet har legat på projektgruppen. Inom projektgruppen har arbetet till stor del fungerat så att den operativa delen av projektgruppen (projektledarna) har arbetat mellan mötena och presenterat det arbetet för de övriga gruppmedlemmarna på mötena. Där har man diskuterat hur man ska presentera det framtagna materialet, etiska överväganden och vad man vill berätta. I och med det förtroende som byggts upp under projektets gång har också personliga relationer mellan deltagarna i projektgruppen byggts upp, och som Bodil Andersson uttryckt det ”så har det bara varit att ringa” om man undrat över någonting. Vid flera tillfällen har också i projektet engagerade resande varit med på inventeringar, seminarier och informationsträffar tillsammans med projektledarna. Efter att man har diskuterat igenom de frågor som behöver besvaras är det projektledarna som har arbetat fram de texter och bilder som ligger på hemsidan, men allt material som publicerats är godkänt av projektgruppen i helhet.

RESANDEKARTANS GEOGRAFI

Resandekartans hittillsvarande geografi utgörs av områden på ömse sidor om den svensk-norska gränsen, med en tydlig intensitet av platser i norra Bohuslän, västra Dalsland och motsvarande områden på den norska sidan av gränsen. Bodil Andersson menar att en orsak till detta är att dessa områden enligt 1940-talets ”tattarinventeringar” hyste flest resande, och att det

därför i dessa områden borde finnas goda möjligheter att koppla samman resandehistoria med platser. Vid arbetet med den successiva hemsidespubliceringen av de kända platserna har man försökt att hela tiden uppnå en stor geografisk spridning: ”Vi har försökt plotta in platserna på kartan så att så många som möjligt ska känna att de har någonting i närheten.” Resandekartans geografi kan alltså sägas vara strategisk.

Resandekartans platser sträcker sig idag över ett område beläget mellan Tattardalen Rommelanda längst söder ut, i höjd med Stenungsund, och Skammens Stein strax norr om Oslo. I öst-västlig riktning är platserna spridda från Oslofjordens östra strand i väster till Vänerns Dalslandskust i öster. Totalt presenteras vid tiden för denna studie, hösten 2013 och våren 2014, hela 41 platser på hemsidan. Efterhand som arbetet fortskrider tillkommer ytterligare platser som är identifierade men ännu inte bearbetade för nätpublicering.

Bodil Andersson berättar att man försökt förhålla sig pragmatiskt till uppgiften att hitta platser med anknytning till resande. En framkomlig väg har varit att titta på kartor. Ortnamn med prefixen ”Tattar-”, ”Skojare-” och liknande kan möjligen indikera en anknytning till resande och på så vis blir särskilt intressanta. Sett ur ortnamnsperspektiv har då själva gränstrakterna mellan Sverige och Norge blivit centrala då det där finns många namn som kan bilda utgångspunkt för fördjupade studier.

En annan generell aspekt att beakta kring resandekartans geografi, diskuteras av projektledarna i termer av resandefolks delvis annorlunda sätt att uppfatta och minnas landskapet. Bodil Andersson menar att medan individer ur majoritetssamhället ofta känner igen sitt närområde och kan peka ut riktmärken i det, har resande också en personlig relation till mer avlägsna platser: ”en plats 67 mil från där denne haft sin huvudsakliga plats. [...] Om man åker genom ett område med en resande så kan de helt plötsligt säga att där bor det snälla människor. Och så har de varit där för 30 år sedan.” Kristina Lindholm pekar på en annan aspekt av projektets geografi. ”Man kan säga att: vad är det för särskilt med den här platsen – vi har gräs, men det har vi ju överallt. Men tillsammans bygger [platserna] en del av ett kulturarv som inte varit med tidigare.”

På Resandekartans hemsida står platserna upptagna med namn och lokalisering, och är inte indelade i olika kategorier, men en tentativ indelning kan (enligt Bodil Andersson) vara fasta bosättningar, lägerplatser och handelsplatser. Kanske skulle möjligtvis nöje även finnas med som en platskategori, med den koppling till cirkus och andra nöjesnäringar som finns bland de resande. Bodil Andersson tycker det vore spännande om man kunde klicka fram alla handelsplatser på kartan, med olika färgkoder, men ser att det skulle kunna upplevas som en rörig karta. De svårigheter hon ser i en kategorisering av platserna är deras mångfacetterade användning: hur hanterar man de platser som både är handels- och nöjesplats, både bo- och lägerplats? Hon ser även ett problem i hur man gör med de platser som inte går att sortera in under någon av nämnda kategorier – platser som till exempel tillhör den svåra historien. ”Vad gör vi då, då? Restad och Källshagen – ska vi kalla det en övergreppsplats? Och i de fall där vi inte har lyckats kartlägga varför det heter som det gör. Det är jättesvårt hur vi ska hantera kategorier.”

Kristina Lindholm menar att man varit mycket ”vid” i sitt definierande av var en namngiven plats ligger rent geografiskt, dvs. man har inte strikt bundit sig till en gps-koordinat. Med en sådan vidare platsavgränsning har det varit möjligt att även att ta med till exempel färdvägar, mötesplatser och nöjesplatser. ”Platser är det begrepp vi använder, men det kan vara ganska mycket. Ibland bygger det på bara ett namn, men vi ville att det skulle kunna gå att knyta till kartan. Det ska gå att koppla till hur det ser ut idag.”

HUR MAN GICK TILL VÄGA VID IDENTIFIERING AV RESANDEPLATSER

Bägge projektledarna nämner att arbetet med resandeboplatsen Snarsmon var en viktig utgångspunkt för arbetet med att hitta och inventera platser till Resandekartan. Kristina Lindholm uttrycker uppstartandet av inventeringarna på detta sätt: ”Vi hade Snarsmon och en del kontakter därifrån. När vi skulle köra igång så återknöt vi de kontakter som fanns. Vi hade redan uppgifter om platser, men inget sammanhang. Nu hade vi det.”

Relevanta platser fick man uppgift om på flera olika sätt: muntligen från både resande och majoritetsbefolkningen, men också från litteratur, kartor eller ortsnamnsarkiv. Bodil Andersson uppskattar att av de platser hon inventerat har drygt hälften av dem tillkommit genom information från resande själva. Flest uppgifter har på detta vis inhämtats med avseende på norska platser. Hon tror att det har varit lättare att få den typen av uppgifter i Norge eftersom samhället där inte moderniserades efter 1945 på samma sätt som i Sverige, och att det traditionella resandet där därför levat kvar längre. Kristina Lindholm menar å sin sida i stället att hon mestadels fått uppgifter från personer ur majoritetsbefolkningen, men kan inte uppskatta andelen.

Det första som händer efter att man fått en uppgift om en plats, oavsett var uppgiften kommer ifrån, är att platsen besöks. Kristina Lindholm påpekar återigen hur oerhört värdefull den grundliga inventeringen av Snarsmon varit för fortsatt arbete inom Resandekartan: fynden och iakttagelserna där lade grunden för rimliga förväntningar på vad som kunde hittas men också rimliga tolkningar av det man såg. Också tidigare erfarenheter och kunskaper såsom egna inventeringar av agrara historiska lämningar kunde komma till användning. En torplämning och ett jordhus ser ut som ett sådant, oavsett var det ligger. Även om man hittat många exempel på att sådana lämningar varit bebodda av resande måste det givetvis inte ha varit så. Det viktiga är att kunna läsa landskapet och kunna identifiera det som är typiskt för just en resandeplats. Även Bodil Andersson påpekar att det finns vissa karaktärsdrag hos platser som kan knytas till resandefolket. Hon nämner bland annat tillgången till dricksvatten, allt ifrån en bäck eller en brunn till uppgift om en snäll fastboende som lät de resande ta vatten. Om man inte hittar spår efter vatten så blir man fundersam, menar Bodil Andersson.

När man tittar på platsen gör man en beskrivning, dokumentation, av hur platsen ser ut idag: foton av området, husgrunder eller vägsträckningar; man beskriver sammanhanget platsen finns i men försöker också bilda sig en uppfattning om huruvida de uppgifter om platsen som man fått är rimliga och möjliga. Ytterligare underlag kan inhämtas exempelvis

genom jämförelse med äldre kartor. I den mån det finns beskrivningar av hur platsen tedde sig tidigare (en person med kunskaper om området kan säga ”det huset byggdes först då, och såhär såg det ut före det” osv.) försöker man även göra rimliga bedömningar av hur resande kan ha använt platsen, exempelvis var det har varit möjligt att slå läger.

I inventeringsfasen har projektledarna ibland arbetat i par och på så vis kunnat dra nytta av varandras kompetens, och ibland har också resanderepresentanter varit med eftersom det är de som har haft ursprunglig kännedom om platsen ifråga. Det är värdefullt att vara flera personer vid en inventering. Man ser olika saker, men Bodil Andersson lyfter också fram risken att tappa bort sig i allmänt prat som visserligen ger mycket värdefull information, men som medför att man inte ordentligt fokuserar på att dokumentera platsen. Hon tycker ändå att det optimala är att vara två, en inventerare och en från bygden – resande eller inte.

Ett annat arbetssätt som Bodil Andersson också lyfter fram som väl fungerande och som hon menar att man borde använda sig mer av, är samarbete med hembygdsföreningar eller historielag. Det har många positiva bieffekter: man får information om platserna ifråga och kan berätta om projekt, samtidigt som det skapar ett möte mellan majoritetsbefolkningen och resande. Hon upplever att personer ur majoritetsbefolkningen kan vara försiktiga och uttrycka en undran ”om de kan berätta det och det om vad de resande gjorde, nu när de är med...?”. Tack vare det förtroende man byggt upp i projektgruppen kan hon då svara att ”berätta vad ni vet, det här är människor som hört det mesta om sitt folk”. På så sätt kan samarbetet med hembygdsföreningar ge ytterligare uppgifter om platser.

När man inventerar tillsammans med resande ”fattar man vad det handlar om” menar Bodil Andersson. Hon lyfter fram exemplet Tillekor Tistedalen, en norsk plats som fungerat som läger- och campingplats. Bodil Andersson kunde se att platsen låg vid en landsväg, vid ett bra vad över vattnet och i utkanten av samhället, att platsen var en bra tältplats samt att det fanns bra bete för hästar (alla dessa förutsättningar är gynnsamma för att platsen ska fungera som en lägerplats för resande). Emellertid kunde uppgifter från resande komplettera detta på ett nytt sätt. I och med att

det pågått flottning i vattendraget, låg det ett timmerupplag på platsen. De resande sa att ”vi slog ofta läger vid timmerupplag”. Där fanns tillgång till torr ved och om det var dåligt väder kunde de få slå upp läger inne i torkhallarna. Dessa aspekter hade inte slagit Bodil Andersson, men när hon fick det berättat för sig framstod det som tämligen centrala aspekter i ett resande liv. ”Det är massa sådana nya saker att se i sammanhanget som jag inte hade sett utan att de resande var med. Samtidigt finns det saker som jag ser som de inte ser ur en akademisk synvinkel, till exempel vanan att läsa och ställa olika källor mot varandra.”

URVALSPROCESSEN

De platser som är publicerade på hemsidan är inte nödvändigtvis just de platser som projektet har fått mest uppgifter om, utan hemsidans platser utgörs i stället av en blandning av platser: de som man vet mer om, sådana man vet mindre om, och sådana man vet väldigt lite om. I och med att man arbetar med en hemsida och en databas som publiceringsform har man förhoppningen att fler uppgifter ska komma in om platserna via funktionen ”Vet du mer om platsen?” som ligger på varje plats på kartan, och att man på så sätt ska uppdatera den information som ligger på hemsidan. Än så länge har dock väldigt lite uppgifter kommit in denna väg.

Urvalet av platser på hemsidan Resandekartan har snarast styrts av tid och i vilken mån projektledarna har hunnit skriva texter till respektive plats. Bodil Andersson uppskattar att man har omkring 50 platser kvar som kommer att publiceras i framtiden; av dem nämner hon fem som är klara att publiceras så snart uppgifterna lagts in i databasen.

Ett antal kriterier behöver uppfyllas innan platserna kan publiceras på hemsidan. Kristina Lindholm definierar det som att man måste ha en ”verifierad” plats. Det handlar här om att platsen måste vara identifierbar, ha en karaktär eller gärna att det går att hitta eller se någonting på marken. ”Det gick inte att ha 40 platser där man inte ser någonting, det hade varit väldigt tråkigt. Vi har några få platser där det inte går att se ett spår idag, där det byggts massa hus och så.”

Platser som någon har lämnat uppgifter om, har i arbetsprocessen prioriterats framför sådana som man hittat uppgift om i någon annan källa. ”Om det är någon som kommit till mig och berättat så lägger jag ut den platsen före något jag hittat i någon dokumentation. Den platsen är inte lika viktig som att Erik berättar om sin egen bygd” säger Bodil Andersson. Ytterligare ett kriterium i urvalet som Bodil Andersson nämner är det geografiska: för att så många som möjligt ska känna att de har en plats i närheten som är möjlig att besöka, har man arbetat för att till en början åstadkomma en spridning på de publicerade platserna.

KÄLLANVÄNDNINGEN

Projektledarna menar att majoriteten av de faktauppgifter som Resandekartan bygger på har muntligt ursprung och härrör både från gruppen resande och från majoritetssamhället. På så sätt utgör Resandekartan en sammansättning av uppgifter från olika sammanhang. Arbetsprocessen att hitta källmaterial om platserna har gått till på olika sätt. Som redan nämnts, har det ofta börjat med att en person berättat någonting om en plats. I andra fall kan ett namn på en karta ha varit utgångspunkten. För varje plats har man försökt att använda flera olika källor för att uppnå en mer heltäckande bild. Bodil Andersson menar att det självklart är allra roligast när av varandra oberoende källor kan bekräfta bilden av en plats. Ytterligare en aspekt av arbetet med att hitta källmaterial är kravet på att alla uppgifter måste ha en koppling till resandefolket. Bodil Andersson förklarar: ”I vissa fall har vi kunnat nöja oss med att det finns uppgifter om att här bodde det en resandefamilj, medan vi i andra lägen har gått in i kyrkoböckerna och följt personer för att kunna koppla dem till platsen.” På detta sätt har arbetet medfört att man försökt ”säkra” platser som resandeplatser. Trots att alla uppgifter inte har publicerats, har de sparats och utgör därför en säkerhet som medger att en plats kvalificerar sig för Resandekartan.

Det finns också platser där källorna är mer vaga och uppgifterna byggs på indicier. ”Vi har en liten tanke att man kan komma vidare sen. Och

av någon anledning så heter ju platsen så eller har ju namntraditionen uppkommit.” I vissa andra fall tar det däremot stopp vid den vaga uppgift man har. Kristina Lindholm tar som exempel hemmanet Tattardalen Rommelanda vars namn visar tydlig koppling till resandefolket. Hemmanet är nämnt första gången redan 1645, och finns upptaget i ortsnamnsregistret, men det går ändå inte att få fram fler uppgifter. ”Uppgiften kan vara traderad 18 gånger, eller så var det precis så. Men namnet lever kvar och det tyder ju på någonting. Där får det räcka här. Vi har inte så många gamla uppgifter om platsnamn.” I de fallen väljer man alltså att ta med en plats endast utifrån den vaga uppgiften. Att platsen kallas så – fast man inte kan få reda på säkert varför och att den kan knytas till resande – får då räcka.

En annan fråga är hur långt man ska gå för att säkra en uppgift. Det är en svår avvägning. Bodil Andersson menar att även om uppgifter som har muntligt ursprung säkerligen står att finna också i något sockenstämmoprotokoll, menar hon att det varken är görligt eller helt relevant att gå så långt som att dubbelsäkra varje uppgift genom att gå igenom samtliga protokoll. Man har därför nöjt sig med den muntliga uppgiften. Grundinställningen i arbetet har alltså varit att tillmäta de muntliga källorna lika stort värde som de skriftliga, man betraktar dem som lika pålitliga. Projektledarna understryker emellertid att det är viktigt att både dokumentera och berätta varifrån en uppgift härrör. Särskilt gäller det om en uppgift härrör ifrån just en muntlig källa och man inte har någon skriftlig källa som belägger det.

När det kommer till uppgifter om resande i skriftliga källmaterial – ofta offentliga utredningar utförda i olika sammanhang – blir det extra tydligt att utgångspunkten för uppgiftslämnare är ’resande som problem’. Andersson menar att sådana skriftliga källmaterial ändå är användbara eftersom att man trots allt ofta kommer nära inpå människorna: ”Det finns massa uppgifter om hur folk såg ut och foton från 1800-talet. Finns hur mycket som helst. Så på ett sätt är resande bland det enklaste som finns att forska på, om det är det man vill göra, personstudier.” Men man måste hålla i minnet att uppgifter i sådana källmaterial är vinklade och inte visar hela bilden. Men det kan också vara så att källor som vid en första anblick är

tydligt subjektiva och färgade av en förlegad syn på de resande, vid en närmare granskning i stället kan ge långt mer nyanserad bild. Som exempel på detta nämner Andersson att frågelistorna i folkminnesarkivet (som bygger på Nordiska museets listor med rubriken ”tattare”) innehåller helt osannolika svar på (den ledande) frågan huruvida resande ägnade sig åt stöld och var bråkiga. Ett av svaren lyder: ”Tattarna på Snarsmon var trevliga att komma till.” Andersson nämner detta som ett exempel på något hon skulle vilja gå djupare in i för att visa på vilka källor som finns till en breddad bild av resande. Hon lyfter också fram hembygdsböcker och annan lokal litteratur som en viktig källa som skulle behövas undersökas mer ingående. ”Det dyker upp en passus [om resande] titt som tätt i bygdeböckerna. Kunskaperna om den egna bygden och källorna är stor, men lokal. Det vi känner är att vi skulle vilja få till är att hjälpa de lokala entusiasterna, som vet så mycket om sin bygd, att även se denna kulturhistoria i sin bygd. Att Tattarbacken finns i ett större sammanhang som hänger ihop med massa andra tattarbackar i Skandinavien och med en folkgrupp.”

KÄLLKRITISKA ASPEKTER

Projektledarna betonar bägge att försiktighetsprincipen varit styrande i hela arbetet med Resandekartan. Bodil Andersson ger ett exempel från Dals Eds kommunarkiv där det finns en stor mängd arkivhandlingar som rör resande och som också visar kommunens agerade gentemot resande. Men samtidigt som dessa handlingar skulle kunna vara ett viktigt källmaterial för Resandekartan – och för den som är intresserad av resandehistoria – är dessa handlingar kring sociala ärenden svåra att hantera inom Resandekartan: ”De förklarar visserligen varför kommunen agerat som den gjort, men det blir väldigt känsliga personhistorier som kommer fram. I det fallet har jag nöjt mig med att veta att de finns.” Trots att denna typ av källor är tillförlitliga med avseende på vissa eftertraktade fakta, kan de alltså inte enkelt utgöra basen i framställningen. Bodil Andersson är inte säker på att den källkritik som tillämpats alltid skulle passera genom en historikers nålsöga, man har helt enkelt haft ett annat och vidgat syfte.

Valet att publicera resultatet på en hemsida är strategiskt: på så vis kan uppgifter om en plats komma att byggas på eller ändras. Hemsidan är således inte ett facit, utan redovisar snarare ett stadium i en process som handlar om att genom själva hemsidans interaktiva funktioner kunna få del av nya uppgifter. På så vis hoppas man också att Resandekartans platser med en svagt underbyggd resandeknytning ska kunna leda till att fler uppgifter kommer fram. På hemsidan kan detta formuleras ungefär så här: ”Vi vet inte om det har en koppling [till resande], men det finns de här uppgifterna...”. Från projektledningens sida menar att detta måhända kan vara tveksamt ur ett källkritiskt perspektiv, men att syftet är att flytta fram positionerna och inbjuda till fortsatt samtal.

Hela tiden under intervjuerna återkommer projektledarna till det faktum att uppgifterna och källmaterialet har en kontext: de är tillkomna i ett sammanhang och att det viktiga är hur man tolkar dem. Här betonar man särskilt de skriftliga källorna. Uppgifter som hämtas ur skriftliga källmaterial kräver en källkritik och en medvetenhet om hur de har uppkommit: vad det är källan berättar, varför man berättar det och hur man gör det. Det kanske inte var just för att någon var ”tattare” som hen hamnade i tinget och en plats kanske aldrig hade uppmärksammats om allt hade fungerat normalt. Det är först när det blir ett slagsmål som händelsen (och platsen) blir dokumenterad och kan hittas i efterhand genom att det kanske hamnat i tidningen. Projektledarna bär med sig detta dilemma och menar att man måste vara extra försiktig med hur man tolkar källorna när man arbetar med minoriteter, på grund av den stora bristen på förtroende för majoritetssamhället och de offentliga institutionerna. Det som ertecknats har skrivits ur majoritetssamhällets synvinkel, och kan från de resandes håll därför inte betraktas som den korrekta historieskrivningen. Om Resandekartan ska kunna upprätthålla delaktighet i arbetet, måste därför användande och tolkning av skriftliga uppgifter ske med stor varsamhet.

Vad avser användandet av uppgifter från muntliga källor verkar frågan om källkritik vara hanterad i mindre grad. Merparten av uppgifter om platserna härrör från just muntliga källor, och dessa tillmäts som sagt medvetet lika stor betydelse som de skriftliga källorna. Trots att man har

ambitionen att göra platspresentationerna komplexa, har man i många fall fått nöja sig med uppgifter i muntliga källor. Kristina Lindholm: ”Jag har två lägerplatser med dåliga källor till. Det är vaga muntliga uppgifter och sen tid. Det är svårt, men det var viktigt att ta med dem som exempel.”

ETISKA ÖVERVÄGANDEN: VAD KAN BERÄTTAS?

Inom projektets referensgrupp hanterades frågor kring vad som är lämpligt och möjligt att berätta respektive inte lämpligt och möjligt att berätta på Resandekartans hemsida. De flesta diskussioner som uppkom i samband med dessa frågor rörde uppgifter relaterade till enskilda personer. De resande har haft olika inställning till personrelaterade uppgifter. Medan vissa menar att det är viktigt att allt kommer fram och kan tänka sig publicering av det mesta, tycker andra att man måste vara försiktig. Projektledningen tolkar det som att dessa kanske inte är rädda för egen del men att de känner till att andra resande är det. Dessa olika ståndpunkter kring personnamnsfrågan har medfört artikulering av strategier. En pragmatisk lösning på detta dilemma hade varit att helt rensa materialet från namn, men då hade texterna blivit allt för opersonliga menar man. Samtidigt förekommer personer som är så pass välbekanta att man faktiskt valt att publicera deras namn. Det finns också exempel på platser där en enda välkänd person ”gör” hela platsen intressant. I fall där personen inte är lika viktig för platsen väljer man att bara skriva ut förnamnet på en person för att på så vis levandegöra texterna.

Projektledarna formulerar sig lite olika även om de är överens i det praktiska arbetet. Kristina Lindholm menar: ”Vi har hela tiden hållit försiktighetsprincipen. Vi är nog försiktigare än vad vissa tycker att vi borde vara. Men det är också vår tradition, vi jobbar ofta så. Vi måste vara på den säkra sidan. Vi kan ju så klart publicera och ta bort, men jag tycker det är ett lite slarvigt sätt.” Bodil Andersson hade å sin sida i och för sig gärna sett att man tog med samtliga namn, men menar samtidigt att det inte skulle fungera eftersom det skulle innebära ett slags registrering. För henne är det inte viktigt huruvida en person kommer från en viss släkt

eller har ett särskilt efternamn, det viktiga är att kunna säkerställa att en plats hör hemma på Resandekartan och att de personer som kopplas till platsen verkligen är resande. Denna personrelaterade information är måhända inte känslig för henne, men är synnerligen central för en ättling till den aktuella personen. ”Det blir en kollision mellan att personerna är fullkomligt relevanta samtidigt som de är fullständigt ointressanta.” Man har inom projektet alltså inte slagit fast något generellt tillvägagångssätt, utan diskuterar varje plats som ett enskilt fall.

Man har medvetet valt att inte följa platsernas personer och släkter in i samtiden. Förslaget att göra det har kommit upp, men projektledarna har enhälligt varit emot: ”nej, det går inte att bara knacka på och fråga” en boende om huruvida de är resande. Vet man att någons barn- eller barnbarn lever och fortfarande bor på en plats, har man varit försiktigare med vad man berättar om denne/-a. Men frågan är inte okomplicerad, menar Bodil Andersson. Hade karteringen i stället handlat om torpare, hade det inte varit något konstigt att skriva ut att NN föddes här då, men när det rör etnicitet – och en sådan som många inte vill tala öppet om – så måste man vara försiktigare, trots att det i princip skulle gå att följa en släkt in i samtiden genom att exempelvis hänvisa till folkbokföringen.

Allt material som samlas in sparas i respektive museums databas, så att det i ett senare skede ska vara sökbart och begripligt. Även om vissa uppgifter inte i nuläget går att publicera är det möjligt att informationen kan vara till hjälp vid ett senare tillfälle. På grund av att det rör verkliga personer har man valt att sekretesskydda allt sitt material, och beslutat om att individuell sekretessprövning måste göras om någon vill titta på materialet. Ännu har detta inte varit aktuellt. Bodil Andersson säger: ”Naturligtvis skulle vi kunna ha allt öppet och figurera namn², men vi har varit lite bekväma. Vår grundinställning är sekretess på allt, men att ingenting är hemligt.”

Bodil Andersson skulle gärna också se att fler foton kunde publiceras på Resandekartan, men även där sätts gränsen av försiktighetsprincipen. Exempelvis kan ägaren till ett foto vara bekväm med att publicera en äldre

2. Figurera avser här att dölja namn så att sekretessprövning ej behövs.

bild på släktingar, men samtidigt kan det vara så att det finns ”en kusin som inte vill att ni publicerar bilden”. Rent praktiskt skulle det inte vara möjligt att följa personerna på en bild från 1800-talet och hitta och fråga alla som skulle kunna ha ett intresse i den bilden om huruvida publicering är okej. Det är alltså svåra avvägningar som hanteras i referensgruppen. En strategi som valts är att ta med bilder vilka redan tidigare är kända för att föreställa just resande. ”De bilder vi har publicerat är sådana som vi har varit trygga med och som varit officiella. Jag skulle hemskt gärna publicera mer bilder, men har inte hittat någon lösning. Försiktighetsprincipen får styra och sen försöker man hitta andra sätt att berätta på”, säger Bodil Andersson.

Minoritetspolitiken bygger på självidentifikation, dvs. att varje individ själv väljer att identifiera sig med en viss minoritetsgrupp. Detta får givetvis också konsekvenser i projektet Resandekartan, men någon konsensus om hur det ska hanteras har inte nåtts. Hur hanterar man uppgifter om personer som varit avlidna sedan länge och som inte kan tillfrågas kring sin självidentifikation? Bodil Andersson påpekar att denna fråga hör ihop med hela den pågående debatten om vem som egentligen är resande. Det finns resande som tycker att man inte är en egentlig resande om man exempelvis placerats på fosterhem och inte levt ett traditionellt resandeliv. Det finns de som tycker annorlunda. För projektet är det en väldigt komplex fråga, men när det gäller historiska uppgifter går man på de uppgifter man har, även om man inte säkert kan veta att den aktuella personen såg sig själv som resande. Kristina Lindholm:

Man kan förstås inte veta om de såg sig som resande, men det tror jag. Samhället var ju så kontrollerat så jag tror inte att det finns uppgifter om att det bott resande där om det inte har gjort det. Även resande hade någonstans att bo, de flesta hade en fast adress även om den var mycket enkelt och byttes ofta. Man hörde någonstans, och majoritetssamhället hade väldigt bra koll på vem som var resande.

VILKEN HISTORIA ÄR RESANDEHISTORIA?

Ytterligare en diskussion som uppkommit inom projektgruppen rör vilken historia man vill berätta med Resandekartan. De resanderepresentanter som deltar vill berätta "sin" historia, och med det menar de den "goda" historien. Trots att det är svårt att hitta uppgifter om denna, har överlag ändå en bild framträtt som vittnar mer om interaktion och möten mellan resande och majoritetsbefolkningen, än om konflikter. I berättelser kring lägerplatser framträder en sådan bild: "Tattarna' slog sig ned här och mamma sa att vi inte fick gå dit för det var farligt... Men det hände aldrig någonting."

Som ovan nämnts finns det dock restriktioner kring vad som kan berättas, och texten på Resandekartans web berättar inte om allt som man känner till om en plats. Det finns också uppgifter – ibland förstahandsuppgifter – om knivslagsmål på lägerplatser. I och med att materialet publiceras på internet kan det snabbt få spridning, och man vill vara försiktig i vad man berättar så att det inte används av dem som vill måla upp resande "som ett gäng slagskämpar". Bodil Andersson: "Det fanns folk i vår referensgrupp som sa 'nej, berätta inte det, för det är någonting som är känsligt i den familj som var med om det'. Man kommer tillbaka till att det berör riktiga människor." Bodil Andersson är ambivalent i denna fråga: "Vi ska inte bara berätta den goda historien och det är inte bara er historia, det är min historia med. Visst, det är du som är resande och din historia är klart underkommunicerad och vi har Resandekartan för att berätta din historia, men din historia sitter ihop med min historia. De säger att övergreppen inte är deras historia, utan majoritetssamhällets. Då tycker jag att vi ska berätta den gemensamma historien. De platserna ska med, men jag har legat lite lågt." Bodil Andersson talar också om att det är viktigt att komplicera bilden av historien. En sådan ambition är bakgrunden till att Resandekartan också har med mentalsjukhuset Restad / Källshagen i Vänersborg. För folk i bygden är Restad / Källshagen en plats där sådana som var "konstiga" bodde, och att komplicera den bilden skulle vara synnerligen relevant. Hon ser det som kulturarvssektorns ansvar och även om

denna plats inte är enkom de resandes historia, så har de resande påverkat den. Hon menar att här finns det möjlighet att fylla platsen med berättelser om resande som varit där, även om det i så fall skulle krocka med viljan att berätta den ”goda” historien.

ATT ARBETA ÖVER GRÄNSER – NATIONERNA OCH KULTURERNA

Trots att båda projektledare påpekar att skillnader mellan Sverige och Norge blir tydliga när man jobbar i ett nationsgränsöverskridande projekt, har de svårt att sätta fingret på exakt vad skillnaderna består i. Kristina Lindholm pekar på skillnader i arbetsform, och att detta är något man haft med sig i projektet. ”Det utvecklas helt naturligt olika kulturer kring hur man jobbar. Synen på vad man vill uppnå är egentligen inte så olik. Det har inte blivit några problem, men ibland blir skillnaderna tydliga.” Hon berättar att efter ett halvårs arbete med Resandekartan var man tvungna att hålla ett specifikt möte och ta en omstart i projektet. Det hade då blivit tydligt att det var oklart vad man skulle göra och var man stod. Enligt Lindholm var formen av ett nationsgränsöverskridande projekt delvis en faktor till den oklarheten. Det handlade framförallt om hur man skulle hanteras de frågor som dök upp. I samband med omtaget återgick man till projektplanens formulering kring hur man skulle göra och hur man skulle jobba.

Bodil Andersson, som är svensk men som jobbar som projektledare för norska Østfoldmuseene, nämner att de många små skillnaderna som blivit tydliga under projektets gång. ”Vi lever i olika samhällen, milersättningen är till exempel tre gånger så hög i Norge. Det är massa sådana små saker. Hur ska vi göra med ersättningen till de som arbetar i projektet? Frågorna har dykt upp men inte alltid så konkret som milersättning. Det är de små kulturella skillnaderna, men det är svårt att sätta fingret på.” Bodil Andersson upplever i stället en stor skillnad mellan hur man vanligtvis arbetar inom museivärlden och just arbetet med resande. När man arbetar med kulturminnen är det ofta inte så laddat, menar hon, och ger återigen exemplet med torpare. Men när man nu arbetat med resande blir det tydligt att det inte är någon diffus historisk tid det handlar, utan det är

någonting som betyder mer för människor som lever i dag. Hon menar att skillnaderna i hur man handskas med frågor som dyker upp utifrån den situationen, har varit större och mer betydelsefulla än skillnaderna mellan de respektive länderna.

En ytterligare aspekt av att jobba över nationsgränserna är strukturell och påverkar hur det fungerar att ha fokus på resande som grupp. I Sverige ingår resande som en del av den nationella minoriteten romer, medan de i Norge är en egen erkänd minoritet. Enligt projektledarna hade det inte varit praktiskt genomförbart att göra en gemensam svensk-norsk karta som inte har samma utgångspunkter. Bodil Andersson menar att det eventuellt hade varit praktiskt genomförbart i Sverige, men att det då hade varit svårt att nå acceptans inom alla grupperingar. Genom att avgränsa fokus till 'resande' har man kunnat jobba gränsöverskridande mellan de båda länderna, och även uppnått möten och samverkan mellan svenska och norska resande.

RESANDEKARTANS KUNSKAPSPRODUKTION

I det följande görs en analys av vilket slags historisk kunskap som Resandekartan presenterar. Eftersom Resandekartan kontinuerligt tillförs nya platser, är det viktigt att påpeka att analysen baserar sig på de 41 namngivna platser som var publicerade på hemsidan Resandekartan under hösten 2013. Resandekartan har inte klassificerat platserna, utan presentationen utgörs av mer eller mindre utförliga beskrivningar.

Vi har analyserat och klassificerat dessa namngivna platser och det visade sig att Resandekartans 41 st platser på en övergripande nivå kan delas in i fem generella platskategorier: Fast bosättning; Lägerplats; Handels- och / eller mötesplats; Kommunikationsplats; Platser kopplade till institutionella övergrepp. Utöver listans kategorier 1–5, har vi valt att också använda kategorin Övriga där vi placerat det fåtal platser som inte passar in i dessa kategorier. Varje enskild plats kan principiellt klassificeras i flera kategorier.

Analysen visar att inom Resandekartans nuvarande geografiska om-

råde är platskategorin Lägerplats vanligast och att denna kategori utgörs av 22 platser, dvs. ungefär hälften. Sju av dessa 22 platser kan även placeras inom ytterligare en kategori. I övrigt fördelar sig platser på följande sätt: 14 platser kan kategoriseras som Fast bosättning, sex platser kan kategoriseras som Handels- och / eller mötesplats, två som Kommunikationsplats och två som Institutioner och platser kopplade till övergrepp. Fem platser har placerats i kategorin Övriga.

- Fast bosättning (14 st.)
- Lägerplats (22 st.)
- Handels- och / eller mötesplats (6 st.)
- Kommunikationsplats (2 st.)
- Platser kopplade till institutionella övergrepp (2 st.)
- Övriga (5 st.)

Vi har även gjort analyser av de texter som presenterar respektive plats, och utifrån denna analys har vi kunnat identifiera ett antal olika berättelsefokus. Följande *berättelsefokus* har identifierats i Resandekartans platspresentationer: Stark personaknytning; Kvinnohistoriskt fokus / kvinnor nämnda; Fysiska lämningar; Konfliktanknutet fokus; Interaktion med majoritetssamhället; Nationshistoria; Ambivalent / svårkategoriserat berättelsefokus.

Varje platspresentation kan i princip ha flera berättelsefokus. Analysen visar att hela 18 av 41 berättelsefokus, dvs. ca hälften, behöver föras till gruppen Ambivalent eller svårkategoriserad. Om man jämför med klassifikation i platskategorier, se ovan, visar analysen att av 18 berättelsefokus Ambivalent / svårkategoriserad, är hela 13 Lägerplatser. Detta stämmer väl överens med det som framkommit i intervjuerna med projektledarna, nämligen att det är just lägerplatserna som det har varit svårast att hitta källmaterial kring och att över huvud taget säga någonting bestämt om.

Det blir utifrån denna analys tydligt att det finns uppenbara svårigheter

att presentera platser som är kända genom att man uppehållit sig under kortare perioder men där det inte finns några egentliga fysiska lämningar att fästa berättelsen och uppgifterna vid. Resandekartan bygger på så upp en geografi av namngivna punkter där man vet att resande har befunnit sig, men som bygger på ett relativt grunt källmaterial.

En annan intressant iakttagelse som kan göras utifrån analysen av berättelsefokus är att betydligt fler handlar om interaktion med, än om konflikt gentemot, majoritetsbefolkningen: siffrorna 14 respektive 8. Detta resultat nyanserar den vanligt förekommande politiska och mediala bild av de resande som ett problem under 1900-talet, med bland annat utredningar och artiklar om den s.k. tatarplågan, och underbygger på så vis direkt projektet Resandekartans mål om att synliggöra kulturmöten.

Analysen visar också att berättelsefokus för hela 14 platser var Fysiska lämningar, vilket i sin tur understödjer bilden av att också resandefolket har haft över tid mer eller mindre permanenta vistelseplatser. Också projektledarna Kristina Lindholm understryker detta: ”resande hade en fast adress även om den var mycket enkel och byttes ofta. Man hörde någonstans.”

1. Stark personanknytning (13 st.)
2. Kvinnohistoriskt fokus / kvinnor nämnda (7 st.)
3. Fysiska lämningar (14 st.)
4. Konfliktanknutet fokus (8 st.)
5. Interaktion med majoritetssamhället (14 st.)
6. Nationshistoria (6 st.)
7. Ambivalent / svårkategoriserad (18 st.)

Resandekartan har mycket substantiellt flyttat fram kunskapspositionerna vad beträffar historiska platser kopplade till romer och resande. I kapitel 5 i denna rapport visas att landets länsstyrelser och läns museer hade kännedom om 107 platser av detta slag. Av geografiska skäl finns enbart ett fåtal av dessa medtagna i Resandekartan (detta även om man beaktar att

hälften av Resandekartans platser är belägna i Norge). Bodil Andersson menar att man inom projektet har ytterligare cirka 50 platser att publicera på hemsidan, vilket innebär att en övervägande del av de kända romska platserna inom en snar framtid kommer att ha blivit upptäckta och kända just genom Resandekartan.

När det kommer analys av vilka källor som använts inom Resandekartans platspresentationer, blir resultatet inte fullödigt då det sällan är utförligt angivet i platsberättelsen precis varifrån en uppgift är hämtad. Den övergripande slutsatsen är dock att det främst rör sig om muntliga källor, vilket också stämmer väl överens med den bild som projektledarna ger av sitt arbete. Hemsidan använder sig av formuleringar såsom ”uppgifter från resande gör gällande att...”, dvs. fokus har legat på att skydda uppgiftslämnarnas identitet, och texten utelämnar därmed också andra detaljer kring uppgiftens ursprung, såsom när den är avgiven, av vilken generation m.m.

Analysen av Resandekartans platsberättelser visar emellertid, och inte helt oväntat, en överensstämmelse mellan platser som är kategoriserade som Övriga, platser som har berättelsefokus Ambivalent / svårkategoriserad och en obefintlig eller skral presentationen av använda källor.

”VAD GÅR INTE ATT FÅNGA?”: PRESENTATIONERNAS GRÄNSER

Vad är det som främst har påverkat och satt gränser för den kunskap som kan ges om resandeplatser inom Resandekartan? Bodil Andersson menar att hemsidan i mångt och mycket presenterar en ganska rudimentär bild av platserna, men att det är en resursfråga som handlar om att hinna ta sig djupare in i källmaterialet, och att det inte har så mycket med formatet hemsida att göra (en hemsida möjliggör hur långa texter som helst – så länge man har källmaterial). Det krävs helt enkelt resurser för att ta sig djupare in i källmaterial för att på så sätt bredda presentationen kring vissa platser. På andra platser menar hon att det som finns i dag är fullt tillräckligt. Om det vore möjligt skulle hon gärna se mer exemplifiering ur källmaterialet och även visa vilka material som finns. Det är alltså inte

det valda hemsidesformatet som begränsar textlängden och fördjupningen i presentationerna för projektet Resandekartan, utan resursbrist och därmed tillgången till källmaterial.

Däremot skapar hemsidan som format andra slags ramar för hur kunskapen om historiska resandeplatser har kunnat presenteras och organiseras. Eftersom Resandekartan är just en kartering – namngivna platser placeras in på den officiella kartan – måste också varje platsberättelse för att kvalificera sig till att ingå i Resandekartan, gå att knyta till en position på kartan. 'Plats' är i kartsammanhanget alltså egentligen en geografisk punkt med entydig avgränsning, och en sådan entydighet kan inte alltid uppnås inom Resandekartan – man har behövt omfatta också stråk och färdvägar samt mer löst avgränsade och diffust lokaliserade mötes- och nöjesplatser. En rad överväganden kring var en plats egentligen ska placeras har alltså fått hanteras. Kartformatets begränsningar diskuteras av Bodil Andersson, särskilt hur svårt det är med material som inte går att koppla till en specifik plats. Eftersom uppgifterna inte går att koppla till en punkt på en karta har en del uppgifter endast kunnat användas som bakgrundsinformation. Hon menar också att detta har att göra med det specifika kunskapsområdet (historiska resandeplatser) på ett särskilt sätt. Det ska mycket till för att det som en resande berättar om en lägerplats ska kunna kopplas till den faktiska platsen för det lägret.

Som det här med att vara ute och handla, jag vet inte hur jag ska berätta det. Det är en begränsning med att vi jobbar med platser. Vi kanske har någon som [berättar att hen har] handlat i södra Östfold, men vi har inte en konkret plats där den personen har handlat. (Bodil Andersson)

I de fall uppgifter om resandeplatser i stället kommer från någon icke-resande är det oftast enklare då dessa kan peka ut vilken plats en händelse är kopplad till. Detta leder till ett slags paradox: kartan kommer att visa majoritetsbefolkningens berättelser om resandeplatser, men är ett trubbigt redskap när man avser att presentera resandes egna platsberättelser.

Bodil Andersson berättar att hon väldigt gärna hade velat att Resan-

dekartan skulle presentera någon av de resrutten som resande har följt, men att det är svårt. Även om många resande känner till mer eller mindre namngivna rutten, så kunde rutternas sträckning skilja sig åt något från år till år. Valet av platser längs rutten var beroende av en rad faktorer, till exempel kanske någon annan redan befann sig på den plats där man brukade övernatta och man fick därför välja en annan. Trots att rutterna är kända, är detaljerna ofta ändå inte tillräckligt precisa för att man ska kunna överföra dem till en karta. Bodil Andersson tror att det skulle krävas att man får följa med någon som rest länge och fortfarande reser, för att kunna göra en presentation av en rutt, med allt vad den innebär.

Det finns ett sätt som ändå skulle medge att också rutten ryms i Resandekartan, menar Bodil Andersson, och det skulle innebära att man behöver justera Resandekartans format. Man skulle behöva kunna visa endast en platskategori i taget, och om man då väljer att visa platskategorin Lägerplats skulle en övernattingsgeografi framträda. Denna skulle sannolikt ha stor överensstämmelse med resrutten. Förslaget presenterades för referensgruppen men man tyckte att denna lösning skulle kunna upplevas som grötig. Det finns en poäng i denna synpunkt, menar Andersson.

Förutom förflyttningar är också tidsaspekter svåra att fånga i detta kartformat. Inom platsberättelserna är tidsangivelserna ofta centrala: det anges när en viss händelse ägt rum, när en plats har varit under användning, och även när en plats slutade användas (det har varit betydligt svårare att ta reda på när en plats *började* användas, då det helt enkelt inte finns källor som kan säga något om detta). Med kartan som presentationsform blir det komplicerat att presentera till exempel om en lägerplats av någon anledning flyttar hundra meter från ett år till ett annat. Vilken av punkterna (tidpunkterna) ska tas med i kartan: båda? Den ena? En plats mitt emellan?

Vi säger att de har flyttat en tältplats hundra meter. Det är fortfarande samma plats men att det har hänt någonting. Ska det vara två punkter fast det är samma skeende och funktion? Det är jättekomplicerat. (Bodil Andersson)

PRESENTATIONER AV RESANDEKARTAN OCH NÄTVERKSBYGGANDE

Intresset för projektet Resandekartan blev mycket stort, inte minst på grund av att arbetet i projektet pågick under 2012 då romernas 500 år i Sverige högtidlighölls för första gången. I projektplanen hade man angett sex planerade föredrag om Resandekartan – i stället blev det 31 stycken, varav merparten hölls i Sverige (det var endast i Sverige som 500-årsjubileet firades). Föredragen hade karaktären av presentationer men fungerade ofta också som arenor för uppgiftsinsamling. Föredragen var mycket givande. Bodil Andersson berättar: ”Mycket information har vi fått in när vi varit ute och haft föredrag. Vi har inte haft något föredrag utan att någon kommit fram och berättat.” I slutrapporten anges att man i framtiden bör strukturera sådana träffar så att man verkligen kan dokumentera de uppgifter som kommer in i samtalen med åhörarna och att det bör göras intervjuer med de närvarande kring platser och deras kulturhistoria.

Under projektets gång har ett stort nätverk byggts upp med representanter från resandeorganisationer, enskilda resande, majoritetsbefolkning, museer, universitet, myndigheter, hembygdsföreningar och andra organisationer. Syftet med detta nätverk är att dels främja insamlandet av uppgifter, dels sprida information om projektet till en större grupp och bjuda in till seminarier och nätverksträffar. Under projektets gång hölls sammanlagt fem nätverksträffar / seminarier. Ett exempel på en sådan nätverksträff är den som förlades till Bullaren, belägen i norra Bohuslän och i närheten av Snarsmon, där ett 40-tal personer deltog, varav cirka hälften var resandefolk. Träffen hade titeln ”Rätten till kulturminnena och historien” och föredrag hölls av både forskare som arbetat med kulturminnen rörande minoritetsgruppen samer och skogsfinnar, och forskare som studerat hur resandefolkets historia framställs i offentliga dokument. Träffen avslutades med en öppen diskussion om historieskrivningen kring resandefolket.

NY KUNSKAP?

Resandekartan utgör en unik sammanställning av uppgifter om resandes historiska platser. Det är detta som kan sägas vara det nya: att uppgifter som tidigare varit utspridda och dolda nu är sammanförda och presenterade. Det har alltså handlat om att hitta och sammanställa uppgifter som funnit utspridda i olika sammanhang: lokalt bland både majoritetsbefolkning och bland resande; i arkivalier eller i lokalhistorisk litteratur; hos enskilda personer och familjer i form av minnen eller trädning. På så sätt presenterar Resandekartan egentligen inte ”ny” kunskap, utan det är kanske snarare som Bodil Andersson säger: ”Det blir en samling av kunskap som redan finns. Vi hittar ju inte på någon ny kunskap. Men mycket är odokumenterat.”

Men trots att uppgifter och kunskap har funnits i olika mer eller mindre interna och/eller lokala sammanhang, har ytterst lite av denna tidigare varit känd och den har därför sällan hanterats av kulturarvssektorn. Några enstaka platser har varit dokumenterade i fornminnesregistret, men då försedda med knapphändig information. Att som i Resandekartan sammanställa och presentera uppgifterna skapar på så sätt ”ny” kunskap, inte minst eftersom den geografiska dimensionen framträder. Kristina Lindholm menar att Resandekartan därigenom ändå är ny kunskap ”för den finns inte publicerad och uppmärksammas tidigare.”

Kring många av Resandekartans platser framkommer på hemsidan ännu så länge inte mycket mer än vad platsen heter och var den ligger. Hemsidan visar på så vis svårigheterna med att ta fram nya uppgifter. Resandekartans stora bidrag ligger alltså inte främst på detaljnivå, utan utgörs snarare av att mängden uppgifter har sammanställts: de många exemplen på resandefolkets vardagsliv på allmogliga platser som ofta liknande varandra. På detta sätt bidrar Resandekartan till en problematisering av föreställningar om en etniskt och kulturellt homogen historia i såväl Sverige som Norge.

Idag omfattar Resandekartan ett stort antal exempel på platser som brukats av de resande på olika sätt, och utmaningen ligger i att komplettera

uppgifterna så att en mer djupgående kunskap om resandes liv i landskapet kan erhållas.

RESANDEKARTANS MOTTAGANDE BLAND RESANDE

Hur har då resande själva mottagit Resandekartan? Den bild som ges nedan bygger på projektledarnas utsagor. Av skäl som angetts ovan har vi inte haft möjlighet att också prata med de representanter från resandefolket som ingått i projektarbetet.

Båda intervjuade projektledare har överlag uppfattat reaktionerna som positiva bland resande. Frågan om just mottagandet var tema för ett projektmöte inom referensgruppen under hösten 2013 och det som då framkom var att resanderepresentanterna menade att de inte hört några negativa omdömen om Resandekartan alls. Bodil Andersson tar det som ett gott betyg, då hon har uppfattat samtalskulturen som väldigt direkt: ”om det är negativt så får man höra det med en gång, så det är nog positivt”. Hon har också kännedom om att Resandekartan har skapat ett intresse för det förflutna: ”Jag har en uppfattning om att det ses positivt och att man blir inspirerad. Det finns ett antal resande som [nu] besöker platser som man vet att ens familj har koppling till.”

Kristina Lindholm betonar att redan Snarismo-grävningarna involverade resande och att den kontinuitet som uppnåtts är oerhört värdefull. Hennes upplevelse är att de resande inte har haft några invändningar, vare sig mot Resandekartans form eller mot dess innehåll. Hon menar dock också att all involvering måste ses på lång sikt. Även om man byggt upp ett ömsesidigt förtroende inom projektet lever mycket av den äldre kulturen kvar och många resande är vana att ”ligga väldigt lågt”. Man är exempelvis van att stämma av med varandra om huruvida personer ur majoritets-samhället är pålitliga. Även om hon inte fått ett ”äh” när hon presenterat vad man fått fram om en plats, så betyder det inte att det är någonting som saknas eller att man inte är nöjd med vad man lyfter fram. Kristina Lindholm menar att ingen annan åsikt har framkommit än att de resande är nöjda med att man nu lyfter fram dem och deras historia.

RESANDEKARTANS MOTTAGANDE BLAND LOKALBEFOLKNINGEN

Bland folk i övrigt har projektet mött både intresse och en viss försiktighet. Ingen har varit öppet kritisk till att man pekar ut en plats som en ”resandep plats”, men Bodil Andersson upplever frågan som komplicerad. Människor ur majoritetsbefolkningen kan också vara oroliga för vad de kan säga och hur de kan uttrycka sig, speciellt om någon resande är närvarande. Kristina Lindholm upplever att det är många, speciellt äldre människor, som känner igen den här delen av historien, men att de inte har kunnat sätta ord på den.

Kristina Lindholm har förvånats över hur öppet fördomarna kan ta sig uttryck. Helt öppet kan hon få berättat för sig att ”det var de – de stal”. Hon har börjat fundera i hur reaktionerna skulle vara om man bytte ut ”resande” mot annan etnisk beteckning, och anknyter till den under hösten 2013 avslöjade polisregistreringen av romer och resande:

Om polisen sagt att vi har ett juderegister för att det pågår så mycket kriminalitet – det hade blivit ramaskri utan dess like, USA hade ju anfällt oss! Men det är ingen som försvarar romerna [...]. Helt förfärligt, är det. (Kristina Lindholm)

Kristina Lindholm menar att projektet emellertid har gett henne en stor säck med argument att använda när hon bemöter fördomar som dyker upp bland majoritetsbefolkningen. Men hon säger också att det tar mycket kraft och är tröttande. Bodil Andersson påpekar att arbetet med Resandekartan har varit omvälvande också för människor som identifierar sig med majoritetssamhället. Hon träffade en person varit med vid besöksmålsinvigningen av resandeboplatsen Skojarberget i dalsländska Ed. Tillfället hade gjort så stort intryck på personen ifråga att hen fortfarande ett år efter händelsen var tagen av upplevelsen. Hen reflekterade på följande vis över det faktum att det var många äldre Ed-bor som inte hade kommit till invigningen: ”Det var ju inte ens de på 30-talet som misskötte sig, utan deras mor- och farföräldrar, men det sitter kvar en sorts skam.”

Trots att arbetet med Resandekartan har mött både skam och fördomar, upplever projektledarna att folk i allmänhet har velat berätta om saker de känner till eller hört talas som gäller resandeplatser. Många är intresserade av frågorna och har av en eller annan anledning kommit på ett möte eller föredrag, och andra har en allmänt öppensinnad inställning till människors olikhet. Bodil Andersson tycker också att hon mött en stolthet ute i bygderna över att ett museum kommer ut till dem. Hennes grunduppfattning är att människor är väldigt hjälpsamma när man väl frågar, och hon har sett varje möte som en möjlighet att berätta om resande och att sätta in dem i ett sammanhang.

RESANDEKARTANS MOTTAGANDE INOM KULTURARVSSEKTORN

Projektledarna upplever att kulturarvssektorn har visat ett stort intresse för Resandekartan, men att man också haft många frågor. Bodil Andersson exemplifierar en reaktion: ”Det här är intressant, men ska vi göra det också?” Hon upplever det som om man ibland är obekvämd med att lyfta fram denna historia eftersom det skulle kunna ske på bekostnad av en annan, mer etablerad historia. Hon nämner som exempel området Östfold där stort fokus ligger på de många herrgårdarnas historia, och att denna historiska berättelse ofta saknar kopplingen till andra sociala skikt än godsägarna. Det är en stor utmaning och ett stort ansvar att representera det förflutna: ”Vad ska det vara för ting i samlingarna? Och vilket samhälle ska vi skildra genom våra ting? Det är inte självklart för alla att det här är något vi ska skildra.”

Kristina Lindholm menar att frågan om sektorns bemötande är intressant och att intresset i början var väldigt litet – många tyckte att det var konstigt att man gjorde en utgrävning i Snarsmon. En av anledningarna till detta skulle kunna vara att arbetet med resandehistoria medför att många yrkeskompetenser inom sektorn möts och att man arbetar med ungefär samma saker – specialistrollen blir inte lika framträdande. Många arkeologer är inte särskilt intresserade av sentida lämningar, och för bebyggelseantikvarier är detta inte ett bebyggelseprojekt då det inte finns några

byggnader kvar. Att man gör det på olika sätt och inte använder samma begrepp är ett problem, enligt Lindholm.

Samtidigt upplever Kristina Lindholm att man låg väldigt rätt i tiden med sitt fokus på resande. Satsningen sammanföll med att man började fokusera på moderna kulturarv, sedan fanns ju tidigare Agenda kulturarv och Mångkulturåret 2006. Detta gjorde att fler personer inom olika delar av kulturarvssektorn hade börjat prata om frågorna som projektet arbetade med. På sätt etablerades Resandekartan mer och mer, och intresset för vad man gjorde växte. Kristina Lindholm beskriver en känsla av att man inte längre bara kunde prata om satsningar i projekt, utan att man nu behövde ett konkret exempel på hur man kunde jobba med de här frågorna. Resandekartan blev ett sådant arbete.

RESANDEKARTAN I FÖRLÄNGNINGEN

Bohusläns museum har i utvärderingen uttryckt som mål att under 2014 ta projektet Resandekartan vidare. Kristina Lindholm: ”Det är det viktiga nu. Nu har vi många exempel, gott och väl. Hur hanterar vi det i kulturmiljöarbetet? Projekt i alla ära, men vi måste ta det vidare.” Det handlar om att både gå in i en fördjupad beskrivning av platserna, och om hur kulturmiljövärden vill och kan hantera dem.

Kristina Lindholm nämner ett aktuellt exempel från Uddevalla. Ett planarbete är på gång på Kungstorget, där en förändring måste till eftersom marken kalvar ner mot ån. På Kungstorget finns en av Resandekartans platser, Suckarnas mur, som var en samlingspunkt för resande från många olika orter såsom Uddevalla, Vänersborg, Trollhättan och Göteborg. Till saken hör att uppgifterna om platsen är ganska vaga. Flera uppgifter sammankopplar samstämmigt resande och muren på torget, men källan är inte de resande.

För Kristina Lindholm blir det nu en intressant fråga hur man ska kunna tillämpa Resandekartans utpekande av platsens betydelse (kulturhistoriskt värdefull miljö) i det ordinarie arbetet att främja och säkerställa kulturhistoriska aspekter vid förändring. Den föreslagna förändringen går

ut på att man ska bygga en trappa som är vänd ner mot ån, och att denna kommer att påverka muren. Murens funktion – att erbjuda en plats med god översikt över torget – kommer då att förändras. Kristina Lindholm: ”Det kanske inte gör någonting, det sitter ju inte resande där idag, men det är en sorts kulturhistoria. Det kanske inte behöver vara just den nuvarande fysiska muren. Det kanske fortfarande kan fungera som en samlingsplats. Jätteintressant fall!” Genom att lyfta frågorna på det här sättet tar man de resandes kulturhistoria in i en reell planprocess. Kristina Lindholm tycker att det ska bli intressant att se huruvida man kommer att återropa ett minoritetsgruppsspecifikt kulturhistoriskt värde.

En annan utmaning och möjlighet som framkommer i intervjuerna är om några platser, och i så fall vilka, ska föras in forminnesregistret. Hur ska i så fall urvalet göras och hur ska de beskrivas?

BEGRÄNSNINGAR OCH SVÅRIGHETER

Att arbetet med Resandekartan inte alltid varit enkelt har tidigare berörts. Bland annat handlar det om etiska överväganden som kommer av att man arbetat med en grupp som idag har status som del av en nationell minoritet, men som tidigare varit både diskriminerad och förföljd såväl i lokalsamhället som från myndigheter. Därför är exempelvis allt arbete med Resandekartan som handlar om kartering mycket vanskligt då det skulle kunna uppfattas som registrering. Projektledarna betonar att det handlar om människor som har mycket lite förtroende för det offentliga samhället, och att en försiktighet är nödvändig. Försiktighetsprincipen som projektet använder är tidigare beskriven, vilket till exempel begränsar möjligheten att publicera allt det bildmaterial som man skulle vilja använda, att inte publicera alla uppgifter som man har fått, eller att uttrycka sig på ett vagare sätt än man hade gjort om projektet hade fokuserat till exempel torpare eller adel.

Ett annat slags begränsning har satts av kartformatet, vilket berörts ovan – vissa uppgifter och fenomen är vanskliga att placera i en enda punkt på kartan. Detta får konsekvenser både för hur kända händelser som gäller

ett större område eller som flyttar på sig kan representeras, och begränsar också möjligheten att omfatta företeelser som inte har känd ort.

Vad man arbetat vidare med under 2014 hänger samman med att man nu behöver säkra det utförda arbetet och resultatet, dvs. dokumentera hur man har arbetat (källor, inventeringar och dokumentation) för att möjliggöra överväxling och att undvika att projektet i framtiden blir avhängigt ett fåtal personer. Målet är kort sagt att kvalitetssäkra arbetet så att det kan fortsätta, även utan de nu involverade personerna.

Frågan om kvalitetssäkring är central, inte minst eftersom det har varit på tal att utvidga Resandekartans geografiska område till att omfatta övriga Skandinavien. Behovet av att klargöra sin metodik och sitt tillvägagångssätt blir då stort. Även frågan om tillvägagångssätt för lagring och arkivering av insamlat material är nu en viktig fråga och en utmaning för projektet; det måste vara möjligt för nya personer att förstå och kunna använda registrerade uppgifter.

PROJEKTET RESANDEKARTANS LÅNGSIKTIGHET

Projektledarna ser en långsiktig fortsättning för Resandekartan. Redan i ansökan om projektmedel tog Østfoldmuseene på sig ansvaret att se till att databasen och hemsidan lever vidare. Efter viss fördröjning med utredningar av lämpliga databaser, kom man fram till att man borde arbeta i det norska databassystemet Primus, som Østfoldmuseene redan använde och som Bohusläns museum var på väg att skaffa. Till en början hade man tänkt sig att använda en gemensam databas för alla platser, men en valde så småningom och av administrativa skäl att använda två, en norsk och en svensk, som administreras av respektive museum. Bodil Andersson menar att det finns stora fördelar med detta system: ”Det viktigaste är att nu ligger det här i den ordinarie huvuddatabasen för museerna, vilket innebär att om ett museum bestämmer sig för att byta system så följer det här med den ordinarie verksamheten.”

Under 2014 utvärderas projektets arbete kvalitativt. Utvärderingen – som sker genom samverkan mellan Bohusläns museum, Riksutställ-

ningar, Forum för levande historia, resanderepresentanter och Förvaltningshögskolan vid Göteborgs universitet – ska förtydliga vad det är projektet har genomfört och hur, samt utreda hur projektet kan tas vidare in i andra verksamheter. Kristina Lindholm lyfter fram att om man ska kunna gå vidare, så behöver en arbetsmetodik utarbetas. Även om det kan låta styrt så behöver projektet en ”kappsäck med metoder”. På så sätt kommer arbetet inte att bli lika knutet till enskilda personer som det varit under tiden från uppstart till i dag. Utredningen ska också titta på hur man arbetar vidare med projektet i andra regioner, där resande kanske inte är lika väl representerade och organiserade. Kristina Lindholm hoppas också att Resandekartan kommer att växa: ”Den hade det ambitiösa namnet Den skandinaviska resandekartan från början. Det är en förhoppning. Nu ska vi testa att utveckla den, både innehållsmässigt och geografiskt.”

Vid tiden för denna studie var läns museerna i både Örebro och Värmland intresserade av att börja arbeta inom Resandekartan, och på så sätt presentera resandeplatser inom ett större geografiskt område. Något slutgiltigt beslut har inte fattats, men det mesta pekar mot att Resandekartan kommer att växa.

Framtiden för det breda kontaktnät som byggts upp inom och omkring Resandekartan måste också hanteras. Projektledarna menar att det bör ske på olika sätt. Kristina Lindholm menar att det är svårt, men nämner att man håller det vid liv genom regelbunden kontakt. Museet bjuder in kontaktnätet när det händer någonting som berör de involverade människorna. Men hon lyfter också fram det arbete som resandeorganisationerna bedriver på egen hand, frikopplat från museerna och projektet. På så sätt upprätthålls de kontakter som knutits i projektet, vilket kan resultera i olika former av samarbeten. ”Museerna ska syssla med sitt område, vi kan inte fylla upp allt. Det finns enormt mycket om romer och resande som inte är vårt område. Det ska vi inte göra.”

Bodil Andersson skulle gärna se att de nationellt ansvariga museerna (i Norge är det Glomsdalsmuseet i Elverum) skulle ta över och hålla i de nätverksträffar som Resandekartan har anordnat hittills. På så sätt menar hon att det skulle vara möjligt att etablera ett större nätverk som inte

bara berörde dem som varit engagerade i Resandekartan utan där ”alla” resande kunde delta. När det kommer till det nätverk som etablerats genom Resandekartan, ser hon framför sig träffar med de deltagande organisationerna någon gång per år, men tillägger att ”så långt har jag inte tänkt”.

Avslutningsvis följer en presentation av de två övriga aktiviteter som inom ramen för Bohuslöns museum har riktats gentemot resandehistoria, en vandringsutställning och en permanent utställning.

VANDRINGSUTSTÄLLNINGEN ”JAG HAR RESANDE I MITT HJÄRTA”

Bohusläns museums vandringsutställning ”Jag har resande i mitt hjärta” kom till under 2009 som en sidoeffekt av arbetet med utgrävningarna i Snarsmon och med Resandekartan. Utställningen finansierades av Västarvet och presenterade det arbete som genomförts om och med de resande. Utställningen hade premiär i mars 2010 på Vargöns bibliotek, och turnerade därefter runt till sammanlagt 17 platser i Västra Götaland. Utställningen visades mestadels på bibliotek, och på varje plats hölls också pedagogiska visningar för främst högstadielärover. Visningarna genomfördes av utställningsproducent Anna Sjölander på Västarvet. Utställningen visades mellan mars 2010 och juni 2012 och ligger sedan dess nedmonterad.

Totalt sågs utställningen av nästan 25 000 personer, varav 678 var elever som kom på visningar. Intresset för själva visningarna var inte jättestort menar Anna Sjölander, det var inte fullbokat hela tiden, men Anna tror att intresset från skolorna skulle ha varit större om utställningen hade visats idag. När utställningen pågick mellan 2010 och 2012 var intresset ”inte jättedåligt, men ganska halvljummet”.

Till formatet bestod utställningen av texter på skärmar som berättade om följande: resandefolkets historia, Snarsmon som plats, själva utgrävningens arbetet, grävningens fynd och hur livet i Snarsmon kan ha sett ut. Ett bildspel med bilder från utgrävningarna i Snarsmon rullade vid sidan av texterna. I en monter fanns ett antal föremål som man hittat under utgrävningarna: skärvor av buteljglas, spikar och byggnadsdelar. Berät-

telsen tog utgångspunkt i aspekterna *rörlighet, släktsammanhållning, språk, berättelser och musik*.

Varje utställningsvisning varade 40–60 minuter, och Anna Sjölander berättade utifrån föremålen och texterna i utställningen om hur livet kunde ha tett sig för de resande och om deras kultur. Även frågor kring majoritetssamhällets förföljelse av resande togs upp, och hur resandekulturen togs in i det moderna samhället med övergången från häst och kärra till husvagn, lägenheter och ett liv idag där kanske väldigt få vet om sin resandebakgrund. När det började hända obehagliga saker kring Frankrikes och Rumäniens romer under 2012, dvs. i slutet av utställningsperioden, kunde man diskutera detta på visningarna, även om ungdomarna inte visste exakt vad som hade hänt. Anna Sjölander hade också oftast med sig några extra föremål som kunde tas fram beroende på vad samtalet kom att handla om.

Anna Sjölanders reflektion i efterhand är att utställningen möttes av en oväntat stor okunnighet hos skolungdomarna. Få kände till att det finns ett folk som heter resande och vilka de är. Att hon nämnde att de tidigare kallats ”tattare” gjorde ingen skillnad. Men hon möttes också av en stor förundran över denna historia, man tyckte också att den ”blev sann och verklig på ett annat sätt” inte minst genom de föremål som visades.

Ett tillägg till själva utställningen erbjöds också: föreställningen ”Resandebud” av och med Bennie Åkerfeldt och Pelle Jageby (i samarbete med ABF). Föreställningen är en berättelse om Bennie Åkerfeldts släkt och dess historia, och han berättar om hur det är att växa upp utan att veta att man är resande men känna att det finns en dold hemlighet.

Som etnolog var det för Anna Sjölander självklart att lägga fokus på och lyfta fram människorna, och innan visningarna kändes det inte enbart enkelt:

Jag kände hela tiden att det fanns en spänning för att man skulle kunna råka ut för något sådant [konflikter]. [...] I och med Snarsmon, där resande varit med, var materialet underbyggt på ett bra sätt. Många resande som jag träffade tyckte det var kul med utställningen och berättade om gamla släktföremål de hade hemma. (Anna Sjölander)

Hon upplevde alltså att utställningens kunskapsgrund var solid, men det hon kunde sakna var en person ur resandefolket som kunde vara med när hon höll visningar, dvs. någon som gav legitimitet åt utställningen. Det fanns det dock inga resurser för det.

FAST UTSTÄLLNING PÅ BOHUSLÄNS MUSEUM

Hösten 2011 tillsattes en arbetsgrupp med resande och personal från Bohusläns museum med uppdrag att tillsammans skapa en permanent utställning om resandefolket. Bakgrunden var avsaknaden av en fast utställning av detta slag i Sverige, men också att Bohusläns museum hade arkeologiskt material från Snarsmon, att man hade en tidigare utställning i bagaget samt att man hade etablerat goda kontakter med resandeorganisationer. Genom arbetsgruppen kunde museet arbeta vidare utifrån sina kontakter med resande och resande bidrog också med ytterligare material till utställningen. Utställningen, som kom att kallas ”Möt resandefolket!”, hade premiär den 24 mars 2012 som Sveriges första permanenta utställning om resandefolket.

De arkeologiska utgrävningarna av Snarsmon genomfördes åren 2004-2007 och resulterade i flera saker: förutom en studiecirkel och en bok, hade man också anordnat en tillfällig utställning på Bohusläns museum baserad på föremål från utgrävningarna. Intresset för utställningen blev stort och den fick pågå ytterligare två år, men flyttades under denna period mellan olika museer. Då detta arbete blev tungrovt, producerade Västarvet vandringsutställningen ”Jag har resande i mitt hjärta” inom ramen för Utställningen kommer (se ovan). Bohusläns museum bidrog med material till vandringsutställningen.

Besökaren möter den permanenta utställningen ”Möt resandefolket!” på andra våningen i Bohusläns museum. Utställningen berättar om resandefolkets historia med särskild tonvikt på Västsverige. Den geografiska fokuseringen är inte överraskande då utställningen springer ur Snarsmoprojektet. Resande under förflyttning och resande som fast boende utgör bärande perspektiv i utställningen. De olika möten som skett genom his-

toriens gång mellan resande som minoritetsgrupp och majoritetsbefolkningen utgör ett annat inslag. Musik, musicerande och tillverkandet av olika bruksföremål lyfts fram i utställningen. Tillverkning av köksredskap med hjälp av enkla och billiga medel kopplas i utställningen till mobilitet, och till det utanförskap resandedeutiteten skapat i det svenska samhället. Utställningen visar en rad olika redskap och varor från resande i Västsverige och berättar via bilder och kortare texter om några av de personer som vandrade runt för att förtjäna sitt uppehälle. Utanförskap utgör ett annat perspektiv i utställningen och detta skildras genom kortare berättelser i två pärmar, något undanskymt placerade. Här berättar olika resande om sina möten med majoritetssamhället. Besökaren får exempelvis möta skildringar av barnhemsbarns upplevelser. Längst bak i en av pärmarna hittar besökaren kort information om den lagstiftning som finns avseende minoritetsgruppers rättigheter i det svenska samhället.

Utställningen ligger intill en annan utställning där fokus ligger på arbetsvandring mellan Norge och Sverige och om kärlek över gränserna. Faktiskt utgör skylten ”Välkommen till gränsland” det första som besökaren möter när denne riktar sina steg mot utställningen om resandefolket. På sätt och vis fyndigt och tankeväckande eftersom det finns en parallellitet mellan de två utställningarna då bägge handlar om mobilitet och de möten och konsekvenser som uppstår när människor rör på sig i landskapet. Kristina Lindholm, ansvarig producent för den permanenta utställningen, uttrycker att resandeutställningen ganska mycket hör hemma i ett gränsland och att det kändes som ett mervärde att placera de två utställningarna intill varandra.

7. KULTURARVSPROJEKTET ROM SAN – ÄR DU ROM? Årets utställning och Årets museum 2014

Ingrid Martins Holmberg & Kristian Jonsson

Fram till våren 2014 har den svenska offentliga kulturarvssektorn bedrivit tiotalet projekt med fokus på det romska kulturarvets landskapsdimension, dvs. kunskapsprojekt som berör historiska platser, stråk, spår etc. som kan relateras till minoritetsgruppen romer. Det största av dessa projektet är Resandekartan som behandlas på annan plats i denna rapport¹, men också projektet Rom san – är du rom? (fortsättningsvis Rom san²) har varit mycket omfattande och innehåller många delar (som publik utställning, utbildningstillfällen för allmänheten, faktabok, barnbok, romsk filmfestival).

Den i Rom-san projektet ingående utställningen ”Vi är romer – möt människorna bakom myten” har bedrivits i samarbete mellan Göteborgs stadsmuseum och externa initiativtagare genom finansiering av Europeiska socialfonden (ESF) och med övergripande syfte att åstadkomma attitydförändringar hos majoritetsbefolkningen gentemot romer. Det har man velat göra genom att involvera romer både i planering och genomförande. Exempelvis var det redan från början tänkt att det skulle vara romer själva som mötte besökarna i projektets stora utställning på Göteborgs stadsmuseum: syftet är att öka kunskapen och ifrågasätta rådande fördomar hos

1. Det andra stora projektet är Resandekartan, som var organiserat som ett samarbete mellan museer i två länder (Bohusläns museum och Østfoldmuseene/Haldens historiske samlinger). Projektarbetet bedrevs i nära samarbete med resandeeorganisationer och rörde upprättandet av en karta över resandeplatser i sydvästra Sverige och sydöstra Norge. Resandekartan är presenterad som website (se s. 181).

2. 'Rom san' är romani för 'Är du rom?'

alla de som projektet kommer i kontakt med. Rom sans utställningsdel är i fokus i denna text.

Projektet Rom san som helhet har nått många människor: 15788 personer har deltagit i de arrangerade utbildningarna och visningarna, utställningen har haft cirka 130 000 besökare, och den har också väckt stor medial uppmärksamhet. Göteborgs stadsmuseum fick utmärkelsen Årets museum 2014, och Svenska museer och Svenska ICOM utnämnde också ”Vi är romer” till Årets utställning 2014.

Ett av projektets delmål var formulerat i termer av ”att dokumentera och bevara det romska arvet i Västsverige”. Detta går igen i utställningens delar, vilka hade ledord som ”romsk identitet” och ”romernas historia i ett större perspektiv”, men utställningen innehöll också en del information om Göteborgsplatser med romsk anknytning, och denna del var också en viktig utgångspunkt för de utbildningstillfällen som har arrangerats i anslutning till utställningen. Denna platsbaserade del var alltså på ett vis central, men är på ett annat vis endast en mindre del av ett större projekt om minoritetsgruppen romer.

Denna text kommer att inrikta sig på delmålet ”att dokumentera och bevara det romska arvet i Västsverige” och hur det har hanterats med avseende på arbetsformer och utställningspresentationen inom Rom san och skildrar hur man har arbetat, vad som har varit problematiskt i ett sådant kulturarvssektorsprojekt och vilka lärdomar man kan dra av arbetet. Vårt fokus är att försöka lägga en grund för att kunna relatera dessa specifika projektförhållanden till frågor kring historierepresentation (se s. 102).

TILLVÄGAGÅNGSSÄTT

Materialet till denna text har tagits fram under hösten 2013 och består av fältarbeten av olika slag. Ett flertal besök i utställningen på Göteborgs stadsmuseum som följdes av bearbetningar av intryck och frågeställningar kring vad som presenterades för besökarna. För att få en uppfattning av vad de många utställningsbesökarna tagit med sig, tyckt, och vad den väckt för känslor och tankar, gjordes också grundliga genom-

gångar av den gästbok som låg framme i anslutning till utställningen.

Analysen av den offentliga utställningen kompletterades sedan med ett flertal längre intervjuer med nyckelpersoner som varit involverade och knutna till projektet Rom san. Dessa intervjuer gjordes dels för att erhålla bakgrundsinformation om projektet, dels för att fånga de involverade personernas egna tankar och erfarenheter. Dessa intervjuer varit ett viktigt källmaterial för att kunna spegla hur Rom san har fungerat och presenterats både före, under och efter utställningen. I arbetet har också officiella projektdokument såsom ansökningshandlingar, utvärderingar och marknadsföringsmaterial gått igenom för att komplettera intervjuerna. Även workshops- och mötesanteckningar och sammanställningar av presentationer av projektet har varit ett viktigt material.

CENTRALA BEGREPP OCH TERMINOLOGI

På en övergripande nivå utgår forskningsprojektet Rörligare kulturarv ifrån den svenska minoritetspolitiskt definierade gruppen 'romer'. Också kulturarvssektorsprojektet Rom san har valt att arbeta utifrån termen 'romer' som en samlande benämning för de fem undergrupperna svenska romer, utomnordiska romer, nyanlända romer, finska romer och resande. I arbetet med utställningen på Göteborgs stadsmuseum har det t.ex. varit ett mål att alla (minoritetspolitiskt definierade) undergrupper till minoritetsgruppen romer ska vara representerade.

Därför används i detta kapitel termen 'romer' när hela den nationella minoritetsgruppen åsyftas, medan de fem ovan listade benämningarna på respektive undergrupper används i de fall en viss grupp inom den romska minoriteten avses. Den historiska terminologin behöver också tas upp. Termerna "zigenare" och "tattare / tatra" har tidigare används som benämning på olika delar av den romska minoriteten, till skillnad mot de idag konventionella och accepterade termerna "romer" och "resande". De förra är s.k. exonyma begrepp, som används om individer i en grupp av individer som står utanför gruppen. De är idag inte en del av språkbruket, och upplevs även av många romer som skällsord. Ingen av dessa histo-

riska termer används i artikeln, utan förekommer endast i sådana fall där de utgör hänvisning till historiska källor där termerna förekommer. Vid samtliga tillfällen de exonyma termerna används i denna artikel sätts de inom citationstecken för att visa att de härrör från ett föråldrat språkbruk.

PROJEKTET ROM SANS BAKGRUND OCH SYFTE

Under hösten 2010 kom en förfrågan till Göteborgs stadsmuseum om ett samarbete kring romskt utanförskap och attitydförändringar. Förfrågan kom från en liten grupp bestående av en fotograf, två journalister och en ordförande i en romsk kulturförening, vilka redan tidigare gjort en mindre utställning tillsammans för Röhsska museet.³ Utställningen baserades på porträttfoton på enskilda romer och kortare livsberättelser, och dessa åtföljdes av en karta över romernas ursprung och vandringen från Indien till Sverige. Initiativtagarna till denna utställning hoppades att Göteborgs stadsmuseum skulle vara intresserade av att visa utställningen i en mindre lokal, men på Stadsmuseet var man beredd att gå vidare och utveckla idén till något större. Det blev en ansökan till Europeiska socialfonden (ESF).

I ansökan tas avstamp i SOU 2010:55, *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige*, vilken konstaterar att romer har kommit att bli vår tids stora syndabocker och att kampen mot antiziganism aldrig har tagits. I ansökan menar man:

Mot bakgrund av hur många länder i Europa har behandlat romer de senaste åren är det dags för Sverige att agera. Vi står inför en avgörande tid där romernas framtid står på spel och det är viktigt att det blir en ordentlig satsning, inte bara små enskilda insatser utan en bredare och mer djupgående verksamhet. De som deltar i utbildningen och besöker utställningen ska inte bara få information om situationen utan även bli utmanade att ifrågasätta sina fördomar.

3. Den visades bl.a. på romernas nationaldag den 8 april.

Karsten Bjergfelt, utställningsproducent vid Göteborgs stadsmuseum och biträdande projektledare för Rom san, säger att man tidigt i processen kom i kontakt med ESF Västra Götalandskontor och att de var mycket intresserade av att samarbeta. De menade att om man skulle få mycket pengar, så skulle man utfästa att 1 000 personer skulle få heldagsutbildning i attitydförändringar. ”Det var ingenting vi hade funderat på tidigare, men det låt jättebra. Vi sökte 10,5 miljoner och fick det. Det är unikt. Vi har aldrig fått så mycket pengar på ett bräde förut.”

Huvudsyftet med projektet blev så att främja majoritetsbefolkningens attitydförändringar gentemot romer. Redan från början var tanken att det inte skulle vara Göteborgs stadsmuseums personal som skulle synas utåt, utan att det skulle vara romer som träffade majoritetsbefolkningen som en del i attitydförändringsprocessen. I ESF-ansökan skriver man att syftet är att öka kunskapen och ifrågasätta rådande fördomar hos alla de som projektet kommer i kontakt med: ”Det är viktigt att resultatet blir personligt, att deltagarna får skratta, skämmas och prata med nya människor”. På så sätt ville man visa romer bortom den stereotypa bilden och skapa en mötesplats där broar mellan minoriteten och majoriteten kan byggas.

ROM SAN-PROJEKTETS UPPLÄGG OCH ARBETSFORMER

Göteborgs stadsmuseum har sedan 1993 en organisationsform för utställningar som innebär att arbete och insamlande sker i projektform. För projektet Rom san bildades grupper på flera nivåer inom vilka olika aspekter och frågor kopplade till projektet diskuterades.

I projektets styrgrupp ingick museichefen, enhetschefen för utställningar och kommunikation, enhetschefen för samlingar, två romska sakkunniga och en till projektet kopplad följeforskare. I den s.k. projektgruppen ingick projektledarna, romska sakkunniga och följeforskaren, men där ingick också personer med ytterligare kompetens som bedömdes som central: en utställningsproducent, en grafisk formgivare, romska utbildare, en journalist och en innehållsamordnare m.fl. Projektgruppen träffades minst en gång i veckan för att stämma av arbetet inom de olika delarna

och hjälpa varandra. Denna grupp var central för att ro i hamn projektets uppsatta mål, menar Karsten Bjergfelt. Under projektgruppen organiserades tolv arbetsgrupper om 4–6 personer med ansvar för var sitt fält. En arbetsgrupp ansvarade för den interaktiva kartan, en för historisk research, en för marknadsföring, en för program, och så vidare.⁴ Vid projektgruppsmötena rapporterade alla arbetsgrupper om det pågående arbetet.

Under projektgruppen bildades därutöver också två referensgrupper: en med kommunala tjänstemän och en med romska sakkunniga.

Den senare referensgruppen hade till en början planlagda möten men övergick senare till en lösare organisation med riktad och uppsökande verksamhet för att nå fler och romer i yngre åldrar. Vad gäller den romska referensgruppens funktion skriver Strand (2014, s. 19) i slututvärderingen att ”[d]en romska referensgruppen hade medbestämmanderätt och använde sin vetorätt då beslut fattades om vilken marknadsföringsbyrå som skulle upphandlas.” Också Ingrid Schiöler, sakkunnig i romska frågor och med erfarenhet från 40 års arbete med romer, blev anställd inom Rom san. Hon pekas av många ut som en nyckelperson på grund av att samtliga romska grupper har förtroende för henne. Hon menar:

Det här hade inte gått att göra utan romer. Från första början, i ansökan, var det ingen liten medverkan. Det var deltagande fullt ut. Den romska referensgruppen har haft vetorätt och rejält med inflytande. Dialog är nummer ett, att man bygger upp kontakter.

Karsten Bjergfelt ser det som att det är romer som gett honom, och det övriga museet, tillstånd att visa utställningen. En institution som Göteborgs stadsmuseum är byråkratisk men viljan har varit så stor och ledningen har stöttat projektet fullt ut, vilket har gett resultat. Man har också vid behov

4. Arbetsgrupper i Rom san till och med invigningen: Historisk research, Produktion, Arkiv/insamling, Bok, Sagobok, Utställning, Program/seminarier, Utbildning, Marknadsföring/info, Ekonomi, Referensgrupp, Utvärdering (Strand, 2014, s. 18).

kunnat hålla en delvis nydanande projekt- och arbetsorganisation för att få Rom san att fungera. ”Vi hade implementerat projektet så väl redan innan. Så alla visste var vi var på väg och vad det handlade om.”

”VI ÄR ROMER – MÖT MÄNNISKORNA BAKOM MYTEN”

När initiativtagarna kom till Göteborgs stadsmuseum med sin utställning så önskade de en mindre lokal att visa den i. När sedan ”Vi är romer” etablerades valde Stadsmuseet att placera utställningen i en stor, som man själv uttrycker det, ”värdig” lokal högst upp i en av museets flyglar. Uppskattningsvis 130 000 personer har besökt utställningen, vilket gör den till en av de allra mest välbesökta utställningarna i Göteborgs stadsmuseums historia. ”Vi är romer” invigdes den 23 mars 2013 och höll som sammanhållen utställning öppet till den 12 januari 2014. Vissa delar hölls öppna längre och därefter följer också en utställningsturné.

Det som först möter utställningsbesökaren som ankommer till flygeln vid den pampiga trappans slut, är en foto- och textpresentation av representanter från de fem romska undergrupperna. Utställningen öppnar sig sedan med stora salar både åt höger och åt vänster. I utställningsrummet åt vänster hålls fokus på romska aktivister vilka i lite längre textpassager berättar om sina levnadsöden. I ett anslutande rum finns flera inspelade filmer där romska ungdomar i Göteborg i personliga intervjuer berättar om sina drömmar och förhoppningar för framtiden.

Alla de som varit professionellt involverade i projektet Rom san har i våra intervjuer särskilt lyft fram filmerna med ungdomarna och de ljusa sidor av livet som där kommer fram, en del utsagor upplevdes till och med som direkt nödvändiga för att utställningen inte skulle bli allt för tung. Karsten Bjergfelt: ”Det var något vi bestämde, vi hade kunnat göra en utställning som gjorde att människor gick därifrån fullständigt nedslagna och ledsna. Det är [...] människor som gör [det] nu med, men vi ville ha med ungdomarna som trodde på framtiden. Få en ljus avslutning.” Ingrid Schiöler tänker ungefär likadant kring utställningens utformning: ”Om man bara lyfter fram det förfärliga, så blir det för påfrestande för känslö-

livet. Jag tycker att det samlade intrycket är att det är mycket allvar och att man dolt hur man behandlat romer.”

Följeforskaren Elin Strand som har bred tidigare erfarenhet från arbete med romska frågor, bl.a som föreståndare för Romskt kulturcentrum i Stockholm, inom utställningsprojekt med romsk anknytning på Malmö museer och som ämnessakkunnig på Regeringskansliet, menar att Rom san-projektet nog är unikt i ett europeiskt sammanhang. ”Vi är romer” är en stor utställning på ett stadsmuseum i en storstad. Hon kan enbart påminna sig betydligt mindre exempel på liknande verksamhet, som ett mindre romskt kulturcentrum i Polen som funnits i många år. Hon jämför också med utställningen ”Romer och resande – bortom romantik och plåga” som togs fram av Malmö museer 2003 och där hon var med i projektet. Hon menar att det var en väldigt fin utställning, men det finns också tydliga skillnader: ”Malmö-utställningen var mer folkloristisk, om jag jämför. Man ställde verkligen ut där: ’Så här dricker vi te och så här gör vi så ...’. Här känns det lite mer som om man verkligen vill nå attityder och inte cementera en bild av hur en rom ska vara. Här kan man vara rom på så här många sätt och fler.”

Den andra stora salen, åt höger, består av den historiska delen av utställningen. Denna del fick stå kvar när den stora utställningen plockades ned och står kvar 2014 ut. Denna historiska utställningsdel är av störst intresse för forskningsprojektet Rörligare kulturarv och behandlas i avsnittet nedan.

DEN HISTORISKA DELEN AV UTSTÄLLNINGEN

Mitt i utställningsrummet i den historiska delen står ett romskt tält uppställt – specialinköpt från England för utställningen. Med detta tält anges fokus på romers historia som en lång resa och i detta rum målas romernas historia i stora penseldrag. En interaktiv karta visar romernas historia som en vandring från Indien, och inom denna ram placeras romernas svenska historia som en del i den stora berättelsen. När de involverade får frågor om vad den historiska delen av utställningen innebär, är det tydligt att de ser det långa perspektivet som den centrala historiefremställningen.

Ingrid Schiöler: ”Den historiska biten är otroligt viktig, och då den långa historien med färden från Indien.”

Inom denna ram ryms berättelser både i text, bild och film, om slaveri, avrättningar, förföljelse och om Förintelsen. Just Förintelsen får väldigt stort utrymme med en film om efterlevande till de romer som genomlevde och överlevde Förintelsen. I sin recension av utställningen i *Utställningsestetiskt forum* (Berg 2014-10-27) menar Magnus Berg att det är mycket mörker i detta rum, trots att det är ett fysiskt ljust och öppet rum. I våra intervjuer framkommer att utställningens fokus på Förintelsen var ett tydligt krav från de romska företrädarna i styrgruppen under arbetet med utställningen. Karsten Bjergfelt: ”Förintelsen är en så viktig del. Det var alla romer i styrgruppen som krävde att vi skulle lägga stort fokus på andra världskriget. Det är ingenting man har pratat speciellt mycket om. Därför tyckte vi det var viktigt att prata mycket om.”

En av rummets väggar ägnas åt romers platser. Här behandlas romernas situation i Sverige och Göteborg under 1900-talet, exempelvis presenteras ett par romska boplatser i och runt Göteborg med text och bild. Underlaget till denna utställningsdel är dels den kandidatuppsats som Erika Persson, Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet, skrev under våren 2012 om romska platser i Göteborg, dels museets interna arbete. Man använde sig av Perssons uppsats, som sedan har bearbetats tillsammans med henne och även utvecklats. Utställningens del om Göteborgs romska platser kom med av detta skäl: ”Det hände parallellt, det var nästan konstigt. Vi satt samtidigt på Dialekts-, ortsnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg och läste om människor som berättade om deras möten med romer, om deras minnen. Utifrån det kunde man läsa ut olika boplatser.” (Karsten Bjergfelt). Han berättar att arkivmaterial gick igenom och hur man hittat ett antal boplatser. Nästa steg var att hitta bildmaterial som var relaterat till de olika platserna. Det visade sig att Stadsmuseet i sitt magasin hade en mapp som hette ”zigenare” och ur denna mapp användes bilder till det bildspel som rullar vid sidan om väggen med de göteborgska boplatserna. Projektet besökte även Nordiska museets bildarkiv i Stockholm som visade sig hysa ett internt ungefär 50-årigt arkiv

över en inventering av romska boplatser. Ur detta hämtade man en del bilder till utställningen, vilka sedan kompletterades med bilder från Kamerareportage och TT.

När man går runt i utställningen blir det tydligt att målet varit att lyfta fram hur romer är som vi alla, vilket också är vad de intervjuade återkommer till. Den historiska utställningsdelen blir inlemmad i denna strävan på så vis att när den romska historien presenteras, om än genom vittnesbörder och föremål, så sker det ändå i det närmaste schematiskt. Utställningens stora grepp är imponerande, men de enskilda händelser som speglas (exempelvis i citat från individer) saknar ofta en fördjupning i form av ett parallellt perspektiv på den historiska händelsen eller skeendet: många uppgifter kommer att stå för sig själva och får inte den vidgade relevans som en samhällskontext skulle kunna tillföra.

Historieframställningen används därmed som ett slags bakgrund – ett avslutat ”då” – en transportsträcka som ska leda fram till dagens läge – ett ”nu” – i vilket vi kan och bör ändra våra attityder gentemot romer. Detta stora fokus på behovet av attitydförändring är utställningens stora styrka och huvudsakliga fokus.

Att den historiska utställningsdelen har varit svårarbetad kan ha flera orsaker (se övriga kapitel i denna rapport). Inom Rom san-projektet har vissa av dessa orsaker blivit särskilt tydliga. Följeforskare Elin Strand menare att det visserligen är viktigt att ha ett historiskt fokus i en sådan här utställning, men att det finns svårigheter på många plan:

I arbete med Vitboken så sade man från Regeringskansliet att det är viktigt att vi kan gå vidare. En utställning behöver så klart alla delar, den behöver historien för att förstå var vi är idag. Men jag har en känsla av att det finns en vilja att blicka framåt, i alla fall från romerna själva. Många tycker att man inte ska gräva för mycket i det förflutna.

Inom detta projekt har också den romska referensgruppen haft vetorätt i alla frågor. Utifrån detta hamnar den historiska delen av utställningen i ett annat ljus. Elin Strand håller med om att fokus i utställningen som helhet

också blivit mer på sociala aspekter och individernas berättelser, och att det delvis skett på bekostnad av vidare kulturhistoriska aspekter.

Karsten Bjergfelt berättar om de många diskussioner som pågått om vad man skulle ta med i utställningen. Bland annat valdes material från Dialekt-, ortsnamns- och folkminnesarkivet bort efter en sådan diskussion.

Vi valde att inte ta med det i utställningen och boken, på grund av att de kunde bygga på fördomarna kring romer. Det sista vi ville var att bygga på förutfattade meningar. Därför gick projektet mer och mer mot att det skulle vara romer som berättade sin historia, inte Göteborgs stadsmuseum.

En av de romska guider som anställdes i projektet tycker att utställningen blev enbart positiv, och att det bara är bra att även det historiska lyfts fram. ”Allt det historiska var nytt för mig, men jag hade hört delar av historien. Jag tror att många unga romer inte vet om det här, de har inte levt tämlitligt och upplevt fattigdomen på det sättet.” Den historiska framställningen har alltså fyllt flera olika funktioner också inom den romska gruppen.

UTBILDNINGSSATSNINGEN

Totalt har 1706 personer deltagit vid något av de 116 heldagsutbildningstillfällen som har hållits i Rom san-projektet. Om man räknar med visningar, seminarier och andra programaktiviteter är den totala deltagarsiffran 15788 personer. Nästan uteslutande var det de anställda romska sakkunniga och romska guider som höll i utbildningen. Utbildning gavs till personal från skolor, polis, sjukvård, socialtjänsten, kommunala bolag med flera, och hölls ganska öppna för de deltagandes önskemål om ämnen. Utbildningsdagen startade dock alltid med en visning av utställningen, varpå diskussioner och föreläsningar hölls utifrån de deltagandes önskemål.

En av de anställda romerna berättar om utbildningarna:

Vi träffas och pratar. Lyfter upp hur de har bott. Det bra och positiva finns i framtidsrummet. Viktigt att det finns både det mörka och ljusa för att ändra tankar. Massor med människor upptäcker sina fördomar under utbildningen: ”Bra att jag fick svar på den frågan, jag har haft den i många år”.

På ett rent personligt plan menar den intervjuade att utställningsarbetet har ”stärkt mig som rom. Jag har velat prata och blivit kunnigare. Nu vågar jag prata om den romska frågan, förut vågade jag inte helt stå för det.”

Ingrid Schiöler, som i rollen som sakkunnig hållit i många utbildningar, menar att man med utställningen nu kan ge en mer heltäckande bild än tidigare. Hon förvånas lite över känslorna som kommer upp kring den historiska delen när man diskuterar efteråt. Känslor som att ”det här har aldrig kommit fram tidigare”. Hon berättar om utbildningen: ”Vid utbildningar är det mest nuläget som kommer upp. Och så är det många frågor om de finska romernas kläder.” Efter genomförd utbildning fick samtliga deltagande med sig boken *Vi är romer* som tagits fram inom projektet.

Enligt följeforskaren Elin Strands slutrapport upplevde alla deltagande att de fått en ökad förståelse för romsk kultur och ökad kunskap om olika grupper. En majoritet tyckte det var positivt att det fanns tid för frågor och diskussion; bland annat kommenterades det att man kände att man kunde ställa vilka frågor som helst. Många har också berättat att de besökt utställningen igen efter att de deltagit i utbildningen.

ROMERS MOTTAGANDE AV ROM SAN

Alla intervjupersoner säger att de nästintill uteslutande har mött positiva reaktioner från romer som kommit i kontakt med projektet, och att det tydligt definierade deltagandet av romska personer i styr-, projekt- och referensgruppen inom projektet är orsaken till detta. Den romska guiden säger att det enbart varit positivt ur romernas synvinkel: ”Jag ser ingenting negativt med utställningen. För romer har det varit en succé. Jag tycker att det mesta finns med.”

Karsten Bjergfelt säger att reaktionerna från romer som varit och tittat på utställningen till 99 % har varit positiva. Följeforskaren Elin Strand tror att romernas förväntningar på kulturinstitutioner såsom Göteborgs stadsmuseum är väldigt lågt ställda, men tror att det förändrades för de romer som var involverade i Rom san, i och med det reella inflytande som gruppen romer fick genom att delta i referensgruppen. Elin Strand tycker att detta inflytande gör projektet Rom san smått unikt; hon har erfarenhet av att referensgrupp ofta inte har haft ett reellt inflytande.

Vissa delar av utställningen var dock svårsmält och tung för romerna. Ingrid Schiöler menar att utställningen ger en tydlig bild av uteslutning och etisk rensning av romer. Att den tar upp sådana frågor gjorde, enligt henne, att flera av de äldre romerna som besökte utställningen försökte att gå någon annanstans och undvika de tunga ämnena. Med tiden vände de sig, menar Ingrid Schiöler, till exempel vid berättelserna om tvångsterilisering.

I det material som gått igenom i arbetet med denna text om Rom san har ett enda negativt uttalande dykt upp. Detta var i form av ett brev till Göteborgs stadsmuseums chef från Kulturgruppen för resande angående utställningens återgivning av Stockholms tänkebok från 1512: i en modernisering av det gamla språket har ”tatra” (dvs. ”tattare”) ersatts med ”romer”. Kulturgruppen för resande anför till Göteborgs stadsmuseum att då detta historiska omnämmande är det första skriftliga beviset på de resandes närvaro i Sverige, utgör bytet av ordet ”tatra” mot ordet ”rom” en skymf, det är att ”beröva resandefolket på hela dess historiska hemortsrätt i Sverige” (Berg, UEF).

De involverade talar också om vilken stor roll utställningen och Göteborgs stadsmuseum fick i samband med *Dagens Nyheter*s avslöjande av Skånepolisens registrering av romer. Några av de första intervjuerna med romer efter avslöjandena gjordes på Stadsmuseet och enligt projektmedarbetarna kom museet att fungera som en samlingsplats under den mycket jobbiga tid som följde. Elin Strand berättar: ”När registreringen kom fram, så mådde flera riktigt dåligt när de fick veta att de fanns med. En pårs för de som jobbade här. Plötsligt blev också Stadsmuseet en sådan infor-

mationspunkt, alla ville prata med personalen här.” Även före och efter avslöjandena om registreringen har museet fungerat som en viktig plats för många romer. De involverade som har intervjuats berättar om flera äldre romer som på eget initiativ kommit till utställningen och hjälpt till vid visningar flera gånger i veckan.

Följeforskaren Elin Strand nämner också de många kommentarer hon och andra inom projektet fick av romska personer och organisationer från Stockholm under invigningen av utställningen på Göteborgs stadsmuseum. De sade att de var ”avundsjuka på oss här i Göteborg”.

UTSTÄLLNINGSBESÖKARES MOTTAGANDE AV ROM SAN

Gästboken, som väldigt många besökare valt att skriva i, innehåller väldigt fina omdömen om utställningen. Efter flera noggranna genomgångar har vi i stort sett bara hittat kommentarer som lyfter fram ”Vi är romer” som en bra och viktig utställning. Här nedan har vi återgett ett urval av kommentarer ur gästboken:

En mycket tankvärd utställning! Tack för den.

Äntligen fick jag klart för mig distinktionen mellan romer och resande – och blev starkt berörd också. Jäklar vilken bra utställning, med bra lagom blandning av nivåer.

Fantastisk utställning. Den borde alla se! Många minnen från min uppväxt (60-tal). ”Zigenarbarn” som var med i klassen i någon vecka... sen var de borta.

Vi är alla människor.

Jag kommer från Örebro för att se denna utställning och är väldigt glad för att jag gjorde det. Denna utställning är, enligt mig, obligatorisk. Vi får inte blunda för denna fruktansvärda diskriminering. Mitt hjärta brast mer än en gång dessa två dagar som jag noga tagit del av utställningen.

Jag blev starkt berörd av utställningen. Så konstigt att inse att jag också har de där fördomarna, och så skönt att konfrontera dem. Hur och varför började jag tänka så om romer? Jag som trodde att jag var en upplyst och lärd människa. Det här gick rakt in i hjärtat.

Även när det kommer till utbildningarna är de allra flesta kommentarerna väldigt positiva om vad de har fått uppleva. En chef på ett Bostadsbolag i Göteborg sade så här: ”Skiftnyckel och skruvdragare i alla ära, men det är ju sådan här kompetens vi behöver. Annars riskerar vi att hamna i diket” (Strand, 2014, s. 25).

KULTURARVSSEKTORNS MOTTAGANDE AV ROM SAN

De personer som varit inblandade i Rom san upplever att intresset från kulturarvssektorn har varit stort, och framförallt att arbetssättet möttes med nyfikenhet av museikollegor runt om i landet. I april 2013 hölls ett stort möte för museimänniskor från Sverige och Norge närvarande. Elin Strand: ”Jag märkte på tjänstemännen från andra museer att de var nyfikna på hur Göteborgs stadsmuseum har resonerat och hur det har fungerat. Det känns som att det är ett nytt sätt att arbeta.” Då ”Vi är romer” utnämndes till Årets utställning 2014 låg tyngdpunkten i motiveringen på arbetet inom Rom san-projektet, vilket också visar på den uppskattning projektet rönt.

Karsten Bjergfelt lyfter fram de många andra kulturarvssektorsprojekt som har haft eller har fokus på romska frågor, och nämner en utställning på Upplands museum, Stockholms stadsmuseums utställning om romsка tiggare och att Oslo bymuseum arbetar med att påbörja ett projekt om romer. Det har även funnits ett stort intresse av att visa ”Vi är romer”-utställningen på andra platser. Under 2014 har delar av utställningen visats i Bryssel och Paris och under hösten 2014 invigdes utställningen på Forum för levande historia i Stockholm.

LÄRDOMAR FRÅN PROJEKTET ROM SAN

När intervjuerna utfördes hösten 2013 pågick arbetet med projektet fortfarande, och de flesta påpekade att det var för tidigt att dra några långtgående slutsatser och lärdomar av arbetet. Karsten Bjergfelt menar att det mest väsentliga som kommit ut av projektet så här långt är att "[m]an har satt en spotlight på problemet och skapat en arena för möten och samtal".

Det har också varit centralt att projektet har kunnat knyta till sig nyckelpersoner. I det här fallet rör det sig om de romska sakkunniga som anställts. Utan dem hade det inte gått att göra vad projektet har gjort, de möter en sådan respekt bland de romska grupperna och kan erbjuda en väg in i sammanhang som en kulturinstitution som Göteborgs stadsmuseum skulle ha haft svårt att nå annars. Elin Strand lyfter fram tidsaspekten som väldigt viktig för resultatet:

Om man skulle göra ett liknande projekt någon annanstans så tror jag att framgångsfaktorn här är att det har fått ta tid. Man har inte forcerat fram någonting. Det har funnits en medvetenhet om det i perioden fram till utställningen när man intervjuade – det fick ta tid. Man kan inte bara komma hem till någon och sticka en mick under munnen på dem. Alla de personliga kontakterna med alla dem som delat med sig av sina berättelser har skötts på ett väldigt omsorgsfullt sätt.

Det som kan tyckas "flummigt" är betoningen av att personliga relationer måste byggas, och att man verkligen lyssnar på de berörda. Elin Strand menar att Rom san-projektets stora budget har hjälpt till att uppnå detta:

Det är ingen wow-förklaring, med de personliga relationerna – vänskapsband mellan olika individer, hur viktigt det är. Att det inte bara är fokus på produkten. Och att lyssna, lyssna, lyssna. De romska kollegorna säger att de verkligen blivit lyssnade på. Det är kanske inte är lika lätt att jobba såhär inkluderande om man är stressad och har lite pengar.

Hon menar alltså att inställningen hör ihop med de personliga relationerna och citerar en kollega i projektet: ”Vi ställer inte ut en folkgrupp. Det är inte det, det handlar om.”

Elin Strand betonar också utbildningarna och visningarnas betydelse: det får inte delas ut pekpinningar och serveras moralkakor, och här fyller utbildarna en väldigt viktig roll: ”De bjuder på sig själva, det de berättar har de inte läst i en bok. De berättar sin familjs historia, sina egna upplevelser. Dagligen blottar de sig på det sättet och är personliga och humoristiska. Det är genom sådana möten som attityder förändras, inte genom att det kommer en ny strategi från regeringskansliet.”

Karsten Bjergfelt upplever inte att man gått på några större ”nitar” och kommer inte på något större som han hade velat göra annorlunda, men säger också att det varit en väldigt intensiv period och delvis väldigt påfrestande för personalen. Samtidigt har projektet ”överträffat våra vildaste fantasier”. ”Vi hamnade rätt i tiden, det var så politiskt korrekt.”

I LÅNGRE PERSPEKTIV

Vid 2013 års utgång avslutades den egentliga projekttiden för Rom san och ”Vi är romer” i sin kompletta form plockades ned. Under hösten 2013 blev klart att den historiska delen (något kompletterad) skulle få stå kvar under hela 2014. Som tidigare nämnts har versioner av utställningen sedermera visats både i Bryssel och Stockholm.

Karsten Bjergfelt menar att det skett en attitydförändring och att olika romska grupper i Göteborg, främst romer och resande, har närmat sig varandra. Det har också etablerats ett romskt råd, gemensamt för de romska grupperna i Göteborg. Rådet kan delvis ha sin bakgrund i Rom san: ”Då stadsledningskontoret skrev till regeringen och ansökte om att få ett romskt råd i Göteborg så nämnde de tydligt det här projektet.” Följeforskaren Elin Strand lyfter fram det faktum att Göteborg är en pilotkommun för romsk inkludering. Hon menar att det ekonomiskt inte innebär några stora summor, men att det kan ge enskilda tjänstemän råg i ryggen att arbeta med romer och romska projekt. Även i ansökan för att få bli

pilotkommun hänvisades bland annat till Rom san, säger Elin Strand.

Ingrid Schiöler menar att ett steg på vägen med att ta projektet vidare var att delar av utställningen fick stå kvar ett år till. ”Det andra är att Göteborgs kommun har ansökt om pengar för ett romskt kulturcentra som kan förvalta det som byggts upp. Någon som träder in i utställningens ställe, och att det på så sätt kan bli synergieffekter på utställningen”. Romerna har också bett museet att inte slänga något från utställningen, den kan komma att bli en del av det planerade romska kulturcentret.

Karsten Bjergfelt säger att Rom san-projektet varit bidragande till att det händer en hel del som berör romer i Göteborg.

Det har också skapats nätverk, romer som inte kände varandra före har fått möjlighet att lära känna varandra. Det har skapats nya kontaktvägar mellan romer och mellan romer och myndigheter. Rom san har bidragit till det, men inte bara vår förtjänst.

Göteborgs stadsmuseum har också sagt, enligt följeforskarens slutrapport, att man i framtida projekt kommer att ha med det romska perspektivet även när man jobbar med helt andra frågor. Museets kulturmiljöenhet har också sagt att de kommer att ha med dimensionen av romska platser i stadslandskapet i sitt arbete med framtida stadsvandringar.

KONKLUSIONER

Ett av Rom sans formulerade delmål var ”att dokumentera och bevara det romska arvet i Västsverige”. Utställningsdelen av projektet har haft ledord som ”romsk identitet” och ”romernas historia i ett större perspektiv”, och innehöll även en del om platser i Göteborg, där romska tältläger har funnits under 1900-talet. Den övergripande målsättningen var att skapa attitydförändringar gentemot romer. Den konklusion som följer nedan avser att ta fasta på hur projektet Rom san kan ses i ljuset av vissa problemställningar relaterade till historierepresentation, och just historierepresentationens betydelse för inkludering och attitydförändring.

Projektet Rom san har definierat romer efter den svenska minoritetspolitiska definitionen och i utställningen varit tydlig med att det är samtliga romska undergrupper som är representerade. En viss komplexitet i hur man representerar grupper har funnits inbyggd i det ställningstagande, men i arbetet med denna rapport har det genomgående framkommit att det är hela minoritetsgruppen romer som är avsändare av projektet och som utställningen handlar om. Den enda tydliga indikationen på grupp-interna invändningar är ovan nämnda brev från Kulturgruppen för resande till Göteborgs stadsmuseums chef, som påtalar en skymf mot ”resandefolkets historiska hemortsrätt i Sverige”. Detta visar hur komplicerad den i sig redan komplexa frågan om romsk identitet och grupprepresentation är.

Med sina 130 000 besökare är utställningen ”Vi är romer – möt människorna bakom myten” den mest välbesökta utställningen i Göteborgs stadsmuseums historia, och på nationell nivå utnämndes den till Årets utställning 2014. En stor del av utställningen består av porträtt, med foto och bild, av personer ur de fem romska undergrupperna. Alla de professionellt involverade personerna som har intervjuats lyfter fram dessa intervjufilmer med romska ungdomar som viktiga då de speglar ljusare sidor av livet som rom. En del av dessa utsagor upplevdes nästintill som nödvändiga för att utställningen inte skulle bli allt för tung. Följeforskaren Elin Strand säger att hon ser det som att man inte velat cementera en bild av hur en rom ska vara. Att man kan vara rom ”på så här många sätt och fler”.

Ett av rummen i utställningen vigs åt det historiska materialet och där målas med breda penseldrag. Denna utställningsdel guidas vanligen av romska sakkunniga och guider, och den är också utgångspunkt för Rom sans utbildningssatsning. I det följande diskuteras den historiska delen av utställningen i förhållande till frågor om historierepresentation.

En interaktiv karta visar romernas historia som en vandring från Indien, och inom denna karta placeras också romers svenska historia. Stort utrymme ägnas åt Förintelsen, och i intervjuerna framkommer det att det var ett krav från de romska representanterna i projektet att ett stort fokus lades på andra världskriget och Förintelsen. Man visar bland annat en film om efterlevande till romer som genomlevde och överlevde Förintelsen. En

vägg i detta rum ägnas åt romers platser i Göteborg. Här lyfts romernas situation lokalt och i Sverige under 1900-talet, och ett antal lägerplatser i och omkring Göteborgs presenteras med text och bild. Underlaget till denna del är dels en kandidatuppsats, dels museets interna researcharbete.

Utställningen har ett brett anslag när man tar sig an romers historia, men störst tyngdpunkt ligger tveklöst på skildringen dels av Förintelsen, dels av lokala förhållanden med historiska romska tältläger i Göteborg. Den stora kvalitén ligger annars i att historiska företeelser och skeenden lyfts fram genom citat från romska individer. Detta är ett effektivt och oerhört viktigt grepp eftersom romers röster annars sällan finns representerade i historiska framställningar. Men detta blir också utställningens akilleshäla. Besökaren tillåts se historien med romska ögon och lämnas där-efter ensam i reflektionen över vad detta perspektiv medför; hon lämnas med dessa röster och får endast glimtvis ta del av utblickar och sammanhang för citaten. Detta leder också till ytterligare en reflektion med bäring på historierepresentation. Det gediget genomförda, konsekvent personliga, romska perspektivet på historien konstruerar sammantaget en homogen röst – *en* röst som talar för alla romer. Den historiska delen av utställningen efterlämnar en undran om det finns fler röster om denna historia, fler versioner, fler eller andra uppgifter, fler och kanske motstridiga känslor och förhoppningar. I förhållande till den pågående diskussionen om romer i just historierepresentation kan man ana en balansakt på slak lina: det unisont personliga löper viss risk att förstärka klichéer och stereotyper.

Utställningen har valt att på traditionellt vis placera temat historia i en separat del, vilket har stora förtjänster inte minst i relation till att målet ”att dokumentera och bevara det romska arvet i Västsverige” blir tydligt realiserat. Samtidigt leder det – precis som i alla andra utställningssammanhang – till att historieförställningen kan upplevas som ett avslutat ”då”, som endast bildar fond för det ”nu” som finns i utställningens övriga rum. Det övergripande målet att genom Rom san-projektet ändra samtidens attityder gentemot romer kommer i dessa övriga rum till uttryck genom att utrymme ges åt många olika röster, många olika erfarenheter, drömmar och förhoppningar. Man kan fråga sig vad som hade blivit resultatet om

flera romska positioner (dvs. inte enbart fler olika romska grupper) hade kommit till tals också kring romsk historia. Hade romsk historia då blivit lika komplex och motsägelsefull som alla andras?

Projektmålet om romsk deltagande i projektets alla faser och nivåer har uppfyllts, och just kring den historiska utställningen har romska sakkunniga och guider skött visningar och utbildningar. Det är inte möjligt att veta specifikt vilken roll projektet Rom sans särskilda organisationen har haft för de val som träffats med avseende på hur romsk historia ska presenteras. Vad vi vet är att utställningspresentationen är ambitiöst uppbyggd, att den är mycket omtyckt bland besökare, och att den har vunnit legitimitet bland romer. De flesta utställningar stupar på alla dessa punkter.

REFERENSER

Berg, Magnus (2013). ”Romernas lidanden i ljusa färger”, intervju i UEF, *Utställningsestetiskt Forum*, <http://www.ueforum.se/recension2013/13-3rec2romer.php> 20141027

SOU 2010:55. *Romers rätt – en strategi för romer i Sverige* (2010), <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/150025>

Strand, Elin (2014). ”Påverkande möten – Slututvärdering av projekt Rom san”, Elistra consulting, <http://www.elistra.com/upl/website/projekt-nu/SlututvarderingRomsan.pdf>

Intervjuer med fyra i projektet Rom san professionellt involverade, utförda under flera tillfällen under november 2013

8. HERITAGE, TERRITORY AND NOMADISM – THEORETICAL REFLECTIONS

Staffan Appelgren

“Believe that what is productive is not sedentary but nomadic.”

Michel Foucault in “Preface” to Anti-Oedipus

INTRODUCTION

This paper is an attempt to explore the dynamic tension between heritage, nomads and territory. Here I will be concerned with heritage as a territorializing socio-political phenomenon that strives towards stability and solidity through a globalizing apparatus of institutions, people, practices, discourses, knowledge and technologies. In contrast, the nomad, nomadism and nomadic thinking will be taken to be a socio-political category of deterritorialization, mobility and transience, established in dynamic relationship with sedentariness and fixity. Connecting the two, fitting the nomadic subject-in-motion with stable and historically grounded physical and place-bound heritage attributes, is the political project of “heritagizing the nomad”¹

The main argument is that the recent concern shown by official heritage institutions, in Sweden and elsewhere, about the status of recognized territorialized heritage of nomadic groups in society, is an extension of

1. The paper is based on readings of theory on nomadism and mobility and secondary ethnography. The background is a research project directed by Dr Ingrid Martins Holmberg on the status of official recognition of the historical presence of travelling Roma groups, particularly place-bound physical heritage, by heritage institutions in Sweden.

sedentary thought and sedentary practices of the modern nation state. It is further grounded in the politics of recognition and the cultural economy of contemporary society. Heritagizing the nomad thus runs the risk of simply extending sedentism and the territorializing form of heritage to encompass new social groups. Paradoxically, rather than critically engaging in alternative forms of conceptualizing the past and relating to places, and thus expanding the repertoire of possible and officially recognized forms of heritage, government agencies in response to the globally expanding politics of recognition tend to reinforce a hegemonic conception of heritage. The targeted communities are often implicated in these processes as consenting and motivated heritage subjects.

The following key questions frame this investigation. What are the costs of being a recognized heritage subject? Is heritage necessarily linked to sedentary ways of thinking about the relationship between past-present-future? Should everyone be equipped with heritage? And finally: Can the heritage regime encompass radically different modes of relating to heritage and territory?

In order to make sense of these questions I will briefly touch upon three topics: nomadism, heritage and some ethnographic perspectives on past-present relations.

NOMADS

First of all, I take *nomads* to be a conceptual category that is configured from the perspective and needs of sedentary society and should not be confused with specific social groups manifesting certain nomadic traits. Modernity already harboured an ambivalent notion of the nomad. Nomads were defined as inherently different in their way of relating to territory due to their mobile lifestyle and mode of subsistence. Constructing the nomad as “the other” helped delineate and reinforce the mainstream sedentary identity. Sedentary lifestyles became the norm and interlocked with the sedentary state apparatus of discipline and control. Sedentism developed through a territorialized paradigm in which place and locality

became central pillars in the conceptualization of human beings as well as in the organization of social life (Cresswell 1997).

Sedentism typically sees people as rooted in specific places, belonging to bounded homogeneous, small-scale collectives and thereby embodying culturally authentic and stable identities. The territorialized stability of the authentic sedentary subject stands in contrast to the suspicious and problematic mobility of the inauthentic and deviant nomadic subject (Malkki 1992).

Nomadic groups were often rejected and excluded from society, but from this marginalized position they were then quickly drawn into disciplining campaigns and programmes of assimilation by the centralized nation state (see for example Gomes 2007; Siddle 1996 and Stewart 1997). Here territorialization and sedentarization typically played crucial roles. Importantly, this was a manoeuvre of re-territorialization that began by divesting people of territorial claims, incompatible with the state ideology of sedentism, and then moved on to imposing and enforcing settlement in prescribed forms.

The hegemony of sedentism as an organizing principle of modern society and as a foundational aspect of social sciences as the dominating knowledge regime of modern societies has been criticized within anthropology and by mobility studies, amongst others (Cresswell 2006; Hannam, Sheller and Urry 2006; Sheller and Urry 2006; Urry 2007). The questioning of the fixity, homogeneity and authenticity of relationships between people, culture and place has paved the way for a broad movement focusing on processual, heterogenizing and negotiating forces of social life, and seeing social life as emergent, rather than a static given (Wright 1998; Gupta and Ferguson 1992; Malkki 1992). Globalization has further reinforced this shift towards deterritorialization, hybridity and fragmentation.

This new focus on mobility within social sciences has highlighted the limitations of sedentary approaches, but has also evoked romanticized ideas of the free nomadic subject that early modernity produced as a counter-discourse to the sedentary norm of the Western modern male, trapped in the treadmill of labour and family. Vagabonds, travellers and nomads

were seen as subjects free from state discipline and unfettered by the demands of modernity, free to roam the country and make new discoveries, experience new places (Bauman 1996). James Scott's recent study of nomadic tribes in highland South East Asia, in addition to its many merits, contributes to this wishful thinking of the nomad as a subject that knows "the art of not being governed" (Scott 2009).

Beyond the "real" nomad that constitutes the foundation for the nomad as a concept, we find the cosmopolitan nomad. The lifestyle of this nomadic subjectivity, positioned at the other end of the social spectrum, has not developed as a counter-mode of living to the normative sedentary society. On the contrary, the cosmopolitan nomad is highly dependent on the institutional and organizational foundations of sedentary society (D'Andrea 2007; Fechter 2008). Whereas "real" nomads are exposed and vulnerable to the workings of the sedentary system, and rarely benefit from the positive valuations that contemporary society under specific conditions attaches to a mobile lifestyle, cosmopolitan nomads both profit from sedentary society that provides anchor points of stability, and gain social status and cultural capital from a mobile lifestyle (Szerszynski and Urry 2006). A variant of this is the intellectual nomadic thinker, who, in addition to a cosmopolitan lifestyle, strives to be unrestrained in conceptual and analytical practice by the stagnant and canonical thinking of the state ideology (Deleuze and Guattari 1986; Deleuze and Guattari 1987). Indeed, it has been argued that a turn towards conceptual and analytical nomadism is desirable for anthropology as a discipline (Hazam and Hertzog 2012).

Nomadism is entangled in the processes of deterritorialization that characterizes globalization. Deterritorialization has turned out to be a fractured process. Not only does it disembed people, practices and objects from specific places, and juxtapose territories in ad hoc ways, it also contributes to conflicting valorizations of territory. On the one hand, territory has become a malleable backdrop for social action (Augé 1995; Harvey 1990), which might not even "take place" in the famous wording of Jean Baudrillard (1995). On the other hand, territory and place remain a crucial source and, often scarce, resource in the politics of belonging, identity

formation, and the cultural economy of urban and regional development. In these contexts place and territory are often the object of reification processes, being claimed, owned, displayed. What is important here is that these arrangements are not only people-place relations, but also organize social relations, defining “the other” as those who don’t have access to “our” land or property. What is more, this provides a crucial framework for claiming, owning and displaying physical and place-bound heritage, hence the strategy to territorialize one’s existence and one’s history.

HERITAGE

In his influential critical investigation of contemporary heritage practices David Lowenthal exclaims that suddenly heritage is everywhere (Lowenthal 1998: xiii). Heritage has become a favoured tool in political projects, in stimulating economic growth and in fostering senses of belonging (Benton 2010; Harrison 2010; Labadi and Long 2010). Heritage has increasingly been reconfigured into an asset to be explored and harnessed in specific contexts and for specific purposes, not least when defining places and localities. This tendency has been fiercely debated (Nora 1989; Lowenthal 1985; Samuels 1994: 259–273), but the point here is that heritage is being operationalized within specific contemporary political, economic and social projects and processes on multiple scales, which creates particular heritage objects and particular heritage subjects.

The pervasiveness of a globally hegemonic framework of heritage has been investigated in terms of an “authorized heritage discourse” (Smith 2006) and a “patrimonial régime” (Hafstein 2012). These contributions have been valuable in exhorting scholars to think about the discursive practices and knowledge regimes contributing to the creation of heritage objects, and how these hegemonic practices are sustained by institutions and agents situated within global fields of power. Laurajane Smith has critically examined the process by which metropolitan conceptions of heritage have come to constitute a globally expanding discourse that performatively acts on what are considered legitimate forms of heritage (Smith 2006).

At the formal level this discourse is part of a regulatory framework for global governance of heritage developed under the UNESCO umbrella. This framework constitutes an apparatus of expertise, procedures and techniques for systematically safeguarding and preserving cultural and natural heritage.

The global heritage regime, spearheaded by UNESCO, “privileges monumentality and grand scale, innate artifact/site significance tied to time depth” (Smith 2006: 11). The centrality of material substance and territorialized heritage is related to a number of significant issues. Firstly, it is closely tied to the knowledge regime of science, ensuring that heritage values rest on scientific methods in establishing truth and authenticity. Secondly, it renders heritage visible and visitable so that heritage can be recognized and made to gather communities, local, national or the whole of humanity. Lastly, it reflects the predominant sedentary heritage conceptions of influential member states in Europe, with their richness in historical buildings marking territories and maintaining boundaries over time.

Heritage as a normative discourse and a regime of knowledge tends to operate in two directions. On the one hand, it expands outwards, encompassing new territories and phenomena that are encouraged to join up. On the other hand, it homogenizes inwards, transfiguring people, things and places as they align these to its standards. We are thus faced with a globally expanding set of ideas and practices that challenge or even threaten alternative forms of experiencing, knowing and preserving the past (Smith 2006: 11). This can occur through the formal procedures of nominations, screening and designation, in which heritage objects are formed to qualify according to the specified criteria, but the hegemonic heritage discourse also has reverberations throughout the various scales of nation state, region, city and municipality as well as beyond the legislative channels through actors who are not directly connected to the formal structure, such as NGOs, social movements, local communities and individuals. Hegemonic forms of territorialized material heritage become desirable at many levels.

The global heritage regime, underpinned by the liberal democratic

project of recognition of cultural diversity and cultural identities as well as the cultural economy of place-making, urges nation states, ethnic groups and other heritage subjects to revere and celebrate their past in specific ways, and it exhorts local and central governments to actively seek out and recognize that heritage. Visible and visitable territorialized material heritage is engaged to stabilize the past, to stabilize places, and to stabilize communities. It is a diversifying apparatus that orchestrates conceptions and practices, and an empowering tool that can be put to a multitude of uses, but that also reconfigures places, things and people. In this way heritage is binding: it forms distinct objects and subjects, enrolling them into solid constellations, through stable linkages. These heritage constellations of objects linked to memories, people and places are then claimed, owned and displayed for others, including official heritage institutions and the state apparatus, to recognize.

ETHNOGRAPHY

There are numerous ethnic and social groups throughout the world displaying nomadic traits and lifestyles, real or imagined. Needless to say, there are not only manifest differences between these groups but also a great heterogeneity within them. In line with the focus of the research project of which this paper forms a part, I have limited the ethnographic section to readings on various Roma communities in Europe. The aim is not to present a coherent Roma perspective on heritage, but to juxtapose insights drawn for ethnographic research in these communities with wider debates about heritage, nomadism, sedentism and territory. Ethnographic evidence forms a number of sources researching various Roma communities throughout Europe. It suggests that the relationship to the past and to place differs in significant ways from the expectations of the global heritage regime as outlined above, and can thus partly shed some light on the challenges official heritage institutions face when setting out to recognize the heritage of these groups.

The insights of the British anthropologist Michael Stewart on the mne-

monic practices of the Roma communities he has studied is worth quoting at some length.

Romany peoples lack many of the mnemonic devices which ground shared memories in European societies. The built environment in which they live, either of their own or others' making, is so temporary that it hardly bears a trace of the past. At death almost all personal possessions are normally given away, sold, or destroyed, and even in everyday life objects of daily use are passed on to others, almost as if with the deliberate intention of preventing them from acquiring the smell and feel of the past. This is a world without nostalgia, inhabited by a people who seem to "celebrate impermanence". (Stewart 2004: 566)

This apparent lack of interest in commemorating and preserving the past is confirmed by another British anthropologist, Paloma Gay y Blasco, who states in her account of a Roma group in Spain that her informants "downplay the past in their accounts of themselves". She adds to this that the same attitude also prevails in relationship to place, with a "[d]isregard [of] any notion of shared territory" (Gay y Blasco 2001: 633). Rather than harking back in time to capture and commemorate shared experiences associated with certain places, a shared sense of belonging seems to emerge out of the establishment of a moral community in the present. Mourning, for example, is said to be not expressed socially in rituals, but constitutes a personal and introvert undertaking. It is argued that memories predominantly stay within the individual, and do not resurface to reinforce a shared memory at a later stage (Gay y Blasco 2001: 638). Gay y Blasco also stresses that in the community remembrance is understood to be an emotionally painful activity, since it evokes that which is no longer present.

Stewart similarly warns against taking this seeming "casual relationship with the past" too lightly, reading it as a way of "turning the experience of living in a state of constant jeopardy into a positive celebration of the present moment" (Stewart 2004: 567). Pain and loss are real even if they are not allowed to take an explicit outward social form. The normative

forms of remembering and commemorating the past should not lead us to read a lack of engagement in the past into the seemingly scant evidence of intersubjective forms of turning to the past. In this case it seems to be the silence that speaks.

In a study of a Roma community in France, the French anthropologist Patrick Williams discusses how death creates a specific category of objects, called *mulle* (Williams 2003). These are material objects, but can also include places and animals, associated with departed persons. When death occurs, people in the community Williams has been working with say that “nothing should be kept” (Williams 2003: 4). The most definitive step is to burn down the trailer along with other belongings. Another option is to get rid of possessions by having them scrapped or sold off cheaply to somebody outside the community, never to be seen again. Lastly, the trailer can be left, seemingly abandoned, to disintegrate (Williams 2003: 4–5). If belongings are actually kept, they are treated with care and respect. Interestingly, however, kept *mulle* objects are not distinguished from ordinary objects in any way that is recognizable to others in everyday life, and are not talked about as belongings of a deceased person. The classification as *mulle* is of silent significance and still carries great importance to those keeping the objects. Again, the significance of objects of the past are tied to specific individuals rather than shared socially (Williams 2003: 5).

Things, phenomena, places and names associated with dead people must thus be approached with the greatest care. Williams argues that memories and past events are rarely given discursive form, since they can evoke strong emotions, and there is a fear of being disrespectful towards people of the past. To recount something from the past is to re-enact it, and one needs to be cautious not to misrepresent events and people or to violate the integrity of the deceased by stepping in their footsteps (Williams 2003: 7–13). Even if it superficially can seem as if things are discarded without much attention given to them and people, events and places are forgotten about, in reality, Williams contends, the past is a landscape loaded with significance and should be approached with attentiveness. What can look like neglect, indifference or avoidance is in fact a sensitive and

respectful acceptance of the past as having a sovereign value and existence that shouldn't be evoked or explored (Williams 2003: 12). This immutable sovereignty of the past can be seen in how stable and enduring associations between people, objects and places only come into being after death: “it's only from the moment an object becomes *mullo* that it truly belongs to an individual” (Williams 2003: 14).

A particular category of phenomena associated with death is *mūlengri placa*, “the place of the dead”. These sites can be places where death actually occurred, but also places associated with the deceased person, a place he or she liked particularly much. *Mūlengri placa* needs to be approached with much the same care and respect as all *mulle* objects and might be avoided all together, especially by relatives and friends. If a site is avoided out of respect and a trailer left to decay on it, it can easily be taken to be a neglected and abandoned site by outsiders, but these are in reality still highly significant places imbued with history and memory. Paradoxically, even if “[i]t is very rare that a *mūlengri placa* partakes again of the movement of life” (Williams 2003: 18–19), they are locations permeated with history, meaning and life. Typically, the places, notes Williams, “inscribing Mānuš [the Roma community] presence in the universe are places with no one in them” (Williams 2003: 23).

The significance of this in relation to dominating conceptions and practices of territorialized heritage making is that, rather than claiming one's own space in dialogic opposition to mainstream society, presence, mediated by the dead, is inscribed within the world as it is established by the main society (Williams 2003: 47). The Roma community thus circumvents the expectations of the main society. It avoids addressing and refuses to respond to the main society, since that would undermine the power to nullify the other. *Mūlengri placa* is part of a strategy of avoidance, withdrawal and silence that together open up spaces for negotiating subordination (Williams 2003: 45–49). Asking main society for recognition of heritage would be disrespectful to the sovereignty and integrity of the past, and it would be to subordinate oneself to the dominating heritage conventions by accepting how that terrain has been created by the main

society. It would mean giving up the power to appropriate and nullify on one's own terms. Silence and withdrawal become ways to establish heritage, space and self and to maintain a measure of autonomy.

DISCUSSION

If we follow Smith, the dominating form of heritage has material substance, is preferably monumental and is situated in physical space (Smith 2006: 11). I have further argued that these conditions are particularly important today since they interlock with the politics of recognition of modern liberal democratic society (Taylor 1994) and the cultural economy of contemporary capitalist society (Dicks 2003). In this hegemonic form heritage is made recognizable, visible and visitable. The impulse of mainstream society is to produce materialization and territorialization of heritage that becomes intrinsic to the establishment of the hegemonic landscape. Sedentary populations constitute their territoriality over time by territorializing heritage practices, erecting grand buildings and spectacular monuments. Conceptions, practices and institutions are established by sedentary society to celebrate and preserve their own territorial achievements as statements over time, which can be seen as a temporal strategy to link the past, the present and the future in space. Heritage becomes a territorializing – place claiming – practice.

In contradistinction to this, the world-view of sedentism associates subaltern mobility, voluntary or forced, with a lack of and disinterest in stable physical forms and territorial moorings. By being predominantly associated with intangible cultural heritage and heritage artefacts, the deterritorialization of nomadic groups is reinforced. In response to this, a metropolitan governance strategy to “heritagize the nomad” – to encourage nomadic groups to draw on memories of the past, gives material shape to historical narratives and to mark territories over time – would contribute to the constitution of proper heritage subjects for participation in the heritage regime, but would run the risk of simply extending sedentism and the territorializing form of heritage. Metropolitan heritagization is not an

innocent invitation to be part of something, but implicitly a request to depart from something.

But, as Stewart notes, it's quite possible to remember and cherish the past without turning recollections into memories that can be possessed, presented and displayed, and that necessarily links into framing identities and claiming rights (Stewart 2004: 573). We have seen how the circumscribed public sphere restricts the historical inscription of nomadic groups, and sensitive handling of the past and respect for the dead results in moderation in drawing on and using the past for present purposes. What is surprising, perhaps, is not the reluctance to deal with the past in prescribed forms within the Roma communities referred to above, but the readiness amongst others to “use the past for present purposes”, which is in itself a common definition of heritage. If some of these Roma communities are portrayed, sometimes romantically, as “present-oriented”, or as masters of the “art of forgetting”, one might well ask what can be more oriented towards the present and exemplary of the art of forgetting than instrumentally subordinating, objectifying and essentializing the past in order to exploit it “for present purposes”. For the people in the community Williams studied it was clear: “the dead must not be used” (Williams 2003: 77). People showed great care for the past and approached the affective territory of the past with great respect. A crucial difference might be between developing a heritage subjectivity that possess memory, and one that is possessed by memory.

READINGS

- Augé, Marc (1995). *Non-Places. An Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso
- Baudrillard, Jean (1995). *The Gulf War Did Not Take Place*. Bloomington: Indiana University Press
- Bauman, Zygmunt (1996). “From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity” in S. Hall and P. du Gay (eds.). *Questions of Cultural Identity*. London: Sage

- Benton, Tim (red.) (2010). *Understanding Heritage and Memory*. Manchester: Manchester University Press.
- Cresswell, Tim (1997). "Imagining the Nomad. Mobility and the Postmodern Primitive" in George Benko and Ulf Strohmayer (eds.). *Space and Social Theory, Interpreting Modernity and Postmodernity*. Oxford: Blackwell Publishers
- Cresswell, Timothy (2006). *On the Move. Mobility in the Modern Western World*. London: Routledge
- D'Andrea, Anthony (2007). *Global Nomads. Techno and New Age as Transnational Countercultures in Ibiza and Goa*. New York: Routledge
- Deleuze, Gilles and Félix Guattari (1986). *Nomadology*. New York: Semiotext(e)
- Deleuze, Gilles and Félix Guattari (1987). *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Dicks, Bella (2003). *Culture on Display. The Production of Contemporary Visibility*. Buckingham: Open University Press
- Fechter, Anne-Meike (2008). *Transnational Lives. Expatriates in Indonesia*. Aldershot, Burlington: Ashgate
- Gay y Blasco, Paloma (2001). "We Don't Know Our Descent. How the Gitanos of Jarana Manage the Past" in *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7(4), p. 631-647
- Gomes, Alberto G. (2007). *Modernity and Malaysia. Settling the Memraq Forest Nomads*. London: Routledge
- Gupta, Akhil and James Ferguson (1992). "Beyond 'Culture' Space, Identity, and the Politics of Difference" in *Cultural Anthropology*, 7(1), p. 6-23
- Hafstein, Valdimar (2012). "Cultural Heritage" in Regina F. Bendix and Galit Hasan-Rokem (eds.) *A Companion to Folklore*. Chichester: Wiley-Blackwell
- Hannam, Kevin, Mimi Sheller and John Urry (2006). "Editorial: Mobilities, Immobilities and Moorings" in *Mobilities*, 1(1), p. 1-22
- Harrison, Rodney (red.) (2010). *Understanding the Politics of Heritage*. Manchester: Manchester University Press
- Harvey, David (1990) *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural*. Oxford: Blackwell
- Hazan, Haim and Esther Hertzog (2012). "Introduction. Towards a Nomadic Turn in Anthropology" in *Serendipity in Anthropological Research. The Nomadic Turn*. Farnham: Ashgate
- Labadi, Sophia and Colin Long (2010). *Heritage and Globalisation*. Abingdon: Routledge
- Lowenthal, David (1985). *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press

- Lowenthal, David (1998) *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malkki, Lisa (1992). "National Geographic. The Rooting of People and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees" in *Cultural Anthropology*, 7(1), p. 24–44.
- Nora, Pierre (1989). "Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire" in *Representations*, 26, p. 7–24
- Samuel, Raphael (1994). *Theatres of Memory. Past and Present in Contemporary Culture*. London: Verso
- Scott, James C. (2009). *The Art of Not Being Governed. An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press
- Sheller, Mimi and John Urry (2006). "The New Mobilities Paradigm" in *Environment and Planning A*, 38(2), p. 207–226
- Siddle, Richard (1996). *Race, Resistance and the Ainu of Japan*. London: Routledge
- Smith, Laurajane (2006). *Uses of Heritage*. New York: Routledge
- Stewart, Michael (1997). *The Time of the Gypsies*. Boulder: Westview Press
- Stewart, Michael S. (2004). "Remembering without Commemoration. The Mnemonics and Politics of Holocaust Memories among European Roma" in *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 10(4), p. 561–582.
- Szerszynski, Bronislaw and John Urry (2006). "Visuality, Mobility and the Cosmopolitan. Inhabiting the World from Afar" in *The British Journal of Sociology*, 57(1), p. 113–131
- Taylor, Charles (1994). "The Politics of Recognition" in Amy Gutman (red.). *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Urry, John (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press
- Williams, Patrick (2003). *Gypsy World. The Silence of the Living and the Voices of the Dead*. Chicago: The University of Chicago Press
- Wright, Susan (1998). "Politicization of Culture" in *Anthropology Today*, 14(1), p. 7–15

TACK!

Forskningsprojekt Rörligare kulturarv har möjliggjorts av medel från Riksantikvarieämbetet som också generöst bidragit till tryckningen av rapporten Vägskälens kulturarv – kulturarv vid vägskäl. Under projektåren 2012-2014 har flera forskare, vilka inte står som författare i denna rapport, varit engagerade. Särskilt behöver nämnas: FD Katarina Saltzman, Institutionen för kulturvård, GU, som ursprungligen var medsökande till projektet, FD Anna Bohlin, Institutionen för globala studier, GU, som är medförfattare till artikeln “Vagrant dwelling. An inquiry into the ‘limes’ of national heritage politics”, och docent Annelie Sjölander Lindqvist, Institutionen för globala studier, GU, som har ryckt in i en rad olika seniorforskarroller. Bakgrunden till Rörligare kulturarv var forskarnätverket KIEP som initierades genom medel från Göteborgs universitets kulturarvssatsning, sedermera Critical Heritage Studies www.criticalheritagestudies.gu.se, och där nämnda forskare ingick.

Före, under och efter projekttiden har vi haft samtal och samverkan med flera experter och aktörer inom och utanför kulturarvssektor och universitet. Vi har haft möjlighet att möta och samtala med en rad romer och resande kring vårt projekt, vissa har varit formella representanter för intresseföreningar, andra har istället varit informella sådana. Utan dessa möten hade projektresultatet blivit fattigare och vår förståelse för området långt mer ensidig. Vi har haft kontakt med landets samtliga läns museer och länsstyrelser som bidragit med sin kännedom om romers och resandes platser och kulturarvssektorns projektaktiviteter, särskilt skall nämnas Göteborgs stadsmuseum, Bohusläns museum och Østfoldmuseene / Hal-

TACK!

dens historiske samlinger som som ställt generös tid till vårt förfogande. Vi har också haft samverkan med Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG) i Göteborg, vilket lett till fortsättningsaktiviteter kring historiska resandeplatser, samt med forskarnätverket RORHIN deltagit i den första internationella forskningskonferensen i Sverige inom fältet. Vi har fått möjlighet att presentera projektet dels inom ramen för Institutionen för kulturvårds högre seminarium, dels inom ramen för Göteborgs universitets Jonsredsseminarier baserade på samtal mellan forskare och omvärld i – detta fall romska representanter –, men också på internationella forskarkonferenser såsom CBEES 2011, ACHS 2012, PECSRL 2014 (Rörligare kulturarv särskilt inbjudet till ACSIS 2015). Vi har haft projektrelaterade möten med bland annat Bohusläns museum och med Göteborgs stadsmuseum, där vi även presenterat projektet på en personalkonferens hösten 2013, och med docent Magnus Berg vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Dessutom har vi fått möjlighet att presentera våra projektresultat inom ramen för Riksantikvarieämbetets interna Mångfaldsseminarium i Stockholm och Visby hösten 2014.

Jag är skyldig alla – författare och andra – ett hjärtligt och mycket stort tack. To be continued.

Melbourne, Australien, 7 december 2014

Ingrid

OM FÖRFATTARNA

Ingrid Martins Holmberg, lektor vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, och koordinatör inom den universitetsövergripande forskningssatsningen ”urban heritage”. Hennes forskning är inriktad på kulturarvspraktiker och kulturarviseringens epistemologi, men också den byggda miljöns semiotik och historia. I ett pågående tvärvetenskapligt forskningsprojekt studeras bebyggelsebevarandets roll i nutida stadsomvandling och särskilt cirkuleringen av gamla byggnadsdetaljer. Har varit forskningsledare inom projektet Rörligare kulturarv och är huvudförfattare till ”Ephemeral urban topographies of Swedish Roma. On dwelling at the mobile-immobile nexus”, *Cultural Studies* (u.u.) och ”Vagrant dwelling. An inquiry into the ‘limes’ of national heritage politics” (u.u.). Bidrar i denna bok med artiklarna ”Om romers historiska platser i kulturarvet”, ”Kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes historiska platser”, ”Kulturarvsprojektet Resandekartan. Nationsgränsöverskridande platshistoria” samt ”Kulturarvsprojektet Rom san. Årets utställning och årets museum 2014”.

Staffan Appलगren, lektor i socialantropologi vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet och koordinatör inom den universitetsövergripande forskningssatsningen Global Heritage. I hans forskning behandlas rörliga och alternativa former av kulturarv och bevarandestrategier i främst det japanska samhället. Arbetar för närvarande med ett projekt om cirkulation av materiell kultur

i secondhandmarknaden som en populär och vardaglig form av kulturarvskapande. Har som forskare inom projektet Rörligare kulturarv bidragit med teoretisk förankring genom artikeln ”Heritage, Territory and Nomadism. Theoretical Reflections”.

Maria Persson, fil. dr i arkeologi. Är verksam främst inom forskningsfälten samtidsarkeologi, Conflict Archaeology och Heritage Studies. Som forskare inom forskningsprojektet Rörligare kulturarv har hon bidragit med en översikt över internationell och svensk arkeologisk verksamhet relaterad till romer. Hon bidrar i denna bok med artikeln ”Arkeologiska perspektiv på romers och resandes historia”

Kristian Jonsson, fil. kand. i kulturvård med bebyggelseantikvarisk inriktning. Har en bakgrund som journalist och är för närvarande anställd vid Göteborgs stadsmuseum. Som forskningsassistent inom forskningsprojektet Rörligare kulturarv har han genomfört insamling, fältarbeten och analys inom fördjupningsstudierna om Resandekartan och Rom san – är du rom? Han bidrar i denna bok med artiklarna ”Kulturarvsprojektet Resandekartan. Nationsgränsöverskridande plathistoria” och ”Kulturarvsprojektet Rom san – är du rom? Årets utställning och årets museum 2014”.

Erika Persson, fil. kand. i kulturvård med bebyggelseantikvarisk inriktning och masterstudent vid Institutionen för kulturvård. Hennes kandidatuppsats behandlade romers historiska platser i Göteborg, och kom att utgöra del i utställningen ”Vi är romer – möt människorna bakom myten” på Göteborgs stadsmuseum. Som forskningsassistent inom projektet Rörligare kulturarv har hon ansvarat för uppbyggandet av ett digitalt arkiv över forskning, kulturarvsaktiviteter, och annan kunskap om romers platser, och även fördjupat sin historiska studie till en artikel (Holmberg & Persson, ”Ephemeral urban topographies of Swedish Roma. On dwelling at the mobile-immobile nexus”, u.u. i *Cultural Studies*). Hon bidrar i denna bok med artiklarna ”Svenska romers platser i Göteborg 1890–1960” och

”Forskningsöversikt: Romer och resande i historierepresentation & Romers och resandes historiska platser”.

Sebastian Ulvsgård, fil. kand. i kulturvård med bebyggelseantikvarisk inriktning, tjänstgör vid Stadsmuseet i Stockholm på dokumentationsenheten. Som forskningsassistent i projektet har han genomfört insamling, fältarbeten och analys beträffande kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes historiska platser. Han bidrar här till artikeln ”Kulturarvssektorns kunskap om romers och resandes historiska platser”.

BILDLISTA

- Omslag: Fotograf Inga Walde, Smålands museums samlingar. Foto © Kulturparken Småland AB
- s. 48: Grundkarta 1923. © Lantmäteriet, redigerad med grafik av författaren.
- s. 52: Midsommarfirande 1914 vid Nya Varvet. Foto © Kamerareportage
- s. 55: Postgatan i Östra Nordstaden år 1938. Foto © Kamerareportage
- s. 57: Kvillebäcksvägen på Hisingen 1923. Foto © Kamerareportage
- s. 60: Husvagnar längs Kruthusgatan. Foto © Kamerareportage
- s. 61: Husvagnar på Levgrens äng 1949. Foto © Kamerareportage
- s. 62: Läger i Bergslagsparken 1952. Foto © Kamerareportage
- s. 64: Vagnar vid Backaplan. C.H. Tillgrens samlingar. Foto © Nordiska museet
- s. 66: Cisterner vid Kopparstrans. Foto © Göteborgs stadsmuseum
- s. 70: Läger vid Ramberget 1959. Foto © Kamerareportage
- s. 89: Snarsmon. Foto © Maria Persson 2014
- s. 92: Snarsmon. Foto © Maria Persson 2014
- s. 96: Skojarbacken. Foto © Maria Persson 2014
- s. 98 Snarsmon. Foto © Maria Persson 2014
- s. 142: Vickleby, Öland. Fotograf okänd. Foto © Kalmar läns museum
- s. 150: Renholmen i Skellefteå kommun. Fotograf och årtal okänt. Foto © Västerbotens läns museum
- s. 162: Foto 1950-tal. Okänd fotograf. Foto © Jönköpings läns museum

Samtliga bilder är återgivna med tillstånd.

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD
ISSN 1101-3303

Titlar i urval:

- Brunskog, Maria (2000). *Lacqverwerk. Makers, manufacture, and conservation of Swedish objects with japanned surfaces*. Göteborg: Institute of Conservation, Göteborg University
- Frøysaker, Tine (2002). *The church paintings of Gottfried Hendtzschel in Norway. Past and future conservation*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, 2003
- Hjorth, Jan (2003). *Exhibitions! The nature of exhibitions – what are they and could they be better? The Swedish travelling exhibitions experience*. Lic.-avh. Göteborg: Göteborgs universitet, 2003
- Karlsson, Tomas (2013). *Ramverksdörr. En studie i bänksnickeri*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
- Persson, Erika (2012). *Romers kulturarv i Göteborg. En landskapsdimension*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
- Ranby, Henrik (2013). *Henriks byggnadsvård. Kulturarvarbete mellan teori och praktik*. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
- Bornmalm, Lennart & Lagerqvist, Bosse (red.) (2010). *Studier i det maritima kulturarvet – nr 1*. Göteborgs universitet. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
- Westerlund, Tina (2013). *Trädgårdsmästarens förökningsmetoder. Schema och katalog över förökningsdelar vid vegetativ förökning av fleråriga örtartade växter*. Licentiatuppsats i kulturvård. Licentiatavhandling Göteborg: Göteborgs universitet, 2013